

vijenac

mh matica
hrvatska

KNJIŽEVNI LIST ZA
UMJETNOST, KULTURU
I ZNANOST

Cijena 1,33 EUR (10,02 KN); CHF 4,00; USD 4,00; CAD 5,00; AUD 5,00; SEK 25,00; KM 2,50 ISSN 1330-2787
vijenac@matica.hr | www.matica.hr/vijenac | godište XXXI | broj 767-769 | 27. srpnja 2023.

Izazovi umjetne inteligencije

*Pišu i govore: Ana Sović Kržić, Velimir Grgić,
Denis Leskovar, Ema Mendušić Škugor,
Boris Beck i Ivan Cerovac*

Naslovnicu izradio Marin Balaić

Preporuke: Što čitati, gledati i slušati ovoga ljeta

Milan Kundera: Sve što trebate znati o meni naći ćete u mojim knjigama

William Kentridge: Glasovi nečujnih moraju se čuti

Stjepan Damjanović: Zar sunce ne sja svima?

Robert Wilson: Ako ne podržavamo umjetnost, nećemo je ni imati

OTVARANJE 74. DUBROVAČKIH LJETNIH IGARA I KONCERT ANDRÁSA SCHIFFA U KNEŽEVU DVORU

Grad kakav danas jest

Piše Marija Grazio

Počele su 74. Dubrovačke ljetne igre ceremonijom otvaranja koja je ove godine, iako vraćena na stari, tradicionalni, naizgled neupitan način, imala dvoznačno tumačenje. Naime, taj spoj lardijaštva, melankolije i lokalpatriotskog zanosa u kojem se većina puka i publike mogla poistovjetiti i stopiti, rasplakati i nasmejati, u sebi je sadržavao žalosni opis grada koji stoljećima slavi svoju slobodu, ali nepodnošljivo dugo vremena intelektualno ni estetski sustavno ne generira ništa novo. Gdje se i kako paradigma i ideja slobode u prošlosti, u kojem je ona bila krovni zakon i određivala sve odluke, ali i Grada koji je prvenstveno bio trgovačko, diplomatsko i pomorsko središte, pa tek onda kulturno, promijenila u paradigmatičnog pučkog teatra koji se preslikava i u stvarnosti?

Jedina umjetnička vrijednost, osim odlične, pometovski zaigrane Nataše Dangubić, glumice i koautorice teksta uz redatelja Sašu Božića, te vrlo dobrih grotesknih kostima, upravo je autentičnost ceremonijala i zrcaljenje grada u njemu. Definicija Grada kakav danas jest. Grad nažalost ne može više od ovoga. Njegova poetika zapela je u prostoru i vremenu, a sadržajnost ostala na razini krčmarske zafrkancije i recikliranog pjesništva. No ipak, mora se naglasiti, stekao se dojam, po javnom mnijenju, da se publici vratilo kao staru otrcanu igračku, nešto što je bilo ukradeno godinama, pa je festival ponovo zaživio s Gradom i Igrama su se, bar na samom početku, obavile živim, opuštenim ozračjem.

Takav je bio i prvi koncert (13. srpnja) festi-

Pometovski zaigrana Nataša Dangubić na otvaranju Dubrovačkih ljetnih igara

Jednostavnost pijanizma Andrása Schiffa zadivljuje i oplemenjuje

vala - prepun atrij Kneževa dvora i napeto iščekivanje izlaska na scenu jednog od najvećih pijanista današnjice, Andrása Schiffa. Njegova gotovo sramežljiva pojavnost, tako daleko od današnjih samouvjerenih i često tendencioznih umjetnika, odražavala se u obraćanju publici dok je najavljivao pojedina djela (naime, to jutro je odlučio što će svirati i program nije bio tiskan) i ostala iskazana u njegovoj izrečenoj zahvalnosti što može svirati u Dubrovniku i Dvoru. András Schiff je za svoj nastup na Igrama izabrao djela Johanna Sebastiana Bacha i bečkih klasičara - Josepha Haydna, Wolfganga Amadeusa Mozarta i Ludviga van Beethovena.

Tema iz Bachovih *Goldberg varijacija* bila je početni ritual posvećenja koncerta velikim skladateljima koji su Schifffu najdraži. Slijedili su zatim Bachov *Capriccio sopra la lontananza del suo fratello dilettissimo* te *Ricercar iz Muzičke žrtve*, Mozartove *Fantazija u c-mo-*

lu i *Sonata KV 570 u B-duru*, Haydnova *Sonata Hob XVI 52 u Es-duru*, potom dvije Beethovenove sonate, *op. 31, br. 2 - La tempesta* i *op. 53 - Waldstein*. Poslije moćne karijere koja još uvelike traje s takvim intelektualnim naponom određivati parametre glazbene kritike za ocjenu nastupa umjetnika pomalo je besmisleno. Njegova posvećenost glazbi i način na koji briše svoj ego natkriva svaku eventualnu prizemnu propusnost ili upitnost. U više od dva sata muzike slična stilskog ili povijesno povezana razdoblja nije bilo mjesta zamoru u interpretaciji. Uzbudljivost u njegovu sviranju nije u tumačenju djela iz perspektive svirača, u zamornu forsiranju individualnosti, nego iz perspektive skladatelja, primjereno i prirodno. Schifffovo sviranje uči, odmara, zadivljuje i oplemenjuje.

Dubrovačke ljetne igre trajat će do 25. kolovoza, a tijekom 47 festivalskih dana bit će izvedene četiri dramske premijere i dva-

desetak glazbenih događanja. Na programu su, između ostalih, i Zagrebački solisti koji slave sedamdeset godina djelovanja, te Maxim Emelyanychev i Aylen Pritchkin, Nicolas Altstaedt, Krešimir Bedek, Eckart Runge, Martina Filjak, Gordan Tudor, Marko Mimica, Dubrovački simfonijski orkestar i brojni drugi. Program se čini neujednačenim, od vrhunskih umjetnika, popularnih, do onih koji pripadaju više u obične koncertne sezone.

Ovo je posljednja godina mandata sadašnje uprave Igara. Hoće li novo vodstvo sljedeće godine ubrizgati novu dozu infuzije za *status quo* ili će uspjeti revitalizirati cjelokupnu atmosferu festivala, što je u širem kontekstu vrlo teško, vidjet ćemo. Igre su tradicionalni festival, ali ne bi trebale biti konzervativne. S većom odgovornošću i visokim kriterijima nadamo se konceptu festivala s većim utjecajem i reputacijom.

TOSCA GIACOMA PUCCINIJA NA OTVARANJU 69. SPLITSKOG LJETA

Tosca oduševila Splićane

Piše Jana Haluza

Posebno je teško bilo postaviti ovogodišnju novu opernu produkciju na početku 69. Splitskoga ljeta za premijeru u večeri otvaranja 14. srpnja na Peristilu. Gradonačelnik Ivica Puljak u nastojanju da ogoli gradske zidine od svih „nametnika“ dao je naputak da se scena smjesti što niže, kako bi izvorni carski trg i njegove arhitektonske datosti što više dolazili do izražaja. Zato je redatelj Goran Golovko sa scenografom Marinom Gozzeom u osmišljavanju iscenacije za operu *Tosca* Giacoma Puccinija bio ograničenih mogućnosti: prostor njihova djelovanja sveden je na minimum, uz tek crvenobaršunastu presvlaku kamenih stuba i primjenu pokrova za otvore na kapelicama i ulazu u Vestibul, kako bi nalikovali na povijesne rimske lokalitete u operi: crkve Sant'Andrea della Valle, palaču Farnese i Andeosku tvrđavu.

Nije tu bilo mnogo intervencija u sam libretto, koji jasno naznačuje što se u nekom trenutku radi, zbog čega verističke opere općenito nisu pogodne za prenošenja u druge vremenske i prostorne okvire. Ipak, elementi kostimografije koju je detaljno kreirao Mladen Radovniković otkrivaju svojevrsnu

bezvremenost radnje, kombinirajući uzorke i krojeve iz vremena odvijanja radnje (1800), pisanja opere (1900) i novijega doba. Pjevači na sceni režirani su na dva načina: tradicionalno filmski, kako već Puccinijeva partitura nalaže, što se ponajprije tiče ljubavnog trokuta protagonista, ili sneno, u tzv. *slow motionu*, u kojemu se kreću statisti ili epizodisti. Uloge žbira, stražara, vojnika i crkvenjaka svedene su na svojevrsne utvare ili prikazanja u glavama glavnih likova, što pruža dodatnu psihološku podlogu njihovim razmišljanjima i postupcima.

Kako bilo, izvedba *Tosce* oduševila je gledatelje otvaranja 69. Splitskog ljeta u auditoriju Peristila ili u prijenosu na Trećem programu Hrvatskoga radija i televizije. Što se tiče glazbe, maestro Ivo Lipanović još je jednom dokazao prevlast kao dirigent toga repertoara, svakako je najbolji u Hrvatskoj i najpoznatiji da radi ovakve produkcije. U prvom je redu već 36 godina aktivan na peristilskim opernim izvedbama, dobro poznaje zakonitosti akustike prostora, a onda i odlično poznaje Puccinijev stil. Izvrsno je pripremio operni orkestar s kojim se godinama bavi kao njegov šef dirigent te ga uskladio sa solističkim dionicama.

U njima je briljiralo dvoje nacionalnih prvaka, Rijeke i Zagreba: sopranistica Kristina

Maestro Lipanović još je jednom dokazao prevlast kao dirigent opernog repertoara

Kolar u naslovnoj ulozi otkrila je svu puninu svojih glasovnih i glumačkih mogućnosti uz veliku pomoć iskustva sa čak pet dosadašnjih produkcija te opere, dok se bas Luciano Batinić s ulogom Scarpije lagano primaknuo višoj bas-baritonskoj lagi glasa u kojoj njegova tamna boja dobiva na izražajnosti i punini.

Premda još nema nacionalni status, svakako ga zaslužuje i vrhunski tenor Domagoj Dorotić, kojega smo u njegovoj matičnoj kući, HNK-u u Zagrebu, prošle godine gledali kao Eisensteina u opereti *Šišmiš* i u naslovnoj ulozi na praznici Josipovićeve prvijenca *Lennon*, a ovdje je u petoj produkciji nastupio kao slikar Cavaradossi. Njegova kantilena, izražajnost i topla tenorska boja nikoga ne ostavljaju ravnodušnim, a gluma i maksimalan scenski angažman nadilaze očekivanja u operi.

I najmanje uloge imale su vrsne interprete, pa smo čuli moćne basovske glasove

Mate Akrapa i Bože Župića kao Angelottija i Crkvenjaka, izvrsnoga tenora Roka Radovana kao Spolettu i dojmljive splitske baritone Felipea Čudinu i Joška Tranfića kao Sciarronea i Ključara Andeoske tvrđave. U dva smo prizora čuli i najbolji zbor u Hrvatskoj, onaj Splitskoga HNK-a, prepun istinskih *kantomana* koje je u pripremi uskladio mladi maestro Veton Marevci, a pridružili su im se i učenici Glazbene škole Josipa Hatzea.

Festivalski je brod porinut, a za njegovim su kormilom novi intendant splitskoga HNK-a i 69. Splitskog ljeta Vicko Bilandžić, sa svojim suradnicima, Ivanom Srbljan (opera), Pedrom Carneirom (balet) i Ivanom Plazibatom (drama). U sljedećih mjesec dana, do 14. kolovoza, predviđeno je 46 događaja (opera, baleta, drama, koncerta, izložbi te književnih predstavljanja i razgovora) na četrnaest lokacija grada, a pojedini programi Splitskog ljeta gostovat će u Vrlici i Dubrovniku te na Šolti.

Prošli mjesec boravio sam u Irskoj, pa je to bila prigoda da posjetim i čuveno sveučilište Trinity u Dublinu, a na njemu i jednu od najljepših knjižnica na svijetu. Želja mi je bila veća kad sam čuo da se uskoro privremeno zatvara zbog obnove i dodatne zaštite bogatoga knjižnog fonda. Čini se da sam stigao u zadnji tren, jer je dio vrijednih knjiga s jednog dijela police već uklonjen. No to nije umanjilo ljepotu te iznimne knjižnice, koja je poslužila kao kulisa za snimanje niza filmova i serija, a u kojoj se nalazi nacionalno blago Irske, uključujući i jednu od najstarijih harfi na svijetu, poznatu kao harfa Briana Borua. To je glazbalo simbol Irske, ovo konkretno potječe iz 14. ili 15. st., a nalazi se i na logotipu slavnog irskog brenda piva Guinness.

Knjižnica je otvorena 1732, a u središnjoj i najpoznatijoj „dugoj“ dvorani, dugačkoj čak 65 metara, nalazi se 200 tisuća najstarijih irskih knjiga. Kad poželite neku od njih prolistati, zatvore vas u željezni kavez kako bi se spriječila krađa vrijednih knjiga. A kad biste ih sve htjeli pročitati – mediji su izračunali – trebalo bi vam punih 547 godina. A to je tek dio bogata fundusa knjižnice. Naime, cijela knjižnica na Trinityju posjeduje sedam milijuna primjeraka. U njoj se nalazi sve relevantno što je objavljeno na tlu Irske, ali i mnogo toga važnog iz cijeloga svijeta. Usporedbe radi, godine 1600, kad je utemeljena, brojila je samo trideset naslova.

Sveučilište Trinity u Dublinu nije samo jedna od najposjećenijih atrakcija u irskom glavnom gradu nego i jedan od najvažnijih kulturnih spomenika Dublina. A pored knjiga i irskih simbola, ovdje se nalazi i iznimno atraktivna kolekcija mramornih bista uvaženih filozofa, književnika i drugih velikana, koji su studirali ili surađivali sa sveučilištem. Među njima je, čini se, najviše fotografirana ona velikog irskog književnika Jonathana Swifta, sahranjena u katedrali svetog Patrika, nedaleko od sveučilišta. Ako se pitate koje je najvrednije djelo u knjižnici, nećete imati mnogo dvojbi, jer cjelokupni postav, kao i oznake, vode vas do glavne atrakcije, a to je *Knjiga Kellsa*, oslikani rukopis Evanđelja na latinskom jeziku datiran između 725. i 825. godine. Fotografiranje te knjige, na koju su Irci najponosniji, jer svjedoči o njihovoj pismenosti, vjernosti kreativnosti i identitetu, strogo je zabranjeno. A posvećena joj je jedna od većih dvorana knjižnice, u čijem središtu leži u polumraku, zaštićena neprobojnim staklom... Uistinu ta knjiga, kao i cijela knjižnica i njezine posebnosti zaslužuju divljenje.

Hrvatska u vrhu povijesnog razvoja knjižnica

Po povratku u Zagreb ispričao sam studentima zgrade iz Irske, spominjući i ovu turističku, kulturnu i identitetsku atrakciju. Jedna studentica, koja se i sama sprema na posjet Irskoj nakon što diplomira, a oduševljena tom keltskom nacijom svetog Patrika, kratko je prokomentirala – „Vidi se da je to narod čvrsta identiteta, koji ima što pokazati svijetu!“ te samouvjereno dodala: „Dok su oni pisali knjige i gradili velebne knjižnice, mi smo vjerojatno bili još u mračnom srednjem vijeku, daleko od bilo kakvih dodira europske civilizacije!“ Nekolicina studenata složila se s njom, a jedan je dodao da turist u Hrvatskoj takvo nešto nema gdje vidjeti... Iznenadili su me ti komentari, odnosno nepoznavanje hrvatske kulture i povijesti.

Zato sam pokušao iz zaborava izvući nekoliko činjenica koje pokazuju da Hrvati itekako imaju svoje konje za „kulturnu i identitetsku“ utruku na razini Europe. Primjerice, kad je razvoj knjižnica u pitanju, Hrvatska je u samu europskom vrhu. Prva javna knjižnica na hrvatskom tlu otvorena je daleke 1463. u samostanu sv. Dominika u Dubrovniku i najstarija je javna knjižnica u ovom dijelu

HRVATSKI PONOS SKRIVA SE ZBOG NEZNAJANJA I MANJKA VJEŠTINA

Knjižnica Sveučilišta Trinity u Dublinu – jedna od najljepših knjižnica na svijetu

Hrvatska – identitetski prvak Europe

Nedostatak samosvijesti i nacionalnog ponosa, nepoznavanje vlastite povijesti i baštine te njezina nedovoljna promocija i popularizacija osnovni su razlozi zašto nismo sposobni mudrije i atraktivnije prezentirati Hrvatsku

Piše Božo Skoko

Misal po zakonu rimskoga dvora iz 1483. – prva hrvatska tiskana knjiga

Europe. Služila je – kako se ističe u odluci senata Dubrovačke Republike – „na čast Božju, na ukras samostana i utjehu kako svih naših građana, tako i stranaca koji dolaze u naš grad“. Za razliku od drugih europskih knjižnica, koje su bile uglavnom otvorene pismenim elitama i privilegiranim domaćim građanima, to je bila jedna od rijetkih u kojoj su mogli čitati i istraživati i stranci koji bi se za tekli u Gradu. A znamo da je Dubrovnik bio diplomatsko, špijunsko i poslovno susretno Zapada i Istoka. U toj dubrovačkoj knjižnici, koja nam je na ponos, ali se njome nedovoljno hvalimo, još je sačuvano 239 inkunabula, odnosno niz vrijednih starijih izdanja i svjetskih rariteta, te više od stotinu bogato ilustriranih srednjovjekovnih rukopisa.

A temelji NSK u Zagrebu udareni su samo sedam godina nakon dablinske – 1607, kada su isusovci na Gradecu otvorili rezidenciju i gimnaziju. Već oko 1640. knjižnica je imala posebnu dvoranu, knjižničara te pravila o čuvanju i posuđivanju knjiga. Iz te čuvene gimnazije rođeno je Sveučilište u Zagrebu 1669, kad je poveljom cara Leopolda I. gimnazija sa studijem filozofije postigla akademski stupanj. A ako se već divimo *Knjizi Kellsa*, morali bismo znati da je najstarija sačuvana rukopisna knjiga u Hrvatskoj *Split-ski evanđelistar*, koji se kao iznimno blago hrvatske kulture čuva u Riznici splitske katedrale, a potječe iz istog razdoblja (8-9 st.), samo se mi ne hvalimo toliko njime. Treba li napominjati da su Hrvati tiskali svoju prvu knjigu, *Misal po zakonu rimskoga dvora*, na glagoljici daleke 1483? Dakle, prije točno 540 godina, dok je najveći dio Europe bio nepismen, a Amerika još neotkrivena. Sve u svemu, i mi Hrvati se itekako imamo čime ponositi u globalnim okvirima, samo se ne znamo mudrije i atraktivnije prezentirati.

U Riznici splitske katedrale čuva se naša najstarija knjiga. Zna li kako se zove i koliko je stara?

Što je razlog tomu? S jedne strane nedostatak samosvijesti i nacionalnog ponosa, a s druge nepoznavanje vlastite povijesti i baštine te njezina nedovoljna promocija i popularizacija. Još 1991. veliki hrvatski komunikolog Pavao Novosel pisao je da nam je dio takva mentaliteta nametnut kroz komplekse s istoka, a dio smo razvili u stoljećima potlačenosti pod tuđinskim upraviteljima: „Kad bi samo prije nekoliko godina nekom našem običnom čovjeku postavili pitanje samodefinicije, on bi, uz časne iznimke, sebe odredio kao pripadnika ‘malog’, ‘skromnog’ naroda, naroda koji doduše živi u jednoj od najljepših zemalja svijeta, ali to i tako nije njegova zasluga. Ukratko, mi smo Hrvati po svojoj samodefiniciji skromni, što onda uključuje i to da su drugi bolji od nas.“ Pokojni profesor Novosel smatrao je da je hrvatski narod sve do raspada Jugoslavije živio u nekom autističkom, nepostojećem svijetu. „Bio je to, sve se jasnije vidi, svijet iluzija u kojemu su Hrvati po svojem geografskom

smještaju, po svojoj povijesti, po svojim doprinosima svjetskoj kulturi, po svojoj civiliziranosti, po svom nacionalnom karakteru neprijeporan dio Europe. Doduše, Hrvati su pritom bili svjesni da su nekakav ‘manji’ partner te šire civilizacije (premda za takvo mišljenje nema pravih povijesno utemeljenih razloga). Ipak, i u takvoj skromnoj definiciji, Hrvati su sebe smatrali narodom koji Europa u toj ulozi prihvaća i priznaje, ako ne već kao sebi posve ravnoga a onda barem kao siromašnijega prvoga rođaka.“

Nasuprot samozatajnosti i skromnosti, pa i podcjenjivanju, Hrvati su, kao prvi pokršteni slavenski narod, već u sedmom stoljeću po mnogočemu postali „najlatinskiji“ Slaveni. U srednjem vijeku dali su golem doprinos razvoju latinskog jezika i europske kulture općenito, a istodobno su, osim na latinskom, objavljivali djela na staroslavenskom i hrvatskom. Imali su čak tri pisma – glagoljicu, latinicu i hrvatsku ćirilicu. Bez doprinosa Hrvata teško bi bilo zamisliti europski humanizam. Najveći pjesnik humanizma izvan Italije u 15. stoljeću bio je Ivan Česmički, poznatiji kao Janus Pannonius. Djela tog slavenskog bana, ugarskog diplomata i biskupa Pečuha bila su obvezno štivo tadašnje europske elite. Hrvatski humanistički pjesnik i prozaist Ilija Crijević ubraja se među najveće pjesnike latinskoga jezičnog izraza. Godine 1484. okrunjen je u Rimu lovorovim vijencem dobivši prestižni pridjev *poeta laureatus*, što je ekvivalent današnje Nobelove nagrade za književnost. Djela oca hrvatske književnosti Marka Marulića u 15. i 16. stoljeću bila su među najčitanijim djelima tog doba u Europi. Samo su njegove *Pouke za čestit život na primjerima svetaca* u 16. i 17. stoljeću tiskane u devetnaest izdanja.

Nezamisliva je Europa bez hrvatskog doprinosa

Hrvatski latinisti Rajmund Kunić i Bernard Zamanja Europljanima su preveli Homerova djela na latinski. Velikan dominikanskog reda Ivan Stojković početkom 15. stoljeća među prvima je zagovarao europsko zajedništvo, jedinstvo crkava i reformu papinske države. Veliki reformator bio je i teolog Juraj Dragišić, koji je još početkom 16. stoljeća predlagao reformu kalendara (što je poslije papa Grgur XIII. prihvatio pa smo dobili Gregorijanski kalendar). Ivan Vitez od Sredne kao ostrogonski nadbiskup i vrhovni kancelar kralja Matije Korvina utemeljio je akademiju u Budimu i sveučilište u Bratislavi. Jedan od najutjecajnijih Hrvata u europskoj politici bio je Šibenčanin Antun Vrančić, koji je u 16. stoljeću punih dvadeset godina bio ključni čovjek ugarskog kralja Ivana Zapolje, a potom savjetnik kralja Ferdinanda Habsburškog. Njegova djela, koja su mijenjala stvarnost tadašnje Europe, objavila je Mađarska akademija u čak dvanaest svezaka.

Ugarskom je „drmao“ i biskup i kraljevski kancelar te miljenik Svete Stolice Juraj II. Drašković, koji prije toga bijaše veliki reformator zagrebačke biskupije. U 17. stoljeću najutjecajniji Hrvat u Vatikanu bio je Stjepan Gradić, koji je među ostalim upravljao i Vatikanskom knjižnicom. Dakle, razvoj europske kulture nezamisliv je bez iznimnog doprinosa hrvatskih plemića, nadbiskupa, diplomata, vojskovođa, pjesnika i prosvjetitelja. Mnogi od njih bili su u samim vrhovima europskog prosvjetiteljstva, razvoja znanosti i kulture. Pitanje je samo zašto naši učenici i studenti uglavnom to ne znaju i zašto naše nacionalne institucije premalo rade na popularizaciji tih doprinosa, kao i cjelokupne hrvatske kulture u europskom kontekstu!? Za početak – one dvije važne spomenute knjige s početaka hrvatskog nakladništva (evanđelistar i misal) u nekoj samosvjesnijoj zemlji, poput Irske, već bi imale zasebne muzeje.

Snimio Božo Skoko

Snimio Mirko Cvjetko

Snimio Zoran Jelčić / HTZ

William Kentridge, rođen 1955, južnoafrički je umjetnik koji pripada naraštaju čije je umjetničko i životno iskustvo oblikovano kolonijalnim i postkolonijalnim nasiljem pa stoga njegovi radovi tematiziraju ostatke povijesnih trauma apartheida i kolonijalizma, no uvijek u estetski složenim oblicima izbjegavajući dokumentarizam ili jednodimenzionalan agitpropovski vokabular. Kentridge je kratko studirao u Parizu, no nije prihvatio dominantne umjetničke trendove 1960-ih i 1970-ih poput pop-arta, minimalizma ili konceptualne umjetnosti. Nikada nije poželio živjeti u neke od umjetničkih europskih središta, nego trajno čuva svoju bazu, u studiju u Johannesburgu. Podrijetlom je Kentridge iz obitelji litavskih židovskih izbjeglica koji su se, prije nekoliko generacija, nastanili u Južnoafričkoj Republici. Seobe, nepripadanje, nasilje i progona, bez obzira na vremensku udaljenost, trajno su obilježili njegov intelektualni i kulturni habitus.

Od 1990-ih postaje prepoznatljivo ime na bijenalima i međunarodnim izložbama te je trenutno jedan od najtraženijih umjetnika i izvođača diljem svijeta. Radi u kazalištu ujedinjajući izvedbenu spektakularnost, pripovijedanje i figuraciju, a zbog široka umjetničkog obrazovanja često upotrebljava europske književne, vizualne i glazbene modele. Rasponi su utjecaja impresivni: od Alfreda Jarryja do Georga Büchnera, od Goye do ekspresionizma i rane kinematografije, od Mozarta do Šostakoviča i Schuberta, no prvenstveno kao građa koju treba ponovno iščitati i iznova upisati u južnoafričkom, ali i globalnom kontekstu.

U njegovu su opusu brojne avangardne tehnike poput uporabe montaže, *bricolage*, ili apropijacija, no nikada kao izgubljeni ideal kanona ili nostalgичno osvrtnje za boljom umjetničkom prošalošću. Stoga su, izvan svake sumnje, izložba, projekcija filmova te Kentridgeov performans vrhunski umjetnički događaj zagrebačkog ljeta. Kentridgeovom izložbom *Circulus vitiosus* Galerija Kranjčar još je jednom dokazala programsku usmjerenost vrsnim autorima predstavljajući jedno od niza događanja koja je Animafest priredio za Kentridgea, ovogodišnjeg dobitnika Nagrade Animafesta za životno djelo. U kustoskoj koncepciji Paole Orlić Kentridge je predstavio radove iz zbirke suvremene umjetnosti slovenskoga kolekcionara Igora Laha, instalacijom *Ono što će doći (već je došlo)*, crno-bijelim animiranim filmom *Povorka sjena*, bakropisom *Casspiri puni ljubavi* i crtežom *Nedjelja*.

Uz spomenutu izložbu, umjetnički ravnatelj Animafesta Daniel Šuljić i njegov okretni tim predstavili su i izbor iz Kentridgeova bogatog filmskog opusa, ali i pravu zvučnu poslasticu: izvedbu *Ursonate* odnosno *Sonate prvobitnih zvukova*, četrdesetominutnu fonetsku poemu koju je 1932. napisao kulturnjemački dadaist Kurt Schwitters. Uz Williama Kentridgea, *Ursonatu* su izveli i zagrebački umjetnici posebno odabrani za ovu zgodu: umjetnički ravnatelj Animafesta Daniel Šuljić na klavijaturama, vokalistica Maja Rivić, čelist Stanislav Kovačić i trubač Igor Pavlica uz pratnju pokrenutih slika odnosno projekcija Žane Marović. Njegov višednevni boravak u Zagrebu rezultirao je razgovorom u kojemu smo se dotaknuli brojnih tema pa je ovaj tekst izbor iz najzanimljivijih i nerijetko duhovitih Kentridgeovih odgovora.

Izvođači *Ursonatu*, čitate riječi iz partiture na dinamičan i neobičan način. Gestikulacija je naglašena te zapravo skrećete pozornost gledatelja na vlastitu prisutnost na pozornici u prepoznatljivim crnim hlačama i bijeloj košulji. Istodobno ste i redatelj, improvizator i

DOBITNIK NAGRADE ZA ŽIVOTNO DJELO ANIMAFESTA

William Kentridge

JEDAN OD NAJTRAŽENIJIH SVJETSKIH UMJETNIKA

Snimio Staven Branislav Babić / Pixsell

**Razgovarala
Leila Topić**

Glasovi nečujnih moraju se čuti

Istražujem teret kolonijalne tradicije, nespornosti u prijevodu, nečistu i zamućenu povijest, upravo me hibridnost umjetnosti i kulture najviše zanima

glumac. Izvodite li *Ursonatu* zbog više-strukih uloga koje preuzimate tijekom izvedbe?

Odabrao sam *Ursonatu* jer je riječ o jednom od najduljih, najcjelovitijih i najzanimljivijih dadaističkih djela. Isprva sam zamislio izvesti tek nekoliko minuta sonate, no onda sam shvatio da želim izvoditi cjelovitu kompoziciju. Uvijek je izvodim s različitim muzičarima uz naglašenu važnost improvizacije i, dakako, zadovoljstvo izvedbe. Užitek je upoznavati se s pojedinim glazbenim značajkama izvođača, njihovim specifičnim potpisima - zato i volim održati pripreme s njima jer smatram da je kvalitetna priprema podloga svake dobre improvizacije. Zagrebački muzičari s kojima radim su sjajni i ne čudi me zainteresiranost publike za tu izvedbu.

Možete li usporediti zagrebačku izvedbu s prethodnim, onima iz drugih gradova?

Nikada nisam pogledao snimke spomenutih izvedbi, no svjestan sam što izvodim pa često pomislim gledajući publiku: Ja znam što nas čeka, a publika nije ni svjesna koliko će ih naša izvedba umoriti (smijeh). Važno mi je oslanjanje na formulu jer ono omogućuje potpuno oslobađanje spontanosti. Također, kontekst u kojem možemo uistinu čuti glazbu kao improviziranu jest onaj u ko-

jem su jezik koji koristi, njezine konvencije dovoljno poznati ili očiti da ni u jednom trenutku ni ja a ni izvođači ne sumnjamo u zajednički cilj.

Analizirajući vaš opus rekla bih kako nije riječ o otkrivanju novog medija, nego je posrijedi kreativni spoj i metamorfoza niza medijskih aspekata uključujući kazalište, glazbu i performans. Imate li glazbeno obrazovanje?

Ne, nemam glazbeno obrazovanje. Svirao sam klarinet kao dijete i bio sam loš. Izvedba *Ursonate* s muzičarima i režiranje izvedbe najbliže je osjećaju bivanja glazbenikom.

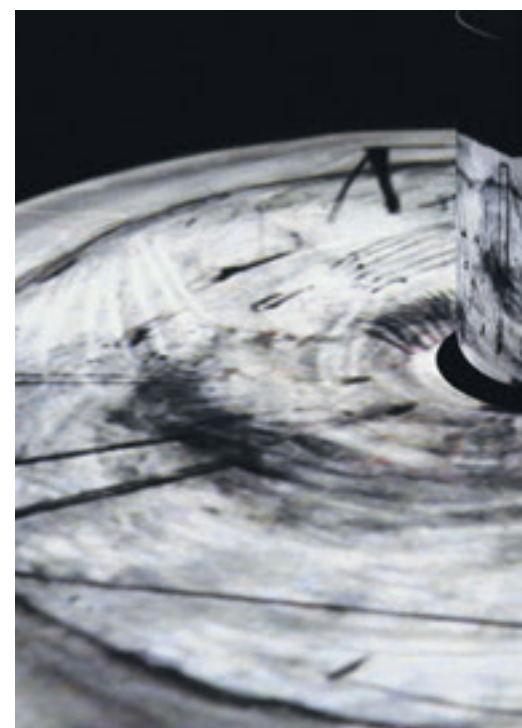
Tehnika animacije kojom se koristite na neki je način vrlo jednostavna: list papira zalijepljen na zid studija. Crtate pa potom snimate crtež, tek nekoliko kadrova, pa ponovite proces. Ono što me fascinira jest svojevrsna hrabrost brisanja već nacrtana ispred kamere. Koliko vam je važna tehnika risanja, brisanja i ostavljanja mrlja?

U počecima svojih animiranih djela bilo je neobično teško dobiti savršeno brisanje. Nisam uspijevao i neprestano sam se zbog toga ispričavao. Gledatelji filmova rekli su mi da se prestanem ispričavati jer su upravo nesavršene geste brisanja najzanimljiviji dio mo-

jih filmova. Stoga sam počeo ostavljati vidljive tragove brisanja linija. Linija predstavlja vremenski tijek u animaciji, čini nevidljivo vidljivim ili opipljivim. To je vidljiv dokaz prolaska vremena. Brisanje traga ugljena, nesavršena aktivnost, uvijek ostavlja sivu mrlju na papiru, tako da snimanje ne samo da bilježi promjene na crtežu nego otkriva i

Video *Povorka sjena*, 1999.

Ono što će doći (već je došlo), audiovizualna instalacija, 2007.

povijest tih promjena, budući da svako brisanje ostavlja trag onoga što je bilo.

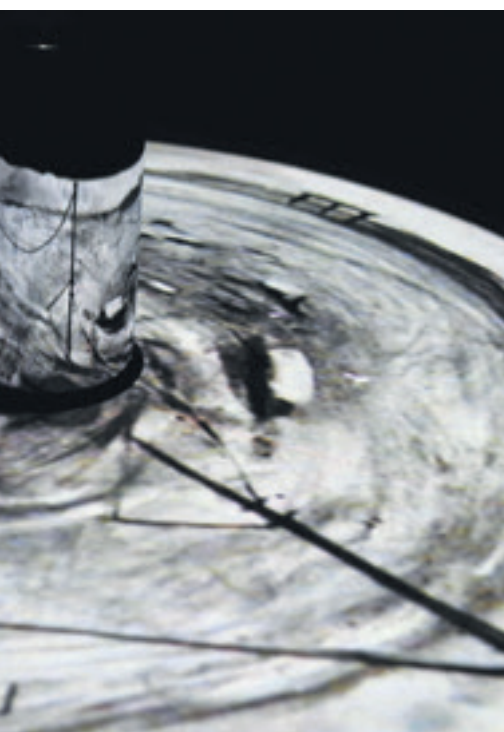
Večer prije zakazana razgovora s vama u Ljubljani sam slušala koncert Laurie Anderson. Izvela je pjesmu *From the Air* u kojoj izgovara *This is the time. And this is the record of the time*. Koliko vam je važno osvijestiti vremenski tijek?

Zamislimo da promatrate sliku pejzaža. Gledate u nju primjerice deset sekundi. Riječ je o deset sekundi vašeg vremena. Poklonili ste toj slici deset sekundi. No pojavi li se u slici pokret, jednostavna animacija poput leta ptice ili pomicanja vlati trave, vrijeme se pomiče u sliku! Sada je posrijedi deset sekundi te slike. Za mene je to najzanimljiviji način kako slike stvaraju vlastito vrijeme. Uostalom, dolazak do slike je proces, a ne zamrznuti trenutak.

Kada govorite o procesima, ne bojite li se da se vaše umjetničke potrebe filmskog stvaraoaca razlikuju od onoga što suvremeni često nestrpljiv promatrač vidi?

Nikada ne radim scenarije ni *storyboard*. Zapravo slažem fragmente koje onda spajam; krupni plan, linija, tek djelić slike... Na koncu je uvijek promatrač - a ja sam uvijek prvi promatrač svojih radova - onaj koji

konstruira fragmente u pripovijest ili barem putanju. Zanimljivo je kako ljudi imaju potrebu stvaranja uzajamnih veza između pojmova odnosno fragmenata, osobito kada ona nije trenutno očita. Posrijedi je ista misaona strategija kojom „dodajemo“ riječi koje nedostaju razgovaramo li na jeziku koji nam nije materinski i ne razumi-

jemo sve sugovornikove riječi. Nedostaje li neki fragment, postajemo aktivniji promatrači, intenzivno tražimo ono što nedostaje kako bismo sagradili smislenu cjelinu. Zanimaju me upravo ti trenuci promišljanja na rubu koherentnosti.

Znači li to da imate veliko povjerenje u promatrače svojih radova?

Apsolutno! Neki su promatrači strpljivi jer su uhvaćeni u priču, igru formi, element koji ih je usisao i ponukao da poklone vrijeme radu. Poneki doduše i nisu posvećeni, ali pretpostavljam da se to događa i u vašoj kustoskoj praksi, zar ne? Postoje posjetitelji koji gledaju sve izložbene videoradove, no ima i onih koji donose zaključke na osnovi nekoliko minuta gledanja. I to je sasvim u redu.

Napomenuli ste da nikada ne pišete scenarij za filmove. Ovisite li o slučaju ili improvizaciji?

Nijedan od mojih filmova nije nastao zahvaljujući planu, programu ili scenariju. No moji filmovi nisu nastali ni pukim slučajem. *Fortuna* je opći izraz kojim se koristim za niz aktivnosti; nešto što nije hladna statistička slučajnost odnosno nešto što je izvan dosega racionalne kontrole. Riječ je o ideji koja postoji negdje u podsvijesti, gdje se stvaraju

veze. Riječ je o prepoznavanju određene forme prije nego o znanju.

Postoji li, dakle, trenutak kada kažete - to je to! To je forma koju želim prikazati. Ovo ostaje.

Proces je svaki put ponešto drukčiji. Mislim da iza svakog umjetnika treba stajati netko s čekićem tko će ga lagano kucnuti u glavu i upozoriti da je rad dovršen. U animaciji nemamo osobu s čekićem, ali imamo montažera koji kaže - to je to! Rad mora na posljetku imati taj misteriozni element, nešto što vas intrigira, ali ne možete otprve odrediti o čemu je zapravo riječ.

U mnogim projekcijama i crtežima događaju se brojne metamorfoze objekata; klipovi rudarskih bušilica pretvaraju se u aparat za kavu, koji se pak pretvara u raketu. Nosorog se pojavljuje više puta kao i hodajući stativi ili zvučnici s nogama. Birate li te „stalne“ elemente animacija zbog neke ikonološke sličnosti?

Razlog je moja nemaštovitost (smijeh). Nosorog dolazi iz proučavanja Dürera ili zbog utjecaja Ionesca. Stativ iz jednostavnog razloga što se nalazi u mom studiju upravo kao i poznati aparat za kavu. Nevolja je u tome što mi uvijek nude kavu pripremljenu u takvim aparatima, a to je jedina vrsta kave koju ne pijem.

U ciklusu *Colonial Landscapes* (nastao u tehnici ugljena i pastele polovicom 90-ih) referirate se na rane kolonijalne ilustracije koje su služile europskoj publici željenoj scenskih slika dalekih, egzotičnih zemalja. Također, vaša kulturna formacija, kao i kod većine bijelih Južnoafrikanaca, usredotočena je na europske kulture. Istodobno, procesno orijentirana i pripovjedna značajka vašeg opusa podsjeća na neke oblike afričkog pripovijedanja. Je li vaš rad kulturni hibrid? Kakav je vaš stav prema kolonijalnom nasljeđu?

U pojedinim radovima tematiziram radikalnu eksploataciju crnih rudara i konstitutivnu važnost iskapanja zlata za Johannesburg i režim apartheida. Zapravo, većina mojih animacija svojevrsni je portret Johannesburga, a pojedini radovi uistinu prikazuju društvenu povijest gradskog krajolika. Animacija, kreda i ploča vjerojatno su eurocentrični, no zapravo primjenjujem brojne utjecaje i učenja južnoafričkih umjetnika, a osobito cijenim rad Dumilea Fenija. Trenutno istražujem nadrealistički pokret i osobito sam zainteresiran za pokret Négritude, antikolonijalni kulturni i politički pokret koji je osnovala grupa afričkih i karipskih studenata u Parizu 1930-ih, a nastojali su učiniti vidljivijima vrijednost crnačke i afričke kulture. Moram li definirati moj odnos s Južnoafričkom Republikom, rekao bih da me zanima uteg Europe u kolonijama, trag koji je kolonijalizam ostavio i ostavlja. S druge pak strane, smatram da je važno istražiti odnose Europe i njezinih kolonija jer ne možemo promatrati Afriku i pretvarati se da bi bilo bolje ili lošije da se kolonijalizam nije dogodio. Ne zanima me slika Afrike koja je utopijska, predlapsarijanska. Takva Afrika nikada nije postojala. Dodajem i da zbog apartheida, politike temeljene na rasnom identitetu, mene ne zanimaju identitetske politike i skeptičan sam prema njima iako su postale dominantne i u umjetnosti i u društvu. Istražujem teret kolonijalne tradicije, nesporazume u prijevodu, nečistu i zamućenu povijest, upravo me hibridnost umjetnosti i kulture najviše zanima. Ne obazirem se na koncept dekolonizacije jer je to pomodan društveno-umjetnički fenomen, ali nastojim u svoje radove uvrstiti glasove onih koji su zbog različitih razloga bili nečujni, marginalizirani ili ignorirani. Ti se glasovi moraju čuti.

FOTOVIJEST - OTVORENA NOVA ZGRADA GRADSKA KNJIŽNICE I ČITAONICE VINKOVCI

U Vinkovcima je na Dan grada, 20. srpnja, otvorena nova zgrada Gradske knjižnice i čitaonice. Na otvaranju su bili predsjednik Vlade RH Andrej Plenković i ministrica kulture i medija RH Nina Obuljen Koržinek, koja je na svom Facebook-profilu naglasila da je riječ o knjižnici koja po svojim standardima stoji uz bok najsuvremenijim knjižnicama te da je njezino otvaranje jedan od događaja desetljeća za cijelu kulturu u Hrvatskoj.

Podsjetila je na 17. rujna 1991, kada je vinkovačka knjižnica u napadu pogođena neprijateljskom granatom i do temelja spaljena: „U plamenu je nestalo 85.000 knjiga, časopisa i ostale građe, a nepovratno su nestali i originalni rukopisi jednog od najvećih književnika hrvatskog realizma, romanopisca i pjesnika Slavonije, domoljuba i prosvjetitelja Josipa Kozarca. Nestala su u tom požaru i mnoga druga svjedočanstva kulturnog blaga i bogatstva naše Slavonije, koje se u ratnim razaranjima kao simbol kulture i života zajednice željelo uništiti i zatrti. No snaga naroda mjeri se snagom obnove i oporavka, domoljubljem koje se temelji na svijesti o vrijednosti identiteta i bogatstvu kulturne baštine.“

Ministrica je istaknula da će resorno ministarstvo i dalje svesrdno podupirati aktivnosti vinkovačke knjižnice, koja će kao novo kulturno središte omogućiti cjeloživotno učenje, pristup novim tehnologijama, knjižnične programe za djecu, mlade i građane starije životne dobi. Multifunkcionalni prostor nove knjižnice projektirao je Marko Milidrag na čelu skupine mladih vinkovačkih arhitekata. (Redakcija)

Izvor: Ministarstvo kulture i medija RH

Natječaj za mlade umjetnike do 30 godina

NAŠI SUVREMENICI

Matica hrvatska raspisuje natječaj za mlade umjetnike do 30 godina *Naši suvremenici* na temu portreta.

Svojom programskom djelatnošću Matica hrvatska nastoji uključiti mladu populaciju u svoje aktivnosti te u skladu s tim pokreće ovaj projekt i raspisuje natječaj.

Sudjelovati mogu mladi umjetnici/umjetnice do 30. godine života, a intencija mu je podizanje interesa za disciplinu klasičnog portreta izvedenog u različitim slikarskim ili crtačkim tehnikama. Portretirane osobe mogu biti javne odnosno medijski eksponirane, ali jednako tako i one široj javnosti posve nepoznate.

Kvalitetu pristiglih radova vrednovat će stručno povjerenstvo sastavljeno od istaknutih umjetnika, povjesničara umjetnosti i likovnih kritičara. Najbolji rad bit će novčano nagrađen, a odabrani radovi bit će izloženi na skupnoj izložbi u Galeriji Matice hrvatske, od 12. do 16. listopada 2023.

Prijava treba sadržavati:

- ime i prezime autora
- podatke za kontakt, e-adresu i broj telefona.
- naslov rada na hrvatskom jeziku
- podatke o radu (tehnika i dimenzije)
- portfolio / poveznicu na mrežnu stranicu autora (nije obavezno)
- biografiju autora na hrvatskom jeziku (do jedne kartice teksta)
- u prijavi je potrebno naznačiti način dostave prihvaćenih radova u Galeriju Matice hrvatske.

Natječaj traje od 1. kolovoza do 15. rujna 2023.

Prijave s naznakom *Naši suvremenici* šalju se na e-adresu: **galerija@matica.hr do 15. rujna 2023. u 12 sati.**

Na natječaj je potrebno poslati digitalnu fotografiju portreta s nazivom ili opisom rada. Autori radova o ishodu natječaja bit će obaviješteni **e-poštom do 1. listopada 2023.** Rezultati natječaja bit će objavljeni na www.matica.hr.

Smrt Milana Kundera 11. srpnja snažno je odjeknula u svijetu. Većina je medija gorjela baveći se tom tužnom vijesću, o kojoj se promptno preko Twittera očitovao i francuski predsjednik Emmanuel Macron. Premda Kundera i njegovo djelo nisu bili velika tema posljednjih godina, pokazalo se da je njegova ostavština svjetski relevantna i cijenjena i stječe se dojam, barem u ovom trenutku, da će još dugo biti aktualna.

Milan Kundera bio je entuzijast i aktivist Praškoga proljeća 1968. Svjetsku slavu stekao je prvim romanom *Šala* iz 1967, koju je prepoznao francuski izdavač Gallimard i tiskao je već 1968. uz preporuku i predgovor slavnoga pjesnika Louisa Aragona. Roman *Šala* ubrzo je postao bestseller i preveden je na niz svjetskih jezika. Roman je u Francuskoj bio shvaćen i cijenjen kao politička proza, što je bilo razvidno već u pogovoru njegova prvog francuskog izdanja, i vjerojatno je zahvaljujući tomu i uspio postići veliko zanimanje u svijetu. Poznato je da je Kundera bio nezadovoljan tom kvalifikacijom djela tvrdeći da je *Šala* ljubavna priča i hvalio je češke recenzente koji su to bolje shvatili od onih inozemnih. Dakako, tu je riječ o različitim čitateljskim perspektivama, no zanimljivo je da se autor već tad nije složio sa svojim čitateljima.

Čehoslovački književni neprijatelj br. 1

Šala je posljednja Kunderina knjiga koja je izašla u Čehoslovačkoj. Sljedećih pet romana koje je napisao na češkom tiskano je najprije na francuskom jeziku, potom prevedeno i objavljeno na mnogim jezicima i svi su bili bestseleri. Nedugo nakon prvoga velikog književnog uspjeha i u domovini i u svijetu Kundera je 1969. postao zabranjeni pisac u Čehoslovačkoj, izgubio je posao na filmskoj akademiji, nedugo nakon toga i njegova supruga na češkoj televiziji. Bio je u situaciji da piše za novine pod tuđim imenom, čak i horoskope, ali to nije potrajalo. I njegova drama *Jakub i njegov gospodar* postavljena je 1975, a kao autor teksta potpisan je njegov kolega Evald Schorm. Iste godine sa suprugom je emigrirao u Francusku.

Napisao je još dvije drame, ali u svoja sabrana djela uključio je samo spomenutu, koja je u hrvatskoj kazališnoj verziji nazvana *Žak fatalist i njegov gospodar*. Gledao ju je 1980. u Teatru ITD u Zagrebu i bio oduševljen, kao i zagrebačka publika, premda je na to jedva pristao tvrdeći „Ja vam ništa ne gledam!“, kako se u svom članku u *Večernjem listu* iz 2012. prisjeća Miro Medimorec. U ranoj mladosti pedesetih godina napisao je tri knjige poezije i proze, koje su do neke mjere bile sukladne duhu vremena i sam Kundera nije poslije do njih držao, a ni čitatelji, to je ostao njegov mladenački krimen. U šezdesetima je nastala njegova jedina zbirka pripovijedaka, koje su izlazile u nastavcima (u tri knjige) pod naslovom *Smiješne ljubavi*. Naposljetku ih je 1970. složio u jednu knjigu. Ta je knjiga ušla u njegova sabrana djela, koja je pedantno i kritički slagao. Već od 1955. pisao je i eseje, sve više u zrelim i poznim godinama, većinom u francuskom razdoblju, a neki od njih postali su glasoviti.

Iznimna privlačnost Kunderinih romana

Svoj književni svijet Kundera je u potpunosti ostvario u romanu i svi su njegovi romani ušli u njegova sabrana djela. Romanom se bavio i kao profesor na FAMU još od 1960. i u roman je unio svu snagu svoga književnog talenta, ali i golemu naobrazbu i pronicavost, te ostvario svoje književne ambicije. Činjenica je da su njegovi češki romani bili čitateljima iznimno privlačni, jer su se referirali na dramatičan kontekst u kojem su nastajali, a govorili su o čovjeku iza

UZ ODLAZAK MILANA KUNDERE (1929–2023)

Sve što trebate znati o meni naći ćete u mojim knjigama

Piše Katica Ivanković

„A ako je vječno vraćanje najteži teret, naši životi mogu se na njegovoj pozadini ocrtavati u svoj svojoj predivnoj lakoći.

Samo, je li težina doista strašna, a lakoća divna?

Najteži teret nas lomi, posrcemo pod njim, potiskuje nas prema zemlji, ali u ljubavnoj poeziji svih vremena žena čezne za tim da bude pritisnuta težinom muškog tijela.

Najteži teret je, prema tome, ujedno i slika najintenzivnije ispunjena života. I što je teret teži, što je naš život bliži zemlji, to je stvarniji i istinitiji.

Nasuprot tome, apsolutna odsutnost tereta čini da čovjek postaje lakši od zraka, uzdiže se u visine, udaljava se od zemlje i ovozemaljskoga postojanja, postaje tek napola stvaran, a njegovi pokreti su koliko slobodni toliko i nevažni.

Pa za što da se onda odlučimo? Za težinu ili lakoću?“

Milan Kundera, *Nepodnošljiva lakoća postojanja*, s češkog preveo Nikola Kršić

željezne zavjese u vrijeme hladnoga rata, što je bila općenito aktualna tema toga vremena. Svi su sadržavali ljubavne zaplete, u kojima je izrazito naglašen motiv seksa, što je u to vrijeme na Zapadu bila književna moda. Muški likovi tu su uglavnom bili nadmoćni ženskima pa je zbog toga u milenijumskom razdoblju književnik dobio i feminističku pacu. Važno mjesto u njegovu djelu imao je humor, uglavnom gorki humor zasnovan na ironiji. Već se u *Šali* pojavljuje esejistički pasaż o moravskoj narodnoj glazbi, a esejistički dijelovi osobito su zastupljeni u kasnijim romanima.

Priča u *Šali* kratko glasi ovako: u pedesetim godinama mladi student pošalje šaljivu poruku, politički spornu, djevojci koja mu se sviđa, ona to prosljedi dalje i junak završi na višegodišnjem prisilnom radu u rudnicima urana. Kad je oslobođen, u šezdesetim godinama, odlučuje se osvetiti kolegi zbog čije je prijave dospio u zatvor, no njegov se osvetnički čin izjalovi i on ponovo postaje gubitnik. I tu je na djelu ta ironija, neuhvatljiva slučajnost i apsurdnost svije-

ta. Drugi roman nakon *Šale*, *Život je negdje drugdje*, govori o mladom pjesniku Jaromilu u vrijeme prije i poslije Drugoga svjetskog rata, strasnom staljinistu, koji je bio spreman odvesti u smrt svoje neistomišljenike. Tu se navodno Kundera referira na vlastite pjesničke pokušaje iz 50-ih godina i na stanovit način izražava prijezir prema pjesnicima i poeziji. Roman je napisan 1969, na francuskom jeziku izdan 1973. i iste je godine dobio francusku nagradu za najbolju prevedenu knjigu. Roman *Oproštajni valcer*, napisan 1972, a na francuskom izdan 1976, događa se u ranim 70-im godinama u toplicama, gdje se odigrava niz ljubavnih zapleta i spletki, u koje je upleten junak koji se sprema iz političkih razloga emigrirati iz domovine. Roman ima izrazito farsičnu notu. *Knjiga smijeha i zaborava* nastala je u emigraciji i izašla je u francuskom prijevodu 1979. Roman se razlikuje od prethodnih jer se sastoji od sedam nepovezanih poglavlja. U njemu se pojavljuje ženski lik Tamine, dotad jedini glavni ženski lik u Kunderinim romanima.

Nezadovoljan holivudskom ekranizacijom

Veliku slavu Kunderi je donio roman *Nepodnošljiva lakoća postojanja* (1984. na francuskom, a 1985. na češkom). Tematizira također češki emigrantski milje u kojem junak emigrant iz ljubavi prema ženi naposljetku odluči vratiti se u Čehoslovačku. Roman je bio ekraniziran u holivudskoj produkciji, no Kunderi se nije svidio, i više nije dopuštao ekranizaciju svoje proze. Važno je naglasiti da je bio zadovoljan češkom ekranizacijom *Šale* i dviju pripovijedaka iz *Smiješnih ljubavi*. *Besmrtnost* je njegov posljednji na češkom jeziku pisan roman, izdan 1990, a u njemu nema čeških protagonista. U sedam poglavlja govori se o smrtnosti i besmrtnosti, roman sadrži dosta esejističkih sadržaja, bavi se npr. biografijom Ernesta Hemingwaya i otvara temu imagologije, koju uspoređuje s ideologijom. Ovdje je važno naglasiti da je Kundera bio iznimno nezadovoljan prevoditeljima s češkog jezika i francuskim prijevodima, koje je sam temeljito prepravljao, a prevoditelje na druge jezike kontrolirao je. Ukratko, bio je veliki pedant.

S manje strasti, a više mudrosti

Na francuskom jeziku napisao je još četiri romana, prvi je bio *Polaganost* iz 1993. godine, slijede *Identitet* (1998), *Neznanje* (2000) i *Praznik beznačajnosti* (2013). Svi su ti romani smješteni u Francusku, znatno su kraći od svih prethodnih, u njima je naglašen esejistički sadržaj, koji gotovo premašuje naraciju, i dakako, u njima ima manje dramatike po kojoj se Kundera prepoznaje kao romanopisac. Posljednja dva romana, *Neznanje* i *Praznik beznačajnosti* tiskana su u Kataloniji i Italiji, jer su ih francuski kritičari loše procijenili. Navodno su bili razočarani što u njegovu djelu nema više onog protivnika komunističkog režima i disidenta. Kundera je te romane pisao u starijoj životnoj dobi, vjerojatno već umoran od egzistencijalnih drama, s manje strasti, a više mudrosti. U *Polaganosti* se referira na suvremeni svijet opsjednut brzinom, a brzina ima isti intenzitet kao zaboravljanje.

Kundera je već odavno počeo odbijati sve intervjue i prestao se pojavljivati u javnosti i medijima. Rekao je novinarima: „Sve što trebate znati o meni naći ćete u mojim knjigama.“

Institut za oceanografiju i ribarstvo djeluje od 1930. u lijepom ambijentu splitskog Marjana. Hrvatska je mediteranska zemlja, velikim dijelom upućena na more, a poznavanje tog okoliša i promjena kojima već svjedočimo, od životne je važnosti za stanovnike priobalja i cijele zemlje. O tome razgovaramo s ravnateljicom Instituta, Živanom Ninčević Gladan.

Gospođo Ninčević Gladan, koliko Hrvati općenito znaju o prirodoslovnim osobinama našeg Jadrana?

Ljudi na moru imaju različite interese koji ne moraju uvijek biti usmjereni na poznavanje morskog ekosustava. Posljednjih smo se godina otvorili prema javnosti izvještavajući o rezultatima rada naših znanstvenika, ali i odgovarajući na upite. U razgovoru s ljudima, ali i u raspravi koja se razvija na društvenim mrežama, najčešće radi identifikacije morskih organizama, uočila sam da postoje građani koji dosta dobro poznaju život u moru. Međutim ono što sa sigurnošću mogu reći je da je veliki dio javnosti svjestan koliko je važno zaštititi morski ekosustav u cjelini i očuvati morske biološke resurse, što je i razumljivo s obzirom na dužinu naše obale i djelatnosti na moru i uz more, bilo da je riječ o turizmu, pomorstvu, ribarstvu, akvakulturi ili nautičkom turizmu.

Po čemu je Jadran poseban u okviru Sredozemnog mora?

Geografski gledano, Jadransko more duboki je zaljev Sredozemnog mora. Jadran je poluzatvoreno more što ga čini posebno osjetljivim na zagađenje i utjecaje s kopna. No dva su bazena međusobno povezana cirkulacijom i ulaskom sredozemne vode u Jadran. Za razliku od Sredozemnog mora, gdje je gubitak isparavanjem veći od primitka vode, u Jadranu se zahvaljujući utjecaju rijeka slanst sredozemne vode razblažuje (bazen dilucije), a to pridonosi ekološkoj ravnoteži.

U Jadranskom moru svakih desetak godina događaju se promjene temperature i saliniteta u vezi s cirkulacijom u sjevernom Jonskom moru, što je poznato pod nazivom BiOS (engl. Adriatic-Ionian Bimodal Oscillating System). Naime, za ciklone u Jadran ulazi slanija voda siromašna nutrijentima iz istočnog Sredozemlja, dok za vrijeme anticiklone u Jadran ulazi voda nižeg saliniteta bogata nutrijentima iz zapadnog Sredozemlja.

U vrijeme sve izrazitije promjene klime i ekosustav Jadranskog mora polako se ali sigurno mijenja. Što to znači za naše more u budućnosti i što znanstvenici očekuju, te možemo li vidjeti promjene već sada?

Prema izvješćima Međuvladina panela o klimatskim promjenama zatopljenje je sve veće, a najveće je na Arktiku, što je porast razine mora stavilo u fokus istraživanja klimatskih promjena. Promjene u ekosustavu Jadrana već se uočavaju. Jedna od promjena je u prostornoj raspodjeli organizama, odnosno u rasprostranjenosti s izrazitim pomicanjem vrsta prema višim geografskim širinama. U zadnjih desetak godina pojavilo se petnaestak novih vrsta riba, od čega su čak četrnaest tzv. lesepsijski migranti, što znači da su u Sredozemno more stigle kroz Sueski kanal iz Crvenog mora. Neki od važnijih migranata su: plavotočkasta trumpetača (*Fistularia commersonii*), tamna mramornica (*Siganus luridus*) i srebrnopruga napuhača (*Lagocephalus sceleratus*).

Klimatske promjene utječu na razmnožavanje i biologiju morskih organizama i tako mogu dovesti do povećanja ili potpunog pada njihove brojnosti i biomase. Jedan je od utjecaja i produženo razdoblje stratifi-

Privatna arhiva

Živana Ninčević Gladan

RAVNATELJICA
INSTITUTA ZA OCEANOGRAFIJU
I RIBARSTVO
U SPLITU

Ronjenje s dupinima u Parku prirode Telašćica

Snimio Damir Zubub / HTZ

Mijenja se ekosustav Jadranskog mora

U zadnjih desetak godina u Jadranu se pojavilo petnaestak novih vrsta riba / Klimatske promjene mogu dovesti do znatnog osiromašenja morskog ekosustava

Razgovarao Vedran Obućina

kacije, u kojem je sloj tople površinske vode na dubljoj hladnijoj vodi i nema prijenosa nutrijenata u eufotičku zonu, a smanjuje se i dubina izmiješanog sloja, što dovodi do smanjenja biomase fitoplanktona i primarne proizvodnje, što je osnova hranidbenog lanca u moru. Takve promjene mogu dovesti do znatnog osiromašenja morskog ekosustava i smanjenja ribljeg fonda.

Vaš časopis *Acta Adriatica* izlazi od 1932, što ga čini jednim od najstarijih znanstvenih časopisa u Hrvatskoj. Recite nam nešto više o toj tradiciji, znanstvenim probojima i budućnosti istraživanja mora.

Acta Adriatica izlazi od sama početka osnivanja Instituta, što ukazuje na svjesnost znanstvenika o važnosti publiciranja znanstvenih spoznaja i širenja informacija unutar znanstvene zajednice. Časopis izlazi dva puta godišnje i objavljuje znanstvene radove iz različitih disciplina, među kojima prevladava biologija s više od šezdeset posto, zatim fizička oceanografija, komercijalno ri-

barstvo i kemija mora i zagađenje. *Acta* su imala i specijalna izdanja posvećena zajedničkoj tematici. Tako je cijeli jedan volumen bio posvećen dugoročnom eksperimentu obogaćivanja Mljetskih jezera. Izdane su i serije monografija o planktonskim zajednicama, morskim puževima i biologiji i populacijskoj dinamici incuna. Važna je nova značajka i online objavljivanje radova odmah nakon prihvaćanja rada bez čekanja na kompletiranje čitavog izdanja. *Acta Adriatica* ima otvoreni besplatni pristup, za razliku od mnogih drugih časopisa koji prate trend porasta naplaćivanja u izdavaštvu. Sadašnji je fokus na radovima koji će poboljšati naše znanje u svim aspektima znanosti o moru, posebno kemijskoj i fizičkoj oceanografiji, morskoj geologiji, okolišu i klimatskim promjenama, uključujući modeliranje, očuvanje biološke raznolikosti i upravljanje morskim okolišem.

Ove ste godine pokrenuli projekt *More budućnosti*. Svrha je projekta senzibilizacija djece za okoliš i održiv razvoj te po-

ticanje kreativnog izražavanja s temom mora. Što djeca uče u tom projektu?

Svjesni smo važnosti širenja znanja i novih spoznaja o moru te poticanja ljudi na očuvanje okoliša. Zbog toga smo pokrenuli i projekt *More budućnosti*, sufinanciran sredstvima Zaklade Adris, u okviru kojeg smo se odlučili djelovati na najmlađe članove našeg društva. U okviru projekta posjećujemo škole i na pristupačan način djeci približavamo znanja o moru uz jako mnogo primjera dobroti koje more ima za naš planet, pri čemu se, ovisno o uzrastu, obrađuju razne teme, kao što su npr. bioraznolikost, uloga mora u proizvodnji kisika, klimatske promjene, ribarstvo i zagađenje.

Pored samih predavanja, radionice uključuju i praktični dio, gdje učenici imaju priliku zaviriti u tajni, nevidljivi svijet planktona mikroskopom, učiti o bioraznolikosti školjkaša, zaigrati igru o hranidbenim mrežama u moru te barem virtualno zaroniti u neka od najljepših mora na svijetu. Radionice su osmišljene kako bi potaknule djecu na promišljanje o moru i njegovoj važnosti te ih motivirale da budu aktivni u njegovu očuvanju. Do sada smo obuhvatili oko tisuću djece i 63 učitelja i profesora, a poseban naglasak stavljen je na škole u manjim gradovima, ruralnim područjima u kontinentalnom dijelu Hrvatske te duž jadranske obale kako bi i te škole dobile priliku koju inače možda nemaju. Kroz projekt smo također željeli potaknuti i kreativno izražavanje djece s temom mora. Radovi nam svakodnevno stižu, a izložba radova djece iz svih dijelova Hrvatske bit će održana tijekom glavne manifestacije Europske noći istraživača u rujnu u Splitu. Na taj način želja nam je barem na jednu noć povezati djecu diljem Hrvatske u zajedničkom cilju očuvanja mora. U okviru projekta upravo završavamo i publikaciju *Ocean u našim rukama: vodič kroz oceansku pismenost*, namijenjenu prvenstveno učiteljima kao dodatni resurs za ideje kako znanost o moru približiti učenicima.

Koji su novi znanstveni projekti u tijeku? Javnost se osobito počela zanimati za tajanstvenoga velikog morskog crva?

Veliki morski crv kojeg nalazimo u hrvatskom podmorju vrsta je *Eunice roussaei*. Slabo je istražen bentoski mnogočetinaš, unatoč činjenici da se komercijalno izlovljava jer se koristi kao mamac. Živi u tuljcima koje gradi u sedimentnom tipu dna. Nije poznata gustoća njegove populacije ni rasprostranjenost u Jadranu, a malo je podataka i o njegovoj biologiji i ekologiji. U okviru Operativnog programa za ribarstvo provodimo specifična istraživanja kojima je cilj procijeniti stanje populacije niza vrsta uključujući morskog crva, spužve, jegulje, rebraša, male plave ribe i na kraju dati preporuke Ministarstvu za buduće gospodarenje tim vrstama.

U Institutu se ove godine istraživanja provode u okviru četrdesetak projekata, uključujući nacionalne znanstvene, međunarodne i stručne projekte. Među njima istaknula bih dvanaest nacionalnih znanstvenih projekata, od kojih je deset financirala Hrvatska zaklada za znanost, dok su dva projekta financirana iz strukturalnih fondova Ministarstva znanosti. Najveći broj međunarodnih znanstvenih projekata financiran je iz Interreg fondova Europske Unije. Teme istraživačkih projekata obuhvaćaju široki raspon od istraživanja potencijalno toksičnog fitoplanktonskog roda *Pseudo-nitzschia* i bakterijskih zajednica preko ekstremnih poplava u Jadranu, smjernica za reviziju važeće hrvatske nacionalne regulative za upravljanje kakvoćom mora za kupanje, bentoskih nezavičajnih vrsta u Jadranu, do ekološki osjetljivih područja komercijalno eksploatiranih vrsta, procjene ekoloških čimbenika rasta školjkaša i procesa izranjanja i poniranja morske vode.

UZ 32. OBLJETNICU NAPADA NA SUNJU 27. SRPNJA 1991.

Sunja - mjesto u koje se vraćaju samo rode

Nakon pada Dubice i Hrvatske Kostajnice neprijatelj je imao direktivu zauzeti Sunju pod svaku cijenu. Umalo im je to uspjelo, ali su vraćeni herojstvom domaćeg stanovništva, policijom i dragovoljcima iz Sunje. Sunja je bila iznimno važna jer bi s njezinim padom bio otvoren put neprijatelju prema Sisku i dalje prema Zagrebu. Govorili su: Zagreb se brani u Sunji!

Piše Damir Šestek
ratni zapovjednik Policijske postaje Sunja

Sunja, 27. srpnja 1991.
12.700 stanovnika

Tog je jutro Sunja bila gotovo prazna. Napetost u zraku mogla se rezati na kriške. Psi su lutali izgubljeni. Čak su i ptice prestale pjevati.

Zamišljena lica mladih policajaca koji su tek stavili hrvatski povijesni grb na čelo, poput mete, bez vojnog iskustva, otkrivala su odlučnost da brane svoje mjesto, svoje obitelji i svoju domovinu. Slušali smo *Ružu hrvatsku*.

Prije su stigle tužne vijesti da je pala Dubica, Kozibrod, Hrvatska Kostajnica i druga mjesta na Banovini. Noć prije dalekozorom smo s balkona policijske postaje promatrali pobunjene Srbe (koji su tražili odcjepljenje od Hrvatske i *prisajedinjenje* Srbiji) u mjestu Radonja Luka kako ukopavaju minobacače i određuju mete po Sunji. Bili smo tada prepušteni sami sebi. Oko zgrade policijske postaje Civilna zaštita postavljala je vreće s pijeskom. S redovite autobusne linije Sisak - Sunja otišli su mladi policajci i odvedeni u zatvor u Glinu, gdje su mučeni.

Lokalno stanovništvo Sunje slabo naoružano lovačkim naoružanjem razrađivalo je taktiku obrane.

A onda je stigla prva minobacačka granata, u rano jutro tog 27. srpnja 1991, točno na Dan ustanka naroda i narodnosti SRH i SR BiH. Prigodno ih je taj dan palo 27. Uništene su trgovine, benzinska postaja, željeznička i policijska postaja, Vajda i zgrada Šumarije. Uslijedio je pješački napad iz smjera Četvrtkovca koji je odbijen.

Posavci, konji teški tonu, susjeda Franje rzali su u smrtnom hropcu pogodeni gelerima u drvenoj štali. Tužnim očima tražili su milost. Te godine rode su odletjele ranije.

Željeznička pruga bila je i ostala linija razgraničenja. Na kolosijeku broj 6 stao je teretni vlak pun žita. Prometnik Juraj pospremio je svoju zviždalku i uzeo pušku. Sve napade koji su uslijedili tih dana odbijali su policajci redovnog i pričuvnog sastava policije i dragovoljci - stanovnici Sunje i okolnih mjesta.

Tek nakon nekoliko dana stigla je polovina 3. čete ZNG-a u ispomoć. Sve pravi i birani pojedinci naviknuti na borbe, odlučni i hrabri. Uz njih postali smo još ustrajniji u obrani. Hrvatski stijeg vijorio se na objektu vodotornja. I danas je tamo.

Potkraj srpnja u Sunju je stigao Žarko Peša, prvi regularni zapovjednik obrane. S njegovim dolaskom ustanovljen je štab i

Policajci Sunje, srpanj 1991.

prvo organizirano djelovanje postrojbi neobičnih imena - Cucki iz Sunje, Leteća tvrđava B-52, Neuperni tulipani, Zlikači, Potopljeni štakori, Veprovi, Đipan divizija, Orkan... Nakon Peše u Sunju, preko skele u Kratečkom, stigla je tzv. Umjetnička četa na čelu s režiserom Slobodanom Praljkom, Svenom Lastom, Mirom Medimurcem... Gledam, ispred mene ljudina od gotovo dva metra u tradicionalnim njemačkim hlačama (*Hosenträger*), kariranoj košulji i gozericama. Pomislio sam tada: Mili Bože, tko je ovaj? A on - on je postao i ostao legenda Domovinskoga rata. General Praljak. Osobno je obišao sve položaje i ukopao branitelje kako bi izdržali sve napade koji su uslijedili narednih godina. Bio je iznimno hrabar, obrazovan i nije dopuštao prigovore ni kukavičluk.

Tada je zapaljena Staza, mjesto udaljeno od Sunje. Neki su stanovnici ubijeni, neki protjerani. Kuće spaljene. Još se sjećam svoga imenjaka koji je svoju staru, nemoćnu baku donio na leđima preko mnogih polja kako bi joj spasio život. Neki nisu bili te sreće.

A borbe su postajale sve intenzivnije jer je neprijatelj imao direktivu zauzeti Sunju po svaku cijenu. Tako su pokušali i iz smjera Bobovca. Umalo im je to uspjelo, ali su vra-

Srušena crkva sv. Marije Magdalene

Željeznički kolodvor Sunja - prva crta obrane

Limena glazba, nekada Big band orkestar, pod ravnanjem maestra Marijana Blagića (zadnji desno)

stvo. Tadašnjim ranjenima nije smetalo što ih spašava Palestinac.

Crkva sv. Marije Magdalene, srušena tornja, bez zvona, nijemo je tih godina pozivala na svetu misu. Obnovljena je, ali ostala ranjena kao i duše njezinih vjernika. Dvije kapelice izgradila su dva branitelja. Jedna je u mjestu Sunjsko Selišće - Đipan, a druga u Vedrom Polju kao zahvala Bogu za živote svih njezinih branitelja. Jednom su me pitali tko je pravi dragovoljac. Rekao sam: Moj kum Miša koji je ostavio dobro plaćen posao u Švicarskoj i došao u rat da bi tu ostao pet godina. To je srce, to je duša koja živi san o Hrvatskoj.

Dana 7. kolovoza 1995. branitelji Sunje, nakon teških gubitaka, izbili su na povijesnu granicu Hrvatske s BiH - na rijeku Unu - i uništili planove o stvaranju Velike Srbije.

Nakon Domovinskoga rata u Sunju su dolazili razni emisari - političari, privrednici, diplomati. Došli, obećali i otišli. Polako su s godinama i prestali dolaziti jer im se smanjilo biračko tijelo. Na rijeci Savi u mjestu Sunjsko Selišće stoje kameni temeljci, od Marije Terezije do današnjih dana, postavljani kao izborna obećanja ovih stoljeća. A mosta još nema. Nema ni obećanih tvornica, ni carinarnice, ni zgrada. Pitao me prijatelj zašto je Sunja slabo razvijena. Odgovorio sam: Jer se svakih desetak godina ovdje ratuje. Prvi smo na udaru!

Škola ove godine upisuje petnaestak prvaka. Poslije potresa srušene su neke kuće u središtu Sunje, a ostala su samo prazna zemljišta kao obećanje da će se nešto izgraditi i fotografije našeg Mate koji prikazuju Sunju kao razvijeni gradić 1920-ih godina prošlog stoljeća.

Djeca koja prolaze biciklima ne pozdravljaju me više hrvatskim jezikom. Druga generacija, kažu, njihovi su roditelji otišli u Njemačku, Irsku, Norvešku... i znaju da su Hrvati. Treća neće znati svojih predaka. Sudbina po riječima pjesme Dražena Žanka „raselit ih treba, da ih manje ima - nisu tu ni bili, tad će reći svima“.

Ponekad se ubije branitelj, a ja razmišljam je li se ubio sam ili je to učinio nemar i svi mi koji smo dopustili da bude tako.

A Sunja? Sunja još živi samo od sjećanja na slavne dane svoje prošlosti i svoje umrle heroje.

U Hrvatskoj, Sunja,
27. srpnja 2023.
2.700 stanovnika

ćeni herojstvom domaćeg stanovništva, policijom i dragovoljcima iz Sunje. Sunja je bila iznimno važna jer bi s njezinim padom bio otvoren put neprijatelju prema Sisku i dalje prema Zagrebu. Govorili su: Zagreb se brani u Sunji!

Posebno teški napadi na Sunju bili su tijekom prosinca 1991. Razaranja i stradanja bila su velika. Bili smo utučeni jer smo saznali da je neprijatelj ušao u Vukovar. Plač, jauk, ranjeni i poginuli na sve strane bili su tada svakodnevnica Sunje. Više od tisuću granata dnevno

nije otjeralo branitelje koji su ostali braneći svoja ognjišta. Govorili su: Trava je zelena, nebo je plavo - valjda će i nama sinuti sunce! Radnici Elektre pod snajperskom vatrom svakodnevno su se penjali na stupove i vraćali svjetlost u Sunju. Ludost ili herojstvo - prosudite sami. Limena glazba, nekada Big band orkestar pod ravnanjem maestra Marijana Blagića, svirala je tih dana tužne pjesme na pogrebima poginulih branitelja.

IZ KNINSKE I SINJSKE KRAJINE

Stopama Dinka Šimunovića

Piše Vedran Obućina

Kršan i pitom istovremeno, kninski i sinjski kraj povijesno su važan kraj hrvatske države, dio onoga što su u davna vremena zvali „Vrh Hrvatih“, prva hrvatska država na ovim područjima. Podno moćne Dinare prostire se zemlja koja je vidjela mnogo nedaća i ratova, ali i ponosa i slave. Teško je odlučiti otкуда početi, ali ove godine navršava se 150 godina od rođenja i 90 godina od smrti hrvatskog književnika Dinka Šimunovića, kojega je brojka tri pratila u svim zadovoljstvima i tragedijama života. Prateći njegov život i napisane riječi, posjetili smo glavna mjesta njegova darovitog i skromnog srca, od rodnoga mu Knina, preko Kijeva, Vrlike i Koljana, Hrvaca i Dicma, do Splita.

Uspavani Knin budi se svakoga ljeta s godišnjim odmorima, posjetima rodbini i poluzaboravljenim kućama i stranim motoristima koji se ne mogu nadiviti prirodnim i povijesnim ljepotama. Užurbano se priprema nadolazeća proslava Oluje, a registracijske tablice govore i o brojnosti onih koji su dom pronašli u Srbiji. Ratu se ne možemo otrgnuti, ali Knin daleko više živi izvan tih nekoliko dana kolovoza. Turizam se razvija, otvaraju se obrti, radi Veleučilište Marko Marulić. Pijemo Kninsko pivo preko puta stare crkve sv. Ante, podno moćne tvrđave, pitajući se je li Dinko ikad razmišljao o rodnom gradu, gdje je kao jedinac došao na svijet u obitelj Stipana i Mande Šimunović. Nikad nije živio u Kninu, iako je sigurno putovao iz Podinarja u grad. Možda ga je gledao kao i autor ovih redaka, kojemu je dio obitelji iz Knina, sa slapa Krčića koji buja u proljeće kad se otapa snijeg na Dinari. Od slapa penje se kamena cesta ispod snažne dinarske stijene prema Kijevu i Vrlici. Cesta je očuvana i vabi pješake i planinare da se dive kršnoj ljepoti i mlinicama na Krčiću.

„Rodnoga mjesta u pravom smislu i nemam... ja, kao sin intelektualnog proletarca, naslijedio sam samo skitnju iz jedne krajine u drugu.“

Ostavljamo Knin, u kojemu nema rodne kuće Šimunovića. Na njezinu je mjestu banka. Iz kraljevskoga grada na sedam rijeka (Krčić, Krka, Kosovčica, Orašnica, Radljevac, Marčinkovac, Burižnica), s njegovim poljima i šarenim jezerima, starohrvatskom ostavštinom europskog značaja, penjemo se u surov kraj Podinarja. Između Dinare i Kozjaka smjestilo se Kijevo, gdje je Dinkov otac Stipan bio učitelj, „u vrletima Kijeva, pod klisurama Dinare“.

Kijevo je danas najpoznatije po tužnoj povijesnoj zbilji jer je u potpunosti uništeno u prvim danima Domovinskog rata četničkim napadima iz neposredne okolice. Valja pamtititi te trenutke, ali i ukazivati na napredne ideje u toj općini koja danas broji sve manje ljudi. Oni koji ostaju neobično su aktivni. Osim mladog načelnika općine, Martina Ercegovca, koji nas je upoznao s razvojnim i turističkim programom Kijeva, susreli smo se s karizmatičnim predsjednikom KUD-a Dinara Božom Teskerom, pravim dinarskim čovjekom koji se brine o kulturnoj i etnološkoj baštini Kijeva.

Kroz Kijevo nas je poveo Branko Bajan Jale, koji već više od dvadeset godina organizira Kijevske književne susrete. Svake godine posveti se jedan takav susret nekom hrvatskom književniku, a 2002. je tema bio upravo Dinko Šimunović, čija se bista nalazi ispred osnovne škole u Kijevu. Jale ne šteti Dinka, kaže da nije volio Kijevo zbog uvjerenja da su Kijevljani radikalni gorštaci. Pisac opisuje „pobožne jadikovke što su ih fratri latinaši za svoje ovce udesili“. Jale živi u Bajanovim dvorima, odmah ispod župne crkve sv. Mihovila, a tamo se nalazi i kuća gdje je živio Dinko s obitelji. Dok listamo monografiju *Kijevo i okolica kroz stoljeća* u Jaletovoj konobi, raspreda se priča koja seže do sama početka hrvatske prisutnosti u ovom kraju, koju je Dinko opisao kao „kameni ravnicu unedogled“.

„Nije Dalmatinsko zagorje bijedno i siromašno. Ima neplodnih krajeva i ‘mrkodolskih’ sela gdje je zagorcju život težak i jadan, ali ima drniško, pa sinjsko, pa kninsko i vrličko polje. Debela zemlja i vode koje ključaju i teku. Konji. Stoka. Perad. A gdje je toga, tu je i obilje; pa čistoća, zdravlje, obijest; pa i junaštvo.“

Uz mirise smilja i samoniklih trava, čime dinarski kraj obiluje pa se ovdje udružuju pčelari, dolazimo do crkve sv. Spasa, jedne od najznačajnijih sačuvanih predromaničkih građevina u Hrvatskoj. U devetom stoljeću dao ju je izgraditi cetinski župan Gastika u spomen majci Nemiri i sinovima. Uz nju je velika nekropola sa stećcima. No vidljivo je i uništavanje te baštine. Desetljećima se stećci vade i na njihovu mjestu pokapaju se lokalni pravoslavci. Grobovi sada sežu sve do zida crkve, pojačavajući opasnost od trajne štete srednjovjekovnoj bogomolji. Iskorištavajući činjenicu tada još jedinstvene crkve, srpska propaganda svojata sv. Spasa kao srpsku baštinu. Ipak, u samoj su crkvi vidljivi hrvatski srednjovjekovni pleteri.

Njih je svjestan bio i sam Dinko Šimunović, koji je skladno u svojim pričama predstavio i Hrvate i Srbe, iako ih nije nužno imenovao. Zajednički život u ovom kraju ima svoje zakonitosti, ali su odnosi zatrovani prije svega ekstremnim stavovima srpske strane. Naposljetku, gospodarska brutalnost kninskog i vrličkog kraja pogađa sve, bez pitanja o nacionalnosti i vjere.

Posjetili smo i izvor rijeke Cetine, nagrđen pravoslavnom crkvom privatnog vlasnika koja se ne nalazi na popisu parohija u dalmatinskoj episkopiji Srpske pravoslavne crkve. I na tmuran dan svatko se divi slikovitosti izvora kršne ljepote koja je, baš kao i Krka, bila svakodnevno nadahnuće Dinku Šimunoviću.

Dinkovo djetinjstvo i mladenačka dob obilježeni su najviše vrličkim krajem, no valja znati da današnje vizure nisu postojale tada. Vrliku krase Peručko jezero, treće najveće jezero u Hrvatskoj, umjetno, projektirano u vrijeme socijalističke Jugoslavije, koje gledamo s terase Ante Budiše, nekadašnjeg zapovjednika u Hrvatskoj mornarici, a da-

Izvor rijeke Cetine i protupravno sagrađena privatna pravoslavna crkva

„A moja duša i sada čezne za krajevima, što sam ih u djetinjstvu vidio i gdje novca nije trebalo: za onim vremenima, kad se i porez namirivao žitom i bez kupovine, i sve potrebno življenju davala zemlja.“

nas nastavljača Šimunovićeve zaljubljenosti u Zagoru. Prije su ovdje bile šume, oranice, livade, vinogradi, mlinice na Cetini, kolibe koje je sanjao Šimunović, prisjećajući se ljubavi i radovanja. S poplavlivanjem tog područja stanovništvo se preselilo u više predjele, mahom prema Svilaji, Dinari i Debelom brdu. Jedno su od tih mjesta, koje je nekoć bilo u dolini, Koljane.

U Koljanima je Dinko Šimunović proveo najljepše dane djetinjstva i redovito se prisjećao tog vremena. Pitomost vrličkoga polja osobito ga se dojmila, pa je Koljane suprotstavljao Kijevu i Dicmu kao kršnoj surovosti. Teško je oteti se dojmu da Dinko ne bi pustio suzu kad bi vidio plavu površinu jezera iz onih nekoliko zaselaka koji danas čine Koljane. Kao zakonitost mnogih takvih mjesta, života nema. Tu i tamo vide se malena stada ovaca koja se penju uz kršne obronke, a jedinu živost zapažamo oko manastira Drago-

vić. Koljane su pravoslavno mjesto i ovdje je Dinko upoznao vjersko spajanje i različitost, pa su ga neki i neopravdano osuđivali kako je pao pod pravoslavni utjecaj i tako sudio o rimokatolicima. No u njegovim pričama na kritiku nailazi i katolički i pravoslavni kler.

Sva ljepota vrličkoga kraja može se doživjeti usponom na tvrđavu Prozor, koju je sagradio cetinski knez Ivan Nelipić na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće. Ishodište lijepe narodne nošnje, nijemoga vrličkog kola, opanka i Bratovštine čuvara Kristova groba, Vrlika je bila i mjesto mladenačkih doživljaja Dinka Šimunovića, koji se zasigurno družio kraj Česme s jednako poznatim književnikom Milanom Begovićem. Autor *Era s onoga svijeta* rođeni je Vrličanin, a poznate vrličke uštipke dijelio je i s Dinkom i s Vladimirom Nazorom, koji je navraćao u Vrliku. U ljetno prijevodne Vrlikom vlada šušur dalmatinskoga gradića, a kamenim ulicama odjekuju rasprave o svim temama koje zanimaju Hrvate. Uz župnu crkvu Gospe od Ružarija, gdje se nalazi i kip velikanu fra Filipu Grabovcu, penje se stara ulica u kojoj je rodna kuća Begovića, ali nam nekadašnji Vladin povjerenik za Kijevo, a danas uspješan vinar Cvitko Teskera kaže da je i Dinko vrlo vjerojatno živio u neposrednoj blizini.

Mladenačko druženje odvelo je vrličku klapu u Arbanase kraj Zadra, gdje je Dinko Šimunović završio učiteljsku školu, stopama svoga oca, pritom ulazeći u svijet Puškina, Gogolja, Turgenjeva, Dostojevskog, Tolstoja i lorda Byrona. Po završetku školovanja vraća

se u Cetinsku krajinu i dobiva svoj prvi posao u Hrvacama. Ušao je u povijest lokalne pedagogije time što je 18. kolovoza 1892. postao privremeni učitelj jednorazredne muške pučke učionice u Hrvacama, u kući Jozе Lovrića, i s nastavom počeo u rujnu; tako je postao prvi mjesni plaćeni učitelj.

Pitomo cetinsko mjesto Hrvace jedino na ovom putu ima školu imenom posvećenu Dinku Šimunoviću. Ljetna žega podsjeća na kraj školske godine i radosti na rijeci koja daje život, što se može vidjeti u Dinkovu opisu: „Dani moji zažuboriše veselo, poput vrelašca na gorskoj strmini, i svako jutro donosilo je nove radosti.“ Na prostranom hrvačkom polju družio se ljeti s djevojkama i momcima, te je dobio nadahnuće za *Alkara*, a tu je i izvor za pripovijetku *Demo* o staroj Cetinskoj krajini iz vremena megdana i otmica djevojaka. Ovdje i danas stare običaje njeguje HKUD Peruća, koji vode Jakov Titlić i Ante Bošnjak Bare, a to društvo nekoć je nosilo ime našeg književnika.

U Hrvacama isplati se posjetiti privatnu etnografsku zbirku Petra Vukmana, zbir-

„Gledao sam zadovoljno u novac, a ujedno stidio se, što mogu prodavati svoje osjećaje dopuštajući, da mi ih plaćaju.“

Pogled na vrlički kraj s tvrđave Prozor, koju je sagradio cetinski knez Ivan Nelipić na prijelazu iz 14. u 15. stoljeće

Crkva sv. Spasa remek-djelo je hrvatske srednjovjekovne baštine

ku predmeta koji su se u svakodnevnom životu koristili ne tako davno, a u susjednom Potravlju se i danas održava stari obrt pravljenja bakri, tradicijskoga lončarstva, u obitelji Knezović, koje nažalost nismo našli kod kuće. Nade se i koji kovač i drvenar. Hrvace imaju i sve više ugostitelja i agroturizama, jer su domaćini shvatili da je Cetinska krajina pravi mamac turistima koji uživaju u seoskoj idili, aktivnostima na otvorenom i sjajnoj gastronomiji.

„Ja sam sve svoje stvari izrađivao instinktivno, pod prvim ganućem srca ... Nisam mogao da pišem o stvarima koje su mi indiferentne.“

Hrvace su Šimunoviću dale sve najveće ljepote i tragedije života. Ovdje je napisao neka od svojih najpoznatijih djela: *Muljika*, *Duga*, *Alkar*. Krajolik ga je nadahnuo za njegova najbolja književna djela. No to je i mjesto njegove velike osobne tragedije. U Hrvacama umrlo je dvoje piščeve djece i njegova žena.

Dicmo je naziv općine koja se sastoji od nekoliko sela. Od 1883. s radom počinje prva pučka škola u privatnoj kući Stipe Miluna u Klancu, a upravo je tamo drugi učiteljski posao našao Dinko Šimunović 1901. Danas škola nosi ime po Anti Starčeviću. Povratak u kamenjar („okoliš pust i tjeskoban“) Dinku budi sjećanja na Kijevo i djetinjstvo te počinje pisati riječi koje će se pretvoriti u pripovijest *Mrkodol*, objavljenu 1909. u zadarskom

Lovoru. *Mrkodol* je odmah postigao neviđen uspjeh i to mu je donijelo dovoljno književne slave da dobije posao u Obrtničkoj školi u Splitu, gdje ostaje do umirovljenja 1927. Kroz Dicmo brzo prolazimo jer smo pomalo neu-

Organizator Kijevskih književnih susreta Branko Bajanić pokazuje panoramu Kijeva od crkve sv. Mihovila

godno iznenađeni gospodarskim zonama, i preko Dugopolja se spuštamo u Split.

U Splitu je Dinko žudio za Krkom i Cetinom, ne obazirući se na novčane probleme. Doslovno gladan kruha, pisao je pripovijetke, romane, feljtone kojima se u mislima odvajao od gradske sredine i vraćao mirisima Podinarja, nasmijanom nebu, vodi i kamenju, vilama i hajducima. Od toga je dobivao novac kojim se brinuo za četvero djece. U kalama splitske Dioklecijanove palače nije pronalazio nadahnuća ni posebne ljepote. Sebe

„Osobito jasno sjetim se dana, kad sam pao niz stepenice, a bit će mi tada bilo neko sedam godina. Otac me pozove, da pođemo u Dragović, no silazeći s dvorišta noga mi se omakne i stanem se kotrljati kao lopta. I kotrljajući se, opazim, kako otac, podno stepenica, raširenih ruku čeka moleći: – Zdravo, Kraljice, majko milosrđa – i preplašenim očima gleda me. Kad sam se dokotrljao, prigne se i podigne me u naručaj: tješio me i obasipao cjelovima, sve dok je majka prispjela s prutom u ruci, da me išiba.“

Spomenik podignut povodom Kijevskih književnih susreta, 2002.

„A eto naskoro i smrti koja će likvidirati sve. U toj misli kadikad požalim i to, što su kućicu, gdje sam se rodio, davno zapalili, pa se nema gdje namjestiti ni spomen-ploča.“

splitskom stanu, možda i ne gledajući prema moru, napisao je zbirke pripovijedaka *Derdan* (1914), autobiografsku prozu *Mladi dani* (1919) i *Mladost* (1921), a osim *Tudinca* i roman *Porodica Vinčić* (1923).

Čežnja za povratkom nije ostvarena. Prati djecu na školovanje i seli se u Zagreb 1929, produžavajući agoniju gradskog života. Ovdje će napisati nostalgичnu zbirku pripovijedaka *Sa Krke i sa Cetine* 1930.

Dinko Šimunović ženio se tripot – supruge su mu umirale mlade. Troje njegove djece iz prvoga braka također je umrlo. U drugome braku imao je tri sina i tri kćeri, za koje se skrbio i koje je sam odgajao. Dok je bio teško bolestan, poznati hrvatski slikari pribavili su mu novac za liječenje, a kipar Ivan Meštrović izradio je Šimunovićevu poprsje. Dinko Šimunović umro je u 59. godini života u Zagrebu, 3. kolovoza 1933, te je pokopan u arkadama Mirogoja, daleko od svoga magičnog zavičaja. Pučke predaje i legende doživotno su ga nadahnjivale i na kritičnu riječ protiv patrijarhalnosti i nedaća žena.

Putujući piščevim krajem nije teško uvidjeti zašto je Šimunovićev izričaj tako liričan. Kroatistica Valentina Ceranić govori za *Vijenac*: „Dramatska napetost i neizvjesnost, liričnost u izrazu samo su činjenica Šimunovića kao subjektivnog pripovjedača. Modernizam i ibsenovski izbor žene kao glavne junakinje samo su potaknuli njegovo majstorstvo izrade lirskih portreta.“

Mirisi, slike, sjećanja, ljubavi dominantni su u unutrašnjem svijetu svakoga čovjeka. Upravo zbog toga univerzalnog i egzistencijalnog, smatram da je Šimunović nepravedno skriven u nekom kutku književnosti. Predivni opisi alkara i krajolika, zaigranost vranaca i gvozdene ruke vitezova samo su istančan prikaz lirskog ugođaja i subjektivnog odnosa prema temi.“

je vidio kao čovjeka sela i krša, koji trune poput iskorijenjena stabla u gradskoj vrevi.

U gradu gdje Marmontova i Riva vrve povicima, pozdravima, smijehom i tračevima, Dinko je bio povučen, skroman, čak i sumoran. Zapisano je da u Splitu nije upoznao puno gospode, a one koje je znao, susretao je profesionalno. U jednom razgovoru Dinko kaže „Nikada meni grad nije pružao velikih emocija“, ali ni za posjeta rodnoj Zagori nije sretan jer se osjećao kao strano tijelo, što fascinirano opisuju u romanu *Tudinac* (1911). U

Snimio Zoran Jelčić HTZ

Snimio Vedran Obućina

Snimio Vedran Obućina

Snimio Vedran Obućina

U SJEĆANJE: SESTRA MARIJA OD PRESVETOG SRCA ANKA PETRIČEVIĆ (LOVREĆ, 1930–SPLIT, 2023)

Najveće ime suvremene hrvatske duhovne poezije

Časna sestra klarisa Anka Petričević iz svoje je zatvorene samostanske ćelije intelektualno i duhovno obuhvatila cijeli svijet. Učinila je toliko dobrih prijevoda i objavila toliko vrijednih knjiga da se to može usporediti s djelatnosti nekog instituta

Piše Đuro Vidmarović

Velika hrvatska književnica Anka Petričević, poznata pod redovničkim imenom s. Marija od Presvetog Srca, umrla je u nedjelju, 23. srpnja. Ukoliko možemo govoriti o književnosti kršćanskog nadahnuća, tada je smrt uzela najveće ime suvremene hrvatske poezije. Njezin je književni opus velik, neobično velik ako se znade da je najveći dio života, a zapravo cijeli kreativni vijek, provela u samostanu svete Klare, dakle u franjevačkoj zajednici zatvorenog tipa. Njezini fizički kontakti s vanjskim svijetom odvijali su se kroz samostanske rešetke, ako ne računamo vrijeme provedeno po bolnicama. Ta ograničenja nisu bila prepreka za ostvarivanje plodnoga književnog rada, a kada tomu dodamo njezin prevodilački opus, ostajemo „bez daha“. Prevela je gotovo cijelu literaturu mističnog kršćanstva s francuskog na hrvatski jezik. Gotovo je neshvatljivo kako je ta časna sestra klarisa, iz svoje zatvorene samostanske ćelije, intelektualno i duhovno obuhvatila cijeli svijet. Učinila je toliko dobrih prijevoda i objavila toliko vrijednih knjiga da se to može usporediti s djelatnosti nekog instituta.

Prijateljica Tina Ujevića

Naša javnost zaboravila je na činjenicu da je Anka Petričević posljednja osoba koja je pripadala društvu najvećega hrvatskog pjesnika Tina Ujevića. Štoviše, poznat kao ženomrzac, Tin Ujević dopustio je jedino Anki Petričević da se priključi njegovim sustolnicima. Bilo je to vrijeme kada je tek završila studij francuskog jezika i objavila prvu zbirku stihova, koja je oduševila velikog pjesnika. Bilo je predviđeno da nastavi studij u Parizu, a potom sveučilišnu karijeru u Zagrebu. Umjesto toga Anka Petričević je 1956. na iznenađenje svih koji su joj predviđali književnu, ali i znanstvenu karijeru, napustila javni život i priključila se strogom splitskom klauzurnom redu časnih sestara franjevki, reda svete Klare, koje žive zatvorene za vanjski svijet. Tako je ostalo do njezine smrti. Nakon zaređenja promijenila je ime i postala Marija od Presvetog Srca. A onda se zbiva pravo čudo: umjesto da nestane u tišini samostana i bude zaboravljena od šire javnosti, nova klarisa u svojoj ćeliji razvija plodan književni, prevodilački, teološki, ali i pastoralni rad. Njezine se knjige čitaju i šire u hrvatskom narodu. S obzirom da je

Anka Petričević kao s. Marija od Presvetoga Srca kreativni vijek provela je u samostanu svete Klare u Splitu

Anka Petričević kao studentica

Sestra Marija od Presvetoga Srca autorica je 75 knjiga poezije, eseja, proze mistične tematike te utemeljiteljica i urednica edicije Symposium, biblioteke u kojoj je uredila 135 knjiga

šira javnost, nakon zaređenja, više nije vidjela dugo godina, oko nje se počela širiti aura tajanstvenosti.

Kao književnica okušala se, i to uspješno, u pjesmama kršćanskog nadahnuća, pjesmama i prozi zavičajnog i domoljubnog karaktera, autobiografskoj prozi, dramskoj književnosti, a pisala je i studije. Sestra Marija od Presvetoga Srca autorica je 75 knjiga poezije, eseja, proze mistične tematike te utemeljiteljica i urednica edicije Symposium, biblioteke u kojoj je uredila 135 knjiga. Bila je vrlo djelatna tijekom Domovinskog rata, kada je pisanom riječju i molitvama pridonosila obrani Domovine.

U jubilarnoj 1995. otvaranja proslave 1700.

**IZIDI MI
U SUSRET...**

Izidi mi u susret,
jer u samrtnom bolu
dolazim k tebi,
Ljubavi.

Nek me prihvate
Tvoje bijele ruke -
ispružene preko bezdana.

Anka Petričević

Pred Meštrovićevim *Zdencem života*: Vladimir Rem, Kazimir Urem, Salih Alić, Anka Petričević, Tin Ujević, Frano Alfrević (prvi red), Pavao Bodiš, Joja Ricov, Boro Pavlović, Dragutin Vunak

obljetnice grada Splita, primila je nagradu Grada, a iste godine predsjednik Republike dodijelio joj je odlikovanje Danice hrvatske s likom Marka Marulića za izniman doprinos našoj kulturi. HAZU joj je 2010. dodijelio nagradu za poeziju (Zaklada Dragutin Tadijanović). Dobitnica je nagrade A. B. Šimić za poeziju Društva hrvatskih književnika Herceg-Bosne. Na Danima pjesničkih susreta *Dobro jutro more* 2016. dodijeljena joj je nagrada Društva hrvatskih književnika.

Intelektualno ime u europskim razmjerima

Anka Petričević upisala se u red vodećih ličnosti hrvatskoga kulturnog života 20. stoljeća. Ona je jedna od velikih žena koje je dao naš narod. I zbog toga neka ovi skromni redci budu nadomjestak za veliku zahvalu koju je zaslužila tihim samozatajnim redovničkim životom u kojem je ostvarila velebno djelo. To djelo ne mogu zanijekati ni oni koji s prezirom i omalovažavanjem misle o njezini redovničkom pozivu. Anka Petričević veliko je intelektualno ime i u europskim razmjerima. Cijeli se život borila za bolji svijet, za svijet ljubavi, poniznosti, praštanja, bogoljublja i domoljublja.

Pored književnog, prevodilačkog i ured-

ničkog rada, rada s molitvenim zajednicama, obveza u samostanu, Anka Petričević bavila se i amaterskim slikarstvom te je imala nekoliko dobro prihvaćenih samostalnih izložbi.

Sestra Marija od Presvetog Srca rođena je 2. siječnja 1930. u Lovreću, u uglednoj hrvatskoj obitelji Petričević, progonjenoj od komunista. I njezina sestra Anđelka pisala je poeziju, dok je sestra Branimira bila ugledna lektorica hrvatskog jezika na Bečkom sveučilištu i autorica stručnih oglada o hrvatskoj književnosti.

Sa smrću Anke Petričević s povijesne je scene otišao naraštaj pjesnika koji su obilježili hrvatsku poeziju 20. stoljeća. Njezin cjelokupni opus očekuje stručno vrednovanje kako bi dostojno bilo uključeno u hrvatski književni kanon. S njezinim odlaskom u vječnost izgubili smo treću veliku poetesu koja je pisala u auri transcendencije. Vesna Parun najljepše stihove posvetila je antičkom božanstvu ljubavi i seksa, Erosu, sinu Afrodite i Aresa, jednom iz skupine erota, krilatih bogova ljubavi. Vesna Krmpotić bogati je književni opus posvetila hinduističkom panteonu, poglavito njihovu proroku Sai Babi. Anka Petričević do posljednjega je daha ostala vjerna Isusu Kristu.

**Znanstveni
zor**
Mirko Planinić

Velik dio ekstremne vrućine
potječe od stanja oceana.
Mora našeg planeta zagrijavaju
se desetljećima

Najtoplija godina od kad traju mjerenja

Na početku srpnja ove godine zabilježena je najviša ikad izmjerena prosječna globalna temperatura (17,01 °C). To je premašilo prethodni rekord od 16,92 °C iz kolovoza 2016. Ovaj dio godine obično je s najvišom prosječnom globalnom temperaturom, ali čini se da nije slučajno što se rekordi pojavljuju u razmacima od nekoliko godina. Razlog čini se leži u oceanima, koji su u cijelom svijetu postali alarmantno topli zahvaljujući klimatskim promjenama, ali i El Niño, koji se vratio. To su dva efekta koja idu u istom smjeru povećanja prosječne globalne temperature. Sam naziv El Niño na španjolskom znači „dječačić“ i odnosi se i na malog Isusa jer se njegovi učinci najviše osjećaju oko Božića.

El Niño i La Niña (djevojčica) dva su suprotna klimatska obrasca koja narušavaju te normalne uvjete. Znanstvenici te pojave nazivaju ciklusom El Niño - južne oscilacije (ENSO). I El Niño i La Niña mogu imati globalne utjecaje na vrijeme, šumske požare, ekosustave i gospodarstva. Epizode El Niña i La Niña obično traju devet do dvanaest mjeseci, ali ponekad mogu trajati godinama. Događaji El Niño i La Niña javljaju se u prosjeku svake dvije do sedam godina, ali se ne događaju redovito. Općenito, El Niño se javlja češće nego La Niña.

Tijekom normalnih uvjeta u Tihom oceanu, pasati pušu na zapad duž ekvatora, odnoseći toplu vodu iz Južne Amerike prema Aziji. Da bi zamijenila tu toplu vodu, hladna voda diže se iz dubine - proces koji se naziva uzdizanje (engl. *upwelling*). Ta je voda bogata nutrijentima. Tijekom El Niña uzlazna struja slabi ili potpuno prestaje. Bez hranjivih tvari iz dubina manje je fitoplanktona uz obalu. To utječe na ribe koje jedu fitoplankton i, zauzvrat, utječe na sve što jede ribu.

El Niño uzrokuje kretanje pacifičke zračne struje prema jugu i širenje dalje prema istoku. Tijekom zime to dovodi do vlažnijih uvjeta nego inače na jugu SAD-a i toplijih i sušnijih uvjeta na sjeveru.

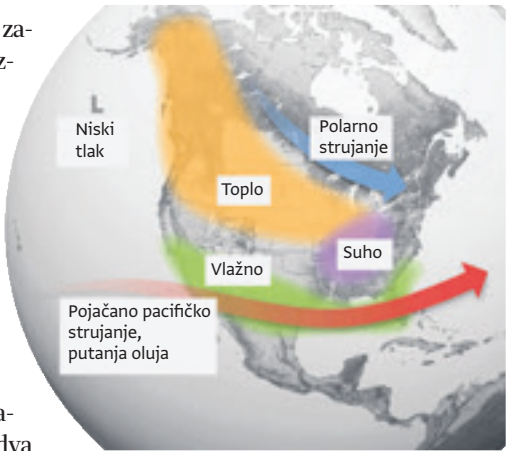
Velik dio ekstremne vrućine koju vidimo potječe od stanja naših oceana. Mora našeg planeta zagrijavaju se desetljećima. Posljednje desetljeće bilo je najtoplije na površini mora barem od 19. stoljeća. U travnju je prosječna površinska temperatura svjetskih oceana dosegla 21,1 °C, što je najviša ikad zabilježena temperatura.

Osobito je toplo u sjevernom Atlantiku, gdje se uvelike ruše rekordi. U travnju su površinske temperature mora tamo premašile 4 °C iznad uobičajenih za to doba godine. Kad to znamo, nije nam više čudno što su turisti počeli odlaziti na sjever Europe iz skupe Hrvatske.

U Meksičkom je zaljevu od 12. srpnja ove godine prosječna površinska temperatura viša od 30 °C, što je najviša zabilježena za ovo doba godine otkako su sateliti to počeli pratiti 1981.

Kako se oceani zagrijavaju, postaju sve manje sposobni apsorbirati toplinu iz atmosfere, što dovodi do podizanja globalne temperature.

El Niño se obično povezuje s toplijim glo-

Izvor: NOAA National Oceanic and Atmospheric Administration

balnim temperaturama, dok je La Niña često u korelaciji s nižim temperaturama. El Niño i La Niña nemaju uvijek predvidljive ishode. Na primjer, 2020. bila je druga najtoplija zabilježena godina, a bilo je to za vrijeme La Niñe. To naglašava utjecaj zagrijavanja klime na rekordne temperature.

Ovaj El Niño tek je u povojima. To znači da planet možda očekuju još više globalne temperature kasnije u srpnju. Zemlja će vjerojatno vidjeti više nenormalno toplih mjeseci čak i poslije tijekom godine jer je očekivano da El Niño nastavi jačati.

Budući da klimatski obrazac nije dosegnuo punu snagu, teško je povlačiti usporedbe s njegovim prošlim manifestacijama. U slučaju da ove godine efekt El Niña bude jak, prosječna temperatura istočnog i središnjeg tropskog Pacifika privremeno bi dosegla ili premašila 1,5 °C iznad normale. Početkom lipnja temperature su u tom dijelu Pacifika već bile 0,7 °C iznad normale. Neki su znanstvenici zabrinuti da bi El Niño mogao privremeno prvi put pogurati globalno zatopljenje na više od 1,5 °C iznad preindustrijskih razina. Mnogi su stručnjaci upozorili da bi prelazak te točke mogao izazvati nepovratne promjene u nekim dijelovima planeta. To bi moglo uključivati transformaciju amazonske prašume i raširenije topljenje grenlandskih i antarktičkih ledenih ploča. Ipak, budući da je El Niño privremen, teško je reći kakve će dugoročne posljedice imati na naš planet.

Uvijek kad ima više faktora koji utječu na neki fenomen znanstvenici su oprezni sa zaključcima o tome što je i koliko uzrok čega. Možda ste čuli za latinski izraz *post hoc ergo propter hoc*, što znači, poslije ovog, dakle, zbog ovog. To je zapravo logička pogreška koja navodi da zbog toga što je događaj X *sljedio* događaj Y, događaj X je *morao prouzrokovati* događaj Y. Ponekad se koristi kraći termin *post hoc*-pogreška.

Primjer je *post hoc*-pogreške iz ekonomije da je slom burze 1929. godine vodio u kolaps cijele ekonomije SAD-a i porast nezaposlenosti. Ispostavlja se da je kratko nakon sloma burze nezaposlenost počela padati, a stvari su postale lošije za tražitelje posla tek kasnije, kad je vlada intervenirala. Dokaz da je to bila zabluda sljedio je pola stoljeća kasnije, kad se burza slomila 1987, a ekonomija je zapravo rasla unatoč očekivanjima političara da će doći do recesije.

Zaključno, ova godina bit će najtoplija otkako traju mjerenja zbog efekta El Niña i čovjekova utjecaja na klimu, ali još nije jasno hoće li to imati dugoročne posljedice.

O JEZIKU RODE DA TI POJEM

Zlatna formula hrvatskoga jezika

Piše Lada Žigo Španić

Hodamo li po Zagrebu i tražimo li naziv trgovine ili kafića na hrvatskom jeziku, pustolovina postaje sve dulja i teža. Engleski natpisi duž ulica gotovo nas hipnotiziraju, kao da smo u virtualnoj globaliziranoj šumi svjetskog „esperanta“. Gdje smo zapravo? Jesmo li doista toliki sužnji da smo bliži pop-kulturi i poslovnim trendovima u Americi, od koje nas dijele tisuće kilometara, nego li samima sebi? Prijeti li nam doista „hrvatski u zagradama“, da se poslužimo naslovom knjige ugledne kroatistice Nives Opačić, odnosno, hoćemo li uskoro morati u zagradama prevoditi engleske izraze, i to u vlastitoj zemlji? Hej, trgovci, ta živite u Hrvatskoj, a u njoj je službeni jezik po Ustavu hrvatski!

Usred amerikaniziranoga javnog prostora uspomene nas vode do maloga romantičnog mjesta, Selaca na otoku Braču, ususret 33. po redu svehrvatskoj jezično-pjesničkoj smotri Croatia rediviva ča-kaj-što (koja će se održati 4. kolovoza). Nju je još 1991, ratnom vihoru usuprot, utemeljio književnik i liječnik, znanstvenik i diplomat, akademik Drago Štambuk, inicijator i neumorni promicatelj „Zlatne formule hrvatskoga jezika ča-kaj-što“. Tu „Formulu“ od 24-karatnoga zlata Ministarstvo kulture i medija RH je, na njegov prijedlog, a uz potporu svih bitnih hrvatskih institucija, 29. studenog 2019. proglasilo kulturnim dobrom i uvrstilo na Nacionalnu listu zaštićene nematerijalne baštine. Na ulicama metropole, u vrijeme ljetne jezične nostalgije i letargije, gdje nestaje standard na javnim natpisima, čeznemo za malim otočkim ambijentom, s bračkim kamenim radovima, cvrčcima, suhozidima, Zidom od pezeije, maslinovim vijencem i rustikalnim plažama, mjestom koje će uskoro obogatiti slike, zvuci i mirisi materinskoga jezika. U takvu prostoru, nazvanu hrvatskom poetskom prijestolnicom, živi „Zlatna formula“ punim plućima, u nastupima pjesnika koji čuvaju hrvatski jezik s trima jezičnim idiomima, trima pismima, što su se prepletali u povijesti, literaturi, rječnicima. Primjera je mnogo. Spomenimo latinsko-hrvatski (i obratno) rječnik *Gazofilacij* Ivana Belostenca koji okuplja hrvatske riječi iz svih triju narječja (npr. jednako vrijede *hiža*, *kuća*, *dom*). Prisjetimo se i ranijega glagoljskoga Petrisova zbornika (1468), u kojem se također prepleću tri hrvatska idioma, a prisutnost ča, kaj i što potvrđuje često citirana rečenica „čto se žalostiš ubogi človejče, kaj se mečeš i zač trepečeš“.

„Zlatna formula“ jedna je od najvećih nada za očuvanje materinskoga jezika koji hrda pod sve većom i agresivnijom invazijom anglizama. U svim sferama vlada opasda izraza poput: *outsourcing*, *spin-off*, *team building*, *bookmark*, *backup*, *life coach*, *braindrain*... Gušimo se od nerazumijevanja. Hrvatski, vrati se u Hrvatsku, njezinu blistavom leksičkom vijencu! Humanom jezičnom „Formulom“ zaustavimo svakovrsna svojatanja, jezična i politička!

„Zlatna formula ča-kaj-što“ postaje danas sve važnija, jer „mali“ jezici svakodneвно odumiru zbog nasilne globalizacije, tehnologije, umreženosti, a od engleske informatičke šume ne vide se stabla. No me-

diji i dalje, u eko-histeriji, raspaljuju apele za očuvanje nezaštićenih biljnih i životinjskih vrsta (s punim pravom), stalno zbori o zaštiti ovih i onih ljudskih prava, a zanemaruju odumiranje jezika i pravo na njihov opstanak (pa tako i hrvatskog). Daleko im je važniji azijski gepard koji nestaje zbog suše, lova, uništavanja staništa i oskudice hrane. No zar jezik nije stanište naroda? I nije li nestajanje jezika ubojstvo njegovih govornika, kulturocid? Pop Martinac nakon Krbavske bitke bilježi: *Turci nalegoše na jazik hrvatski*, gdje je jezik sinonim za narod. Danas trend amerikanizacije naliže i na naš trojedni „jazik“, pa je nužno oduprijeti mu se.

Štambukova „Zlatna formula“ ima humanu misiju: ujediniti sve jezične stilizacije hrvatskoga jezika, a time integrirati Domovinu - jezično, književno, kulturološki, identitetski i politički, na osjetljiv i plemenit, miroljubiv način. „Hrvatski jezik trojedan je u svojoj naravi“, piše Štambuk, „a ča-kaj-što“ njegova je najvažnija mantra koju valja učiti u školama i preko nje dolaziti do više jezične potencije. Jezik nam je graditi, o njemu skrbiti, osmotskim prožimanjem, postupno i osjetljivo, jer ne bi bilo dobro, što i ne želim, da Hrvati preko noći postanu nepismeni.“

Akademik Radoslav Katičić u tekstu *Zlatna formula hrvatskoga jezika: ča-kaj-što* (Kolo 2, 2014) slikovito nam približava Štambukovu „Zlatnu formulu“. U opsežnoj povijesnoj i jezikoslovnoj analizi spominje Fužine u Gorskom kotaru, gdje se bogatstvo hrvatskoga jezika (iliti „Zlatna formula“) pretvara u živi govor: tu se na sajmu sastaju čakavci i kajkavci, jedni s lijeve strane rijeke Ličanke, drugi s desne. Iz Liča dolaze i štokavci, pa stoljetno prepletanje naših narječja postaje živopisna svakodnevnica. Čakavski i štokavski družu se i kada brodica s Korčule pristane u dubrovačku luku, a čakavski i štokavski prepleću se kada se stanovnici Selaca na Braču spuste u Sumartin. Kajkavski i štokavski čuju se u Bjelovaru kada tamo dođu ljudi iz Podravine pod Bilogorom, a kada netko dođe u Pisarovinu iz Lasinje na Banovini preko Kupe, zaigraju se u razgovoru štokavski i kajkavski. Među ostalim, Katičić kaže: „Štambukovom Zlatnom formulom ča-kaj-što obuhvaćena je tako sva dijalekatska raznolikost hrvatskoga jezika u svojoj različitosti, sva povijest hrvatskoga književnog jezika sa svim njezinim dijalekatskim stilizacijama, uključujući tu i standardni jezik, onakav kakav je izrastao i sjajno se potvrdio.“

Osim toga, osmislivši „Formulu“, Štambuk je ispravio i povijesnu nepravdu - bečki izbor štokavice ponizio je, navodi, kajkavicu i čakavicu, izbacio ih iz javne uporabe, a u ime sjedinjenja s Južnim Slavenima. Ta unutarhrvatska dezintegracija, objašnjava, nastavila se i pod utjecajem iliraca i vukovaca.

Ostaje nam samo čekanje da institucije počnu podupirati knjige i programe na svim hrvatskim idiomima, kako bi „Zlatna formula“ ostala zabilježena i u nacionalnoj književnoj tradiciji, a ne samo u Selcima. Čuvajmo „Zlatnu formulu“, naša je i dragocjena; nema cijene kojom bi se mogla rasklopiti i otkupiti. Jezik nije „zalagaonica“. U „Formuli“ je zalog budućnosti hrvatskoga jezika.

**Skokovito po
dolu i gaju**
Nives Opačić

Zadarska županija

Silba između Oliba i Premude

Galerija Marije Ujević Galetović na Silbi

Dakako, sa Silbom u prošlom *Vijen-
cu* još ni izdaleka nisam završila. Toliko je načičkana znancima da me zatječu na svakom koraku, premda im nužno ne znam adresu, nego samo onu širu: Silba (Milvia Filjak, Nana Gavrilović - da, od „onih Gavrilovića“ koji napraviše poznatu kobasicu gavrilovičku - Žarko Domljan i žena mu, kazališna glumica Iva Marjanović, pa Saša Vagner, Milan Pelc ...). Ugodno je s tim zamišljenim suputnicima koracati uz more ili se smucati ispod borova i kapara uz visoke zidove starih kapetanskih kuća, preko kojih nema zavirivanja u tuđu intimu, što je bilo u redu, a ne kao ovo današnje površno geslo: sve za vašu privatnost (vrlji novi svijet radije kaže *privacy*), a ona je, uza sve dežurne „dušobrižnike“, ugroženija nego ikada. Prebare vas gdje stignu.

Od Žalića, odakle počinju sve moje šetnje jer sam u njegovoj blizini odsjela, a i hranim se u obližnjoj konobi *Alavija*, krećem najprije prema jednom ruglu, koje udara u oči još dok si na brodu. To je nekadašnje apatinsko odmaralište na samoj obali, ruševno i nakazno - sudbina mnogih sličnih odmarališta iz bivše Jugoslavije. Popravka nema zbog, kako kažu, neriješenih imovinsko-pravnih odnosa, no već smo dulje od trideset godina u novoj državi, pa se u tom vremenu možda ipak moglo napraviti više (da se jako htjelo). Ubrzat ću korak kraj te zgrade i naći se odmah uz jedno skladno zdanje, kuću kiparice i slikarice, nedavno preminule Marije Ujević-Galetović (1933-2023), koju je po njezinim željama projektirao arh. Branko Siladin. Marija nije ovamo došla kao vikendašica nego na starinu svojih predaka (majčina obitelj bila je Lovrović). Dakako, nisam je poznavala osobno, no toliko sam puta u prolazu dotaknula njezina šenou u Vlaškoj, Krležu podno Gvozda (do njezina Mate Parlova, bivšega boksača i ljubitelja poezije, u Puli još nisam dospjela), pa mi se čini kako se već i

dotičemo. Njezinih kipova ima i na Silbi, i to ne samo u dvorištu njezine kuće nego već uz ulazna vrata, gdje stoji izdužena skulptura *Kozo jedna*, što bi trebala biti blaža uvreda ženama, no zapravo je simpatična veza s vrlo inteligentnim i umiljatim životinjama, dok ovce ne bježe glas pametnih. Na nizbrdici od župne crkve Rođenja BDM i zvonika prema istočnoj luci (Mul) nalazi se s desne strane galerija Marijinih kipova na otvorenom. Ugodan prostor koji služi i za druga kulturna događanja (poezija, koncerti). No njezinih je kipova ovdje sve manje. Kao da nekamo misteriozno bježe.

Jedna šetnja od zvonika uz crkvicu Gospe Žalosne i groblje do ubave uvale Sutorišće s crkvičom sv. Ante lijepa je, ali samo do ulaza u uvalu. Naime, u nju se ulazi kroz smetlišće (nije to ovdasnja specifičnost, takav je npr. bio i ulaz u Molat od Brgulja), pa se sva iskonska prirodna ljepota u hipu rasplinjuje. Kažu da su se neki volonteri ipak prihvatili čišćenja. No koliko ono drži?

Iz centra se spuštam na drugu stranu do Mula, lučice za manje brodice i kupalište, pa premda više nisam luda za kupanjem, ovo kupalište hvalim na sva usta: sa samoga mola mogla sam se u more spustiti stubama s rukohvatom, bez čega se u more više ne odvažujem. Bosi tabani koje sve pika i klekava koljena učinili su od mene kupačicu kakvih sam se nekoć gnušala (nema skakanja u more, najprije se kvase ruke i ramena, tek onda plivam), pa mi je tih nekoliko stuba vratilo ljudsko dostojanstvo. Na toj je plaži i jedan lokal (prioritet mi više nije skupa kava i nešto osvježavajuće nego zahod), a najljepše od svega jest pogled na susjedni Olib. U više sam tekstova napisala da smo muž i ja nekoć htjeli posjetiti sve naše veće naseljene otoke, pa su nam oko Silbe ostala takva dva: Olib i Premuda. No cilj još ipak nismo potpuno ostvarili. Olib smo tek dotaknuli brodom, no na njega nismo i stupili. Odnos s Olibom

još uvijek mi je poput psa koji nešto onjuškava, no niti da u to zagriže, a niti da od toga odustane. Da sam se dosjetila, možda sam mogla zamoliti doktoricu (koja se po Silbi vozi tiho kao u nekom vozilu za golf, uz nju sjedi medicinska sestra, a pokraj njih vreća krumpira) da me povede na Olib kad ondje drži ambulantu, no, eto, nisam.

Premuda je druga priča. Vidjeli smo da je odlazak na nju i povratak s nje u istom danu moguć samo srijedom u podne, pa smo morali propustiti objed (no u *Alaviji* rekoše: samo vi hote na Premudu, ručak ćemo vam zamijeniti večerom). Na Premudi, za razliku od Silbe, registrirani i neregistrirani auti voze sve u šesnaest. Čudan otok. Strm, nekako razbacan, tražim centar, a ne vidim da se stalno motam po njemu. Zadihani od uspona, dugo smo se na vrhu odmarali na klupi uz glavnu crkvu, onu sv. Jakova, a da je toga dana slučajno bio neki od glavnih svetaca u godini, možda bismo čuli i *luncijanje*, skladnu svirku crkvenih zvona. No bio je radni dan, a mi se i nismo razbacivali vremenom, pa smo trudne noge radije upravili prema pristaništu i crkvi sv. Cirijaka (Kirjaka) uz more nego da nam pobjegne jedina veza do baze na Silbi. Možda nije uputno spominjati ljude naprasno nestale s Televizije, npr. Gradimira Agbabu, no neka ipak ostane zapisano. Znala sam da se sklonio na Premudu u svoju kuću, a čekajući brod u lučkoj birtiji, saznali smo da je baš u njoj pomagao gazdi i tako životario.

Vrativši se na „matični“ otok, smazasmo propušteni ručak. Godi šetnja uz Gospu od Karmela (1670) do kapelice sv. Ivana Krstitelja (15. st.), pa uz ženski samostan sv. Fauste do crkvenoga zvonika. Na Silbi svi putovi vode od zvonika i do zvonika, ideš li u dućan ili u kafic. A tu je i izvrsna pekara, u koju uvijek možeš skoknuti po nešto „za pod zub“. Sve je blizu, nema stresa. Čovjek bude zadovoljan.

**Paradoksi
kulture**
Boris Beck

Dva lica prirode

Asher Brown Durand, *Catshills*, 1859.

Iako ovih dana osjećamo njezinu razornu silu, u prirodi uz bistru vodu, netaknutu zemlju, umilnu vatru, blagi vjetar i čisti zrak možemo naći spokoj, radost i ljepotu, o čemu je u djelu *O prirodi* pisao Ralph Waldo Emerson

Ovog kipućećeg ljeta, najtoplijeg otkad meteorolozi mjere temperaturu, u Ateni su prvi put zatvorili Akropolu u podne, da im turisti ne padaju u nesvijest. Očito se treba okrenuti od užarenog kamenja drevnih spomenika i pobjeći iz starih i divnih gradova u prirodu, gdje je sjena i žubor vode. Američki pisac Ralph Waldo Emerson objavio je koncem 19. stoljeća svoju prvu knjigu nazvanu jednostavno *O prirodi*. *O prirodi* je mala knjiga, ali beskrajno duboka, jer je plod godina promišljanja. „Uvijek ponovno učimo da trajanje i veličina ne predstavljaju ništa za dušu“, kaže Emerson, i nastavlja: „U vječnosti prirode stoljeća se gube kao trenuci. U ogromnosti materije nema velikog i malog. Trava i lišće koji pokrivaju čitavu Zemljinu kuglu, kao i snijeg koji poput kape pokriva Sjeverni pol baš kao i Južni pol, nisu zahtijevali veći napor ili namjeru no što su ih iziskivali otvaranje jednog ljljanova zvonolikog cvijeta ili klijanje jednog zrna žita. Za zakone prirode vrijeme ne predstavlja ništa. Ocean je velika kap, kap je mali ocean.“

Ali baš se sada povlači snijeg i sa Sjevernog i s Južnog pola, a trava i lišće suše se pod vrelinom ljeta, možda i plamte u nekom superpožaru - osim ako oganj nisu ugasili ubitačni monsoni, tornada i poplave. Voda, Vatra, Zemlja i Vjetar jači su od nas, što je znao i sveti Franjo u *Pjesmi stvorova*, iako ih je nazvao našom braćom. Simboliku Franjinih elemenata hrvatska književnica i hermeutkinja Jadranka Brnčić tumači time da svaki od tih elemenata ima i mračnu stranu, i može nas uništiti - voda potapa, vjetar raznosi, vatra pali, zemlja ne daje plodove, sunce prži. „Franjin himan životu“, nastavlja ona, „proročko je slavljenje intimne budućnosti: zemlja, vatra, voda, zrak simboliziraju tamne energije koje nas nastanjuju te,

ukoliko ih pripitomimo poput vuka iz Gubbija, bivaju preobražene iz neprijateljstva u bratstvo, iz destruktivne u kreativnu zbilju. Onoga tko im se predaje aktivno, kozmički elementi obuhvaćaju svojom stvaralačkom energijom: voda utazuje žeđ i čisti, vjetar blaži, oganj čisti, zemlja uzdržava i hrani, sunce osvjetljuje.“

Upravo tu razornu silu prirode osjećamo ovih dana - Hrvatska pogođena orkanom, milijunski Montevideo bez pitke vode, Kanada u plamenu, poplave u Pakistanu, uragani u New Yorku. To nije priroda kakvu je vidio Emerson: „Priroda nikad nema zlokoban lik. Ni najmudriji čovjek ne može proniknuti u njenu tajnu, ali ni prestati biti radoznao otkrivši svu njezinu savršenost.“ To su misli sina i unuka protestantskog propovjednika, koji je i sam propovijedao u mladosti, tako da nije čudo da mu promišljanja odišu idejom da je priroda oličenje svojega Stvoritelja te da se boravkom u prirodi njemu približavamo: „Ljubitelj prirode je onaj čija su unutrašnja i vanjska osjetila u potpunom međusobnom skladu; onaj koji je zadržao dječji duh čak i kad je u punoj zrelosti. Njegova veza s nebom i zemljom postaje dio njegove svakodnevne hrane. U prisutnosti prirode, iskrena radost prožima čovjeka, usprkos svim njegovim životnim nedaćama i tugama. Priroda mu govori - ti si moje stvorenje i unatoč svim tvojim nevažnim tegobama, pronađi svoj spokoj u meni.“

Da, taj nam spokoj treba. Možda ga još nađemo negdje uz bistru vodu, netaknutu zemlju, umilnu vatru, blagi vjetar i čisti zrak. Ali zrak iznad svega! Zaboravu zraka posvetila je čitavu knjigu belgijska postmodernistička teoretičarka Luce Irigaray, *Zaborav zraka Martina Heideggera*. Zrak je, kaže ona, jedini medij u kojemu čovjek može opstati; zrak nam propušta i prenosi svjetlost, glas i

tišinu; ne primjećujemo ga jer je stalno dostupan i nazočan. Budući da je zrak postojao prije svih stvari što grade život, Luce Irigaray ga je postavila nasuprot Logosu. Dok je Logos stvorio svijet prema svojoj slici, da bude logičan i čvrst, zrak izmiče razumu. On je nevidljiv, a sveprisutan; daje život, a ne primjećujemo ga; zrak podrazumijeva bivanje, stapanje, izmicanje, neomeđivost, protočnost - pa stoga nije čudno da je baš zrak, to jest dah, oličenje Duha koji puše kamo god želi, kako stoji u Evandjelju.

U prirodu je Emerson odlazio da bi našao sebe, ali i da bi našao Boga: „Ljepota je znak kojim Bog obilježava vrlinu. Svako prirodno djelo oblik je milosti. Pjesnik, slikar, kipar, glazbenik, arhitekt, svi oni pokušavaju zgusnuti ljepotu svijeta u jednu točku, i svaki od njih u svojim djelima pokušava zadovoljiti ljubav prema ljepoti koja ga potiče na stvaranje... Tako priroda djeluje kroz umjetnost pomoću volje čovjeka ispunjenog ljepotom njezinih iskonskih djela. Prema tome, svijet postoji kako bi duša zadovoljila žudnju za ljepotom...“ Zemlja je ono od čega smo, od nje smo nastali i u nju ćemo se vratiti, ona će se na koncu vremena zaklopiti poput knjige. Voda je velika i trajna biblijska tema: vode su prisutne u Stvaranju, vode su optjecale Eden, Bog je izbavio Nou od voda Potopa, Izabrani narod prešao je vode Crvenog mora i Jordana na putu u Obećanu zemlju, voda krštenja čini nas članovima Crkve i pere grijehe. Sunce i svjetlost, kako kaže Jadranka Brnčić, temeljni su simboli srednjovjekovne mistike, povezani s onim što je napisano u 1. Ivanovoj poslanici: „Bog je svjetlost i tame u njemu nema nikakve! Ako u svjetlosti hodimo, kao što je on u svjetlosti, imamo zajedništvo jedni s drugima.“ Ali najvažnije je da ne zaboravimo zrak! Zaborav zraka je zaborav Duha.

**Dubrovačke
pađine**
Luko Paljetak

Ladanje i gospoja zvana Cvijet

Cvijeta Zuzorić - najljepša žena u Dubrovniku svoga vremena

Ladanje je i vrijeme kada renesansni čovjek shvaća da nije dovoljno stvarati dobre stvari nego da ih treba činiti i ljupkim i tako stvarati cvijet ljepote koji je ona konačna i prava ljepota

Jedno od ključnih načela u doba renesanse bilo je potreba oblikovanja sama sebe ljepotom, njezinom božanskom veličinom i objektivnom vrijednošću, pri čemu ono božansko u svemu tome jest svojevršno otuđenje, zaboravljajući sama sebe i prijelaz u ono čijoj se ljepoti divimo. Ladanje zato postaje nezaobilazan način obrazovanja pojedinca, pri čemu glavnu ulogu nema riječ, ako to nije poezija, nego je glavni zadatak uvesti dušu u stvarnost u punom opsegu, stavljajući je pred apsolutnu vrijednost i time je činiti gotovo uzvišenom.

Ladanje je stoga i vrijeme kada renesansni čovjek shvaća da nije dovoljno stvarati dobre stvari nego da ih treba činiti i ljupkim i tako stvarati cvijet ljepote koji je ona konačna i prava ljepota. Nije stoga čudno što je dubrovački plemić, česti knez i platonski mislilac Nikola Gučetić (Gozze) dvije svoje knjige posvetio najljepšoj ženi u Dubrovniku njegova vremena, Cvijeti (Flori) Zuzorić, ne vodeći nimalo brigu što je ona udana za trgovca Bartolomea Pescionija, ambasadora Firence u Gradu-Republici, gradu što, zatvoren u svoje zidine, čvrst i pravilan, simbolizira blagost, mir i sigurnost, nudi sveti prostor koji se upravo ladanjem umnožava, postaje onaj rilkeovski krug koji se širi, sakralizira svojom zatvorenošću, onako kao šuma, vrt ili perivoj, i tako postaje središte intimnosti, s naglaskom na njezine slasti, snagom svoje okruglosti omogućujući punu zaokruženost, potpunost bića u posvećenom prostoru, pružajući čovjeku osjećaj vječnog počinjanja.

Njoj, koju sjetni Tasso naziva „cvijet na drači“ (*fiore di spina*), Nikola posvećuje *Dijalog o Ljepoti nazvan Cvijet* (tiskan u Mlecima 1581) i *Dijalog o ljubavi*, također nazvan *Cvijet*, (tiskan u Mlecima iste godine). Prvi od njih galantno lukavo posvećuje sestri Cvi-

jete Zuzorić, Niki Zuzorićevoj u Jakinu (Ancona), „jer ste Vi“, kako joj piše, „dostojna sestra takvu cvijetu, kojem ste pridruženi u plemenitosti krvi kao i u ljepoti tijela i razboritosti duha. (...) Ako se dakle naum, da uzvisim krepost najljubaznije Vaše sestre, jasno rodio u mojoj duši, kome sam ga doli Vama mogao bolje posvetiti i namijeniti? Zbog toga će mi Vaše gospodstvo učiniti osobitu milost prihvatiti li ovaj moj trud (štoviše ne moj, već Vašeg ljubaznog Cvijeta), zajedno s dušom mojom uvijek spreman služiti Vas (...). U Dubrovniku 1. travnja 1581.“

Na početku *Dijaloga o Ljepoti* Cvijeta kaže svojoj družici, Mari Gundulić, ženi Gučetićevoj, s kojom vodi razgovor: „Sad kad smo vidjele Vaš mio i lijep vrt, Gundulice moja, podimo, molim Vas, sjesti u sjenu one lijepje hridi pokraj bistra potoka, da ugodnije provedemo ove vruće sate.“ Razgovaraju one zatim, u duhu Platonovu (*secondo la mente di Platone*), sve do sumraka, a tada Mara kaže Cvijeti: „Sad ako vas je volja, podimo doma, jer sunce već zalazi, i zrikavci počinju svoj noćni poj.“

Na početku drugog dijaloga, onog o Ljubavi, Mara, nakon što su obje rano ustale, predlaže Cvijeti: „podimo, ako Vam se tako sviđa, pod onu lijepu hrid kraj bistra potoka, gdje jučer zborismo o ljepoti, o kojoj zaključismo da se u Vama savršeno zrcali; jer ako je ljubav sita bivajući među lijepim stvarima (kako kaže božanski Platon u *Gozbi*), a Vi ste među ženama najljepša i najvedrija na svijetu, mogu vjerovati da se u Vašim čistim grudima ona hrani i raste; štoviše, budući da, kako reče taj filozof, ljubav nastanjuje cvjetna i mirisna mjesta.“

Marin Držić poznaje takvo mjesto - Rijeku Dubrovačku, „prolitje gdi vodi tihi dan / i gdi blazni cvitje da ide iz zemlje van, a ptice razlike odasvud žuberahu, / regbi tu kraj

rike lito pripievahu“ (*Pjesni*). Isto ponavlja i u *Tireni*: „Vilini tu je stan i s vencem na glavi / prolitje ljepši dan tuj vodi u slavi; / a zemlja na lice ljuveno gledaje / razliko cvietjice iz skuta mu daje. (...) a miriše gora ružicom odasvuda / putniku umora ter ni čut ni truda.“

Kraj idealan za ladanje i kontemplaciju jest dakle kraj gdje su: „Polja pengana razlicijem cvijetjem, livade urešene bijelijem džilji, rumenom ružom, gora odjevena zelenim liskom, studeni, bistri, hladni žuber tihijeh slavica, prolitje veselo, gorske vile zovu (...), i Plakir (...) zove: izidite biele vile, brijeme od slatkog mira, daleko od nas zli nemir“ (*Grižula*). Istu kolektivnu misao izražava i natpis svojedobno uklesan na nadvratnik jednog od dubrovačkih renesansnih dvoraca: „Nek su daleko zavist, svađe, taštine, brige; špilje, vrtove, otoke, nastanjuje tišina i k tome mir.“

Zavist je međutim prisilila Cvijetu Zuzorić da napusti Dubrovnik, ne ostavivši nam o sebi nikakav vlastiti trag. Najdublje je pamti Gučetićevoj perivoj u Trstenom, taj sveti gaj u kojem je Nikolin predak Marin Gučetić dao 1502. u zid uklesati natpis što ga sam perivoj u svoje ime govori: „Dičim se susjedima, a još se više ponosim vodom, zdravim podnebljem i obradom svijetlog gospodara. Evo ti, putniče, očitih tragova ljudskoga rada, gdje valjano umijeće usavršava prirodu divlju.“

Valjana umijeća sve je manje, a ljupka ladanjska mjesta postala su okvir za mnogi *reality show* ili pak za Večeru za 5 u selima što izumiru. A jadni dum Marin pita: „Gdje su vile od planina? Gdje su satiri od gora zelenijeh? Gdje su vijenci, ruže, hladenci i Kupido s lukom i strjelami?“

Gdje su?

**Ima
vremena**
Pavao Pavličić

NEBO, SATELITI

U drugoj polovici pedesetih godina, pošto je lansiran prvi umjetni satelit, svi smo odjednom poludjeli za budućnošću. Jer ona nam se učinila ne samo lijepa i svijetla nego i predvidiva, pa smo mislili da je možemo rukom dotaknuti. U školi su nam zadavali da crtamo na temu *Moj grad u 2000. godini*. Te su crtarije poslije išle na kojekakve izložbe, premda su bile slične jedna drugoj kao jaje jajetu: svi smo risali rakete i druge letjelice. Možda zbog onih prvih satelita, nama se činilo da će se glavni obrat dogoditi u prometu, te da u 2000. godini nećemo imati drugoga posla nego da letuckamo u raketama, koje će biti svakomu dostupne.

I tu smo se gadno prevarili. Jer očito je da se u posljednjih pedesetak godina svijet najmanje promijenio upravo u području prometa: automobili su danas praktički isti kao i u ono vrijeme, avioni također, a privatnih raketa nema ni od korova. Drugim riječima, loše smo predvidjeli.

Ali zašto, kad je sve izgledalo tako jasno i očito? Izgledalo je tako ne samo nama, koji smo bili balavci, nego i ljudima mnogo ozbiljnijim i pametnijim od nas. I oni su vjerovali da se budućnost može predviđati, i to zato što nastaje zakonito. Kad se čovjek okrene za sobom, onda mu se čini da su svi događaji nužno proizlazili jedni iz drugih, i da se sve moralo dogoditi baš onako kako se dogodilo. Iz onakve prošlosti mogla je proizaći smo ovakva sadašnjost, pa ni onaj satelit nije slučajna, kao što neće biti slučajno ni ono što će doći nakon njega.

I ne samo da su ljudi tako razmišljali, nego su zasnovali i cijele znanstvene discipline koje će predviđati budućnost. Rezoniralo se otprilike ovako: uzmemo u obzir koliko brzo raste svjetsko stanovništvo, kako se razvija industrija, koji su parametri poljoprivredne proizvodnje, kolike su zalihe nafte, kako teče

onečišćenje okoliša, sve te veličine uvrstimo u jednadžbu, i eto ti slike budućega svijeta. Nastala je tako i disciplina koja se zvala futurologija, a futurolozi su postali zvijezde, novine su o njima pisale, a njihove knjige postizale nevjerovatne naklade.

Znam da se vi sad pitate koliko su točne ispale te njihove prognoze. Meni se čini da su ispale krive, a da je tako i moralo biti. Jer mogli su oni predvidjeti mnoge stvari, ali bilo je dovoljno da promaše samo jednu veliku i važnu, pa da im više nitko ne vjeruje. A što su to promašili? Pa, naravno, rast digitalne tehnologije i eksploziju softvera.

Dobro, reći će tkogod, pa kako im je to moglo promaknuti? A ja kažem: ne samo da je moglo, nego je i moralo. Jer ti se fenomen nisu pojavili kao logički rezultat razvoja znanosti i tehnologije, nego kao plod inspiracije, dakle kao nešto iracionalno. Najveće izume na području kompjutera nisu stvorile velike industrije, zavodi i instituti, nego klinici koji su nešto petljali u očevoj garaži, započevši sa sto dolara u džepu i završivši kao milijarderi prije tridesete. A u isto vrijeme, ništa nije toliko promijenilo ovaj svijet kao ono što su oni uradili takoreći u igri, inspirirajući se stripovima i SF-literaturom. Zato njihovi proizvodi toliko liče na igračke, i zato proizvodnja igara nosi danas tako velike novce.

Ali vratimo se onomu izvornom pitanju: može li se budućnost predviđati i što se dogodilo s futurologijom. Sad je očito: ne možeš predviđati budućnost ako ona ovisi o inspiraciji tamo nekoga balavca, koji možda baš u ovome trenutku započinje nešto što će opet revolucionirati sav život. Naš vam svijet, braćo i prijatelji, ovisi o takvim stvarima! Kakva futurologija, kakvi bakrački!

No još je gore što nam takve spoznaje zamućuju i prošlost, pa unose u nas nemir, tjerajući nas da generalno sumnjamo i u zna-

nost i u zdrav razum. Jer brzo se otkriva da onakve pojave kakve su se osamdesetih dogodile u svijetu računala nisu bile nikakva premijera, nego da je tako bilo oduvijek. Razvoj čovječanstva nije tekao postupno, nego skokovito, i to zato što su oduvijek djelovali pojedinci, dolazeći s idejama koje nitko nije očekivao i prevrtali svijet naglavce.

Znate ono o Newtonu i jabuci? Jabuka je morala pasti na glavu baš njemu, baš u određenom trenutku, a tko to može predvidjeti? A isto je bilo i s Kopernikom, Galilejem, Darwinom, praktički sa svakim važnim čovjekom u povijesti. Uvijek je to bio nekakav tvrdoglavac koji je vidio što drugi ne vide i usudio se što se drugi ne usude. A tu nema nikakve povijesne zakonitosti, jer sve ovisi o pojedincu, o biokemiji njegova organizma, o stjecaju okolnosti u njegovu kućanstvu. Ako nam se, gledajući unatrag, neki razvoj događaja čini nužnim, to je samo optička varka. Nema zakonite budućnosti, a svaki pokušaj da se ona stvori vodi u zablude, praznovjere, pa i u zločin.

A još je gore ovo: vjerujući u zakonitost povijesnih procesa i u predvidivost budućnosti, mi u njoj uvijek vidimo nešto dobro, i tu se, dakako, varamo. A najviše se varamo onda kad držimo da budućnost možemo oblikovati, i to uz pomoć tehnologije; tehnologija ima svoje zakonitosti i ne obazire se na naše želje.

A pjesnici su i to uočili, pa je tako Ivan Slamnig još početkom šezdesetih napisao pjesmu *Kad bude mnogi umjetan satelit*, govoreći o vremenu kad će sve biti jasno i vidljivo, a čovjek se neće imati kamo skriti, premda mu je skrivanje potrebno kao kruh. To tada možda i nije izgledalo kao glavni problem, ali kad se danas osvrtnemo za sobom, pjesnikova predviđanja čine se toliko točna, da je to pomalo jezivo.

Razvoj čovječanstva nije tekao postupno, nego skokovito, i to zato što su oduvijek djelovali pojedinci, dolazeći s idejama koje nitko nije očekivao i prevrtali svijet naglavce

Kadar iz filma *Peti element*, red. Luc Besson, 1997.

UZ 1160. OBLJETNICU POČETKA MORAVSKE MISIJE SVETE BRAĆE ĆIRILA I METODA

ZAR SUNCE NE SJA SVIMA?

Djelo Svete braće Ćirila i Metoda ugrađeno je u sve slavenske srednjovjekovne književnosti u većoj ili manjoj mjeri, a pismo, književni jezik i korpus prvih tekstova na slavenskom jeziku velika su njihova baština

Piše Stjepan Damjanović

Iako je prošlo 1160 godina od onoga trenutka kada su solunski Grci Konstantin, koji će u manastiru dobiti ime Ćiril (bio je običaj da krsno i redovničko ime počinju istim slovom - Konstantinos, Kyrillos) i Metod (to mu je redovničko ime, samo jedan nepouzdan izvor spominje i njegovo krsno ime - Mihael) stigli u Moravsku u svoju vjersko-političku misiju jačanja kršćanstva i jačanja bizantskoga utjecaja, ali su u toj misiji učinili za Slavene više no što su prizeljkivali oni koji su ih onamo poslali. Kršćanstvo se širilo (i) knjigom i tako su nastali prvi slavenski tekstovi i najstariji slavenski književni jezik, što je dvojici koje zovemo „Solunska braća“, „Sveta braća“, „Slavenski apostoli“, „Slavenski prvoučitelji“, osiguralo mjesto ne samo u popisu svetaca (i Pravoslavne i Katoličke crkve), nego se njihova imena ne mogu mimoići kada se govori o počecima slavenske pismenosti. Djelo im je ugrađeno u sve slavenske srednjovjekovne književnosti u većoj ili manjoj mjeri, a jezik koji zovemo staro(crkveno)slavenski utkan je u povijesni razvoj svakoga slavenskog književnog jezika. Hrvatska srednjovjekovna književnost i jezik mnogo duguju ćirilometodskim izvorima, posebice u svojoj glagoljaškoj dionici, pa se čini posve primjerenim da se o velikoj obljetnici sjetimo toga iznimnog djela.

Braća su rodom iz Soluna i sinovi su uglednoga drugara (vojni časnik koji je po pravilu bio na čelu tisuću vojnika, u praksi to je uvijek bilo manje). To da su iz Soluna nije samo puki biografski podatak. Važno je znati da su brojni Solunjani bili dvojezični, znali su i grčki i slavenski. Kada bi osvojio kakvu slavensku pokrajinu, Bizant joj je na čelo stavio osobu iz Soluna. Godine 862. pojavili su se u Carigradu poslanici moravskoga kneza Rastislava i predali kneževu pismo u kojem moli bizantskoga cara Mihajla da mu pošalje učitelje koji mogu na slavenskom jeziku propovijedati kršćansku vjeru, car je rekao Konstantinu i Metodu: „Vi ste Solunjani, a svi Solunjani čisto slavenski govore!“

Solun je bio drugi grad u carstvu, po veličini i važnosti, a kao i Carigrad, imao je crkvu posvećenu Svetoj Sofiji. Sofija je Mudrost i slaveći Sofiju kršćani slave Majku Božju kao prijestolje Mudrosti. U šarmantnom hagiografskom štivu opisuje se kako zapovjednik grada Soluna pred sedmogodišnjega dječaka Konstantina izvodi najljepše djevojke grada, a on izabire Sofiju, dakle Mudrost.

Crkva Svete Sofije bila je jedno kulturno središte grada, a drugo je bila crkva posvećena Svetom Dimitriju. Jedan od najvažnijih izvora za povijest toga grada su „Čudesa Svetoga Dimitrija“ u kojima se povijest grada opisuje kao povijest neprekidnoga ratovanja

i u svakoj beznađnoj situaciji stiže Sveti Dimitrije i spašava grad. Stari izvori spominju da je papa imenovao Metoda biskupom u Sirmiju, današnjoj Sremskoj Mitrovici, koja se tako zove po svome zaštitniku svetom Dimitriju - onom solunskom! Slavni đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer smatrao je sebe (jer je bio i srijemski biskup) nasljedni-

na njegovu velikom znanju i posebnoj sposobnosti u vođenju vjersko-političkih rasprava. Zbog toga će dara krenuti (vjerojatno 855) u Bagdadski kalifat k Saracenicima i poslije k Hazarima / Kozarima, narodu koji je u 8. i 9. stoljeću imao državu koja se prostirala od Crnoga mora do Kavkaza i od Kaspijskoga mora do Urala.

Bela Čikoš Sesija, *Pokrštenje Hrvata (u središtu su Sveta braća)*

kom Svetoga Metoda i to je jačalo njegov žar kada se u 19. stoljeću zalagao za slavensko jedinstvo i za jedinstvo crkava.

„Ja sam Adamov unuk“

Da je dječak Konstantin doista bio darovit, vidi se po tome što su ga iz Soluna preselili u Carigrad da bude drug u učenju mladom careviću Mihajlu, istom onom koji će ga poslije, kao car, poslati među Slavene. Prošao je najbolju školu u tadašnjem Carigradu, tzv. Magnauru, postao hatofilaksom (arhivom i knjižničarom) u patrijaršijskoj biblioteci Svete Sofije. Postao je i profesorom filozofije na Magnauri, a da je bio uspješan u tom poslu, vidi se po tome što se uz njegovo ime često dodaje odrednica Filozof. U vezi je s njegovim zanimanjem prvi njegov javni nastup o kojemu nešto znamo, tj. njegovo sudjelovanje u ikonimahiji (ikonoborstvu). Carski dvor odlučuje da se starom patrijarhu u javnoj raspravi (disputaciji) suprotstavi mladi profesor filozofije Konstantin i opis te rasprave sugerira da tu počinje uspješna karijera mladoga filozofa koja će se temeljiti

Na putu među Hazare pridružio se Konstantinu i njegov stariji brat Metod, koji će ga pratiti do smrti. O njegovu životu prije toga događaja znamo samo toliko da se spremao za vojničku i pravnu službu i da je u jednom trenutku bio upravitelj slavenske pokrajine na rijeci Strimonu (Struma u Makedoniji). U svojim je polemikama u Hazariji Konstantin Filozof stavu o izabranosti Abrahamovih sinova suprotstavljao stav o jednakosti Adamove djece, a na više je mjesta pokazao svoje razumijevanje odnosa općega i posebnoga, danas bismo rekli općega i nacionalnoga. Kada su ga poticali da kaže da je Grk, da pripada dakle superiornij kulturi, on je odgovarao da je Adamov unuk.

Utemeljitelj Moravske Kneževine Mojmir (830-846) protjerao je prethodne vladare i nije se mirio s vrhovništvom istočnofranskoga kralja Ludviga I. (843-876). Mojmir je vodio politiku sve jačega osamostaljivanja pa ga je kralj Ludvig I. svrgnuo s vlasti 846. i postavio za kneza Mojmirova nećaka Rastislava (846-870). Novi će knez, međutim, još jače nastojati na osamostaljivanju

svoje države. Jedna od prepreka ostvarivanju njegovih ciljeva bilo je strano, franačko svećenstvo u njegovoj državi, posebice crkvena hijerarhija. Rastislav je odlučio zamoliti bizantskoga cara da mu pošalje misionare - i to biskupe - koji će propovijedati kršćanstvo na slavenskom jeziku. Rastislavovi poslanici stigli su u Carigrad 862. godine. U pismu moravskoga kneza pisalo je i ovo: „Naši su se ljudi odrekli poganstva i pridržavaju se kršćanskoga zakona, ali mi nemamo takva učitelja koji bi nam našim jezikom pravu kršćansku vjeru objasnio, te da bi se u nas ugledale i druge zemlje. Zato nam pošalji, gospodar, takva biskupa i učitelja jer od vas se širi na sve strane dobar zakon.“ Bizant neće poslati biskupa jer taj bi morao obnašati crkvenu vlast i takav bi pokušaj bio velik izazov Rimu, kojemu je Moravska crkvenopravno pripadala. Pitanje je bilo važno pa je car sazvao sabor na kojem su crkveni i svjetovni uglednici raspravljali o misiji. Odluka je bila da idu Konstantin Filozof, njegov brat Metod i njihovi učenici. Uz Rastislava, ćirilometodsku akciju će podržati i Kocelj (861-872), knez Blatenske Kneževine u Donjoj Panoniji. Njegovo je središte bio grad Blatenski Kostel (danas Zalavar).

Iskoni bje Slovo

Poslanstvo na čelu s Konstantinom Filozofom stiglo je u Moravsku 863. Rastislav i poslije Kocelj dočekali su ih s nadom i s veseljem. Ako zanemarimo logičnu ali ničim dokazanu pretpostavku da su morali imati neku početnicu (bukvar) za učenje pisma, prvi tekst za koji sigurno znamo da su ga preveli izborno je evanđelje (aparakos), dakle upravo onaj izbor tekstova iz Evanđelja koji se puku čitaju nedjeljom i blagdanom. U jednom se izvoru kaže: „I tako je sastavio pismo i stao pisati riječi Evanđelja: U početku bijaše Riječ i Riječ bijaše kod Boga i Bog bijaše Riječ.“ Tako smo saznali prvu rečenicu koja je prevedena na slavenski: to je rečenica iz našega podnaslova i ujedno rečenica kojom počinje izborno evanđelje, to je početak Ivanova evanđelja. Njihovi tekstovi iz 9. stoljeća nisu se sačuvali, ali imamo dva vrlo stara aparakosa, oba iz ranoga 11. stoljeća - *Savinu knjigu* (ćirilicom) i *Assemanijev evanđelistar* (glagoljicom) za koje se drži da su vrlo bliski prvotnom prijevodu. Isti povijesni izvor (*Žitije Konstantinovo*) kaže nam da je taj tekst preveden prije no što su krenuli među moravske Slavene, dakle u Bizantu, a to se kaže i za psaltir (knjigu psalama) i za apostol (tekstovi iz Djela apostolskih). Druga djela preveli su u Moravskoj. Većina je liturgijskoga karaktera, ali u ovoj ćemo prilici upozoriti na dva djela. Stari životopisac kaže da je Metod preveo cijelu Bibliju osim Knjiga makabejskih. Posebno je zanimljivo da je Metod priredio dva pravna djela - *Nomokanon* (crkveni zakonik) i *Civilni zakon za ljude*. Osobito drugi nije samo prijevod, nego prava prerađava iz koje se mogu očitavati važni podaci o životu u moravskom društvu.

Sveta braća pisala su glagoljicom

Cijele su biblioteke napisane o postanku ćirilice, glagoljice i njihovu međusobnu odnosu, tj. o tzv. pitanju prvenstva. Danas se svi slažu da je ćirilica po podrijetlu grčko pismo, da nije rezultat individualnoga napora nego povijesnoga procesa u kojem se grčko uncijalno (svećano) pismo prilagođavalo slavenskom glasovnom sustavu. Popunjavala se znakovima za one glasove kojih nema u

grčkom jeziku. Danas u znanstvenim radovima i visokoškolskoj udžbeničkoj literaturi nitko ne piše drukčije nego da je glagoljica starija od ćirilice. Jedino se i danas kadšto jave prijepori o tome kako je i gdje nastala glagoljica. Za nas je osobito zanimljivo da se ti prijepori najčešće javljaju u Hrvatskoj. To nije neobično ako se zna da Hrvati imaju glagoljičnih tekstova znatno više nego svi drugi zajedno, da su glagoljsko pismo daleko najduže čuvali i da je samo u Hrvatskoj glagoljica često tretirana kao posebno vrijedna oznaka hrvatskoga identiteta. U 19. stoljeću stotine su znanstvenika iznosile svoje mišljenje o postanku glagoljice. Jedni su njezin postanak objašnjavali ugledanjem u druga pisma (najčešće u grčko kurzivno, ali i u samarićansko, abesinsko, latinicu i brojna druga), drugi se nisu dali impresionirati sličnošću kojega glagoljičnoga slova sa slovom u nekom drugom grafijskom sustavu, nego su tražili „grafički ključ“ glagoljice, tj. sustav na kojemu počiva. Ono do čega su svi došli i u čemu se svi slažu jest tvrdnja da je glagoljica rezultat individualnoga napore. Iz analize njezinih slova izlazi da ju je stvorio čovjek kršćanskoga svjetonazora koji je bio i darovit jezikoslovac. Kršćansku inspiraciju prvi je ozbiljno dokazivao finski slavist Georg Černohvostov, koji je ustanovio da su glagoljična slova izvedena iz kruga, trokuta i križa, kršćanskih simbola koji simboliziraju Božju savršenost, Presveto Trojstvo i Isusovu muku. Već prvo slovo **a** (†) nije ništa drugo do stilizirani križ. Osim toga, najstarija glagoljica (često zvana oblom, bugarskom ili bugarsko - makedonskom) prepuna je kružića (d - **⦿**, g - **⦿**, h - **⦿**, m - **⦿** i sl.) i trokuta (ê - **Δ**). Od kružića i trokuta sastavljena su slova za **i** (⦿) i **s** (⦿). Jezikoslovnoga objašnjenja za tu sličnost nema, pa ostaje ideološko: tim slovima počinje Isusovo ime. Međusobno su kadšto slična i slova koja označavaju slične glasove (npr. **⦿** - g i **⦿** - h), što svjedoči o tome da je autor glagoljice uočavao glasovne vrijednosti slavenskih glasova. U tzv. hrvatskoj glagoljici (koja se često zove i uglatom) kružić je zamijenjen kvadratićem.

Današnja slavistička znanost ne unosi mnogo sumnje u tvrdnju da je autor glago-

Hrvati imaju glagoljičnih tekstova znatno više nego svi drugi Slaveni zajedno, glagoljsko su pismo daleko najduže čuvali i samo u Hrvatskoj glagoljica je često tretirana kao posebno vrijedna oznaka hrvatskoga identiteta

ljice Konstantin - Ćiril. Osim što kršćanski svjetonazor i jezikoslovna darovitost posve dobro idu uz njega, najstariji izvori (među njima i papinski) kažu da je slavensko pismo izumio Konstantin Filozof. Uvijek se kaže „slavensko pismo“ pa je to ostavilo prostora za prepirku odnosi li se taj izraz na Ći-

Assemanijev evanđelistar, 11. st.

rilicu ili glagoljicu. Napominjem da je vrlo amatersko izvođenje „Ćiril je valjda izumio ćirilicu“ jer ne vodi računa o tome da od najstarijih vremena i na različitim slavenskim stranama ćirilica i glagoljica jedna drugoj posuđuju ime (naši Poljičani svoje bosaničko pismo, dakle ćirilčno, zovu glagoljicom, a prvo spominjanje termina ćirilica - kurilovica u ruskom tekstu najvjerojatnije je ime

Georg Černohvostov ustanovio je da su glagoljična slova izvedena iz kruga, trokuta i križa, kršćanskih simbola koji simboliziraju Božju savršenost, Presveto Trojstvo i Isusovu muku

za pismo koje mi zovemo glagoljicom). Vrlo je vjerojatno da se uz Ćirilovo ime veže ono pismo koje je premoćno (u početku glagoljica, poslije - relativno brzo - ćirilica). Sam naziv glagoljica hrvatski je i vrlo nov - iz 19. stoljeća (premda naši tekstovi još u 16. stoljeću zovu glagoljašima svećenike koji čitaju iz glagoljičnih knjiga).

Suzaštitnici Europe

Braća su provela tri godine u Moravskoj i šest mjeseci u Panoniji. Za to je vrijeme rasla napetost između njih i franačkoga svećenstva, koje se nije mirilo s uporabom slavenskoga jezika u liturgiji. Rim će presuditi o (ne)prihvatljivosti djelovanja Solunske braće. U njihovim se životopisima spominje da su se u Veneciji sreli i polemizirali sa svećenicima koji su zastupali gledište da su samo tri jezika dostojna oltara: grčki, latinski i hebrejski. Neki filolozi drže da se ta rasprava nikada nije održala, nego da je riječ o Konstantinovu polemičkom spisu za koji je njegov životopisac držao da je bolje preneti ga kao dramatičan događaj. Središnji dio Konstantinova iskaza je ovaj: „Ne daje li Bog kišu svima jednako? Ili zar sunce ne sja svima? Ne dišemo li zrak svi jednako? Zar vas

nije sram odrediti samo tri jezika, a svim drugim narodima i plemenima željeti da budu slijepi i gluhi?“

Konstantin je njihov stav nazvao trojezičnim prokletstvom (trojezična hereza) i suprotstavio im se različitim argumentima. Navodima iz Svetoga pisma, posebice iz Svetoga Pavla, pokazivao je da je njihovo gledište protivno Bibliji, a navodio im je i brojne kršćanske narode koji se služe svojim jezicima u liturgiji.

Papa Nikola I. poziva ih da dođu u Rim, ali on umire (13. studenoga 867) prije no što su stigli pa ih je dočekao papa Hadrijan II. I poziv i svećani doček za javnost su bili objašnjavani činjenicom da su Konstantin i Metod nosili moći pape Klementa, a pravi razlog bila je potreba da se utvrdi (ne)opravdanost bogoslužja na slavenskom jeziku. Dolaze u vrijeme vrlo osjetljivo: patrijarh Focije bori se protiv primata Rima i pape. Veliki je pomoćnik Konstantinu i Metodu papinski knjižničar Anastazije, rimski „čovjek za vezu“ s Carigradom i sjajni poznavatelj grčke kulture. Papa je prihvatio njihove knjige, posvetio i njih i učenike. Konstantin, za kojega u nekoliko prilika njegov životopisac kaže da je umoran i da se ozbiljno razbolio, živio je u grčkom samostanu (jednom od mnogih u tadašnjem Rimu), zamonašio se i dobio ime Ćiril. Umro je u Rimu 14. veljače 869. i grob mu se nalazi u crkvi Svetoga Klementa pape (današnji izgled taj dio slavne crkve zahvaljuje uvelike darovima đakovačkoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera).

Na samrtni Kostantin je rekao svome bratu Metodu: „Evo, brate, obojica smo bili ujarmljenici, oručili jednu brazdu. I ja padam na ljesi, svoj dan dovršavam. A ti voliš veoma Goru, no nemoj radi Gore ostaviti svoje naučavanje, jer upravo njime možeš biti spašen!“ Poziva dakle brata da ne odlazi u tišinu manastira na Olimpu (ne onom na kojem stanuju bogovi, nego onom koji je središte istočnoga monaštva i na kojemu je Polihron u kojem je Metod boravio prije misije u Moravskoj), nego da nastavi rad među Slavenima.

Doček Sv. braće u Rimu, freska iz XI. st. u rimskoj bazilici sv. Klementa (detalj)

Metod ga je poslušao i još 16 godina ustrajno djelovao u smjeru koji je zacrtao Konstantin. Papa Hadrijan II. ga je odlučio imenovati nadbiskupom „na stolicu svetoga Andronika“, tj. za panonskoga nadbiskupa u Sirmiju i za slavenski narod, to znači i za Moravsku. Ne zna se je li ikada stigao u Sirmij, ali se zna da je nakon Koceljeve smrti (874?) otišao u Moravsku. Koliko su teško njegovo imenovanje primili franački svećenici, vidi se po tome što su Metoda uhvatili i zatočili u samostanu Ellwangenu (današnja Würtemberska oblast). Energični papa Ivan VIII. oslobodio je Metoda, ali njegove poteškoće nisu prestajale gotovo do smrti 885. godine. Zanimljivo je da latinski povijesni izvori Konstantina redovito spominju u pozitivnom, a Metoda u negativnom kontekstu jer je on podnio „teret dana i žege“ neprestano se boreći s brojnim i moćnim neprijateljima svoje misije.

Kada je Metod umro, počinje žestok progon njegovih učenika i oni će krenuti u raznim smjerovima. Pismo, književni jezik i korpus prvih tekstova na slavenskom jeziku velika su njihova baština. Odlukom pape Ivana Pavla II. proglašeni su suzaštitnicima Europe upravo zbog širenja kršćanske kulture. Tako je njihovo djelo uspoređeno s onim svetoga Benedikta, koji je taj naziv dobio već prije i čiji su nasljednici stvorili najveći dio onoga što danas držimo zajedničkom europskom kulturnom baštinom. Sveti papa Slaven očito je htio upozoriti da Europa ima i istočno plućno krilo. Papine misli potvrda su da je i papa Slaven djelo Solunske braće čitao kao inspiraciju da kulturne i druge različitosti prihvaćamo kao bogaćenje, kao mamac koji privlači našu znatiželju da upoznamo drugo i drukčije, da se obogatimo i da se tom bogaćenju radujemo. No ono što je započelo prije 1160 godina bilo je zdravo i nije vidjelo nikakve protivnosti između ljubavi prema vlastitom i poštovanja prema drugom i drukčijem te je stoljećima snažilo i osjećaj pripadnosti svojemu narodu i svojoj kulturi.

LJETNA KNJIŽEVNA RIZNICA

Bivše i buduće pročitane knjige

Objavljuje se, ako ne i piše, više nego ikad, a na globalnoj razini i čitanje je u porastu. Ljeto, stoga, više nije samo tradicionalno vrijeme za opušteno čitanje nego i za nadoknađivanje svega onog što tijekom godina neizbježno prolazi kroz ruke i svoje mjesto, barem privremeno, nalazi na nekoj od polica

Piše Petra Miočić Mandić

„Kralj Thamus upita boga Thota (izumitelja geometrije, astronomije, brojeva i pisma) kakva korist od pisanja, a Thoth mu odgovori: „To znanje, o kralju, učinit će više Egipćana mudrima; ono je eliksir pamćenja i mudrosti.“ Onda mu Thamus kaže: „O, Thotho! Ti si izumio pismo i pripisuješ mu vrline koje ga ne krasi. U onima koji ga nauče dovest će do zaboravljivosti zato što će zanemariti pamćenje jer će se oslanjati na knjige i dolaziti će do pamćenja izvana. Stoga će pismo ljudima podariti privid mudrosti, a ne nju kao takvu; a kad od njih napravi znalce bez ikakva znanja, njihovo će društvo biti teško podnošljivo jer će misliti da su mudri umjesto da uistinu i budu.“ Navedeni je prizor iz platonskog dijaloga nazvanog *Fedar*, preuzet iz opsežne znanstvene knjige *Beskraj u trsci* Španjolke Irene Vallejo, dokaz u prilog perpetuiranju straha i strepnje, paraliziranja pred novim i nepoznatim u čovjeku prisutnih od zore njegova postojanja. Mitološku crticu prepričava Sokrat, po čijem će uvjerenju knjige biti pomoć pamćenju i znanju, ali pravi će mudraci biti nepovjerljivi prema njima. Tijek povijesti svjedočit će mnogim kasnijim bojaznima da pronalazak nečeg novog (tiskarskog stroja, masovnog tiska, televizije, interneta) ne dokine knjigu kao čuvaricu pisane riječi, no tada, na početku, morala se dokazati kao suputnica, a ne suparnica pamćenju.

Knjige otporne na promjene

Iako neizravno, doktorica klasične filologije u teorijskoj knjizi s kvalitetom najvrsnije literature, pregledu povijesti nastanka i razvoja riječi, slike i, naposljetku, pisma, koja bi, umjesto *Beskraj...*, vrlo lako mogla biti naslovljena *Kontinuitet u trsci*, sadašnjost zrcali u prošlost pa, dok Sokrat govori kako se „čini da pisana riječ razgovara s tobom kao da je inteligentna, ali ako je nešto priupitaš jer želiš saznati više, i dalje ti ponavlja jednu te istu stvar“, u njegovu se argumentaciju upisuju strahovi današnjice povezani s umjetnom inteligencijom i, s njome povezanim, prodorom novih tehnologija.

Knjiga je, ističe i Irene Vallejo, otporna na promjene i inherentna ljudskom biću pa njezinu posustajanje pred posljednjim novotarijama nije izgledno. Štoviše, objavljuje se, ako ne i piše, više no ranije, globalno gledajući razmjerno se mnogo i čita, pa nije neobično da niti sintagma ljetnoga čitanja više nije rezervirana samo za ležernu zabavu. U smanjenu intenzitetu svakodnevice pokušavamo nadoknaditi propušteno, pročitati što je za godine ostalo na polici, kroz književnost se suočiti s izazovima vremena, razumjeti ga.

Osim već spomenuta naslova, koji ne treba pročitati samo jednom i odložiti na polici već mu se, u potrazi za začecima povijesti kulture, vraćati neprestano, a čije će čitanje zauzeti poveći odsječak ljeta, u prtljazi ozbiljnijeg čitatelja trebao bi se naći i roman *Demon s Vučjeg brda* francuskog pisca i novinara Dimitrija Rouchon-Borieja, a kako je u prošlom *Vijencu* zaslužio opsežan prikaz, ovog je puta dovoljno podsjetiti (i neredovite čitatelje potaknuti) da autor u svojem tekstu, traktatu višestrukog ubojice o ishodištima krivnje, konceptu smisla te ovozemaljskog raja i pakla izravno komunicira s *Ispovijestima* svetog Aurelija Augustina.

Kontinuitet u knjizi

S prošlošću, odnosno svim junakinjama upisanim u izgradnju talijanske književno-

sti kakvu danas poznajemo, u dijalog ulazi i talijanska autorica srednje generacije Giulia Caminito. Roman *Jezerska voda nikad nije slatka* višestruko je zanimljiva priča o mladoj ženi Gaiji, čiji život Caminito prati od ranog djetinjstva, dok joj je otac još radio na građevini, a majka obilazila centre za socijalnu skrb ne bi li brojnoj obitelji osigu-

Izd. VBZ, Zagreb, 2023.
Sa španjolskoga prevela Silvana Roglić

rala što bolje stambeno zbrinjavanje u skućenim životnim uvjetima. Isprepletanjem praznih obećanja i loših životnih okolnosti autorica junakinju puni bijesom, što će dovesti do njezina izrastanja u predstavnicu cijele izgubljene generacije mladih Talijana, a čitatelje ispuniti sumnjom. Naime, elementi u biografijama dviju mladih žena, jedne stvarne, a druge fiktivne, umnogome se preklapaju. Među ostalim, godine njihovih rođenja približne su, ako ne i iste, dijele iskustvo selidbe iz Rima na obalu jezera Bracciano, kao i iskustvo odrastanja u devedesetima i ranim godinama novog tisućljeća, što izaziva sumnju da je autorica, inače sklona priče nadahnute obiteljskom prošlošću iznositi u trećem licu, podlegla trendu autofikcije. Umjesto pomodarstva, radi se o spisateljskom izazovu - pisanje u prvom licu za autoricu je bilo izlazak iz poznatog, što je, tekst stoji kao dokaz, vješto savladala pa je taj, prema njezinim riječima obrnuti *Bildungsroman*, karika u lancu započetu Albom de Cespedes, a nastavljenom proganjanjem junakinjama Elene Ferrante.

Kojeg se slijeda sastavnim dijelom vidi trenutno najveća misterija svjetske književnosti, žena bez imena i najpoznatije talijansko ime u svijetu, hrvatski će čitatelji saznati posegnu li za upravo objavljenim *Na marginama*, zbirkom od četiri eseja o *užitku čitanja i pisanja*. Publika Eleni Ferrante poznaje kao jedan od najsigurnijih i najstaloznijih suvremenih pripovjednih glasova, precizne rečenice i s jasnim osjećajem za stil i strukturu. Autorica zainteresirana za pretvaranje stvarnosti u umjetnost na početku otanije knjige bavi se pitanjem istine, pravom na priču da bi potom, vjerojatno na radost svih neostvarenih pisaca među njezinim čitateljima, opisala povijest i genezu vlastitog pisanja, ne libeći se iskreno osvrnuti na svaki od uspjeha i, još važnije, raščlaniti svaku frustraciju. Dva su nužna načina pisanja, kaže Elena Ferrante, ono izvana i ono na margini, u opreci pravilima i stvarnosti stoje sloboda i spisateljska divljina. Vjeru-

je da je pisanje zapravo čin balansiranja, a najljepše je, po njezinu shvaćanju, „pisanje koje izgubi harmoniju“. Zanimljivo esejističko štivo nadopunjuje i čitateljskim osvrtima - jer, kao i svi važni pisci, prije svega je čitateljica, pa vidimo i kako se djela onih koji su došli prije, a na nju su utjecali, slijevaju u neke od globalno prepoznatih protagonista današnjice.

Jedan od tih „prije“, velikih pisaca koji su čitateljsku zadaću postavili ispred spisateljske dužnosti Argentinac je Jorge Luis Borges, čovjek kojem je, kažu, „Bog dao 800.000 knjiga i tamu“, ali i J. M. Coetzee da tamu osvijetli bojom svojega glasa. U prijevodnoj književnosti razmjerno dobro zastupljena, njegova proza nedavno dobiva novo izdanje, *Izmišljaje* u prijevodu Milivoja Telećana i izdanju Petrinih knjiga. Zbirka kratkih priča svojevremeno je slovila za najpoznatije Borgesovo djelo, razlog stjecanju međunarodne prepoznatljivosti. Zbirka koja i stilom inzistira na osvješćivanju i istraživanju prirode vlastite fikcionalnosti, za osnovni motiv koristi labirint, i to kao metaforu predstavljanja različitih stvari; pretjerano složenu strukturu svjetova i sustava koji se odvijaju unutar njih, tjelesne i mentalne aspekte bivanja čovjekom, ali i apstraktne koncepte poput vremena. Priče se, također, same mogu promatrati kao labirinti. Pripovjedače u prvom licu autor često naziva svojim imenom, Borges, te u njih upisuje neke od vlastitih osobina, pritom ih nipošto ne idealizirajući. Na početku spomenuta ljubav prema knjigama vidljiva je i u toj zbirci; osim što podrobno opisuje karakteristike fikcionalnih tekstova koje u knjizi spominje, na jednom će mjestu reći kako su knjižničari svetiji čak i od samih svetaca. Naravno, zbirka koja se, prema izboru francuskog *Le Monde* ubraja među sto najboljih i najutjecajnijih knjiga svih vremena, bavi se i dubinskim, filozofskim promišljanjem svijeta, njegovim otuđenjem i rutinizacijom, o čemu će više biti riječi u jednom od jesenskih oglada.

Ne treba bježati od žanra

Naposljetku je, ipak, nemoguće previdjeti opuštenu prirodu ljetnih čitanja i zaobići dva zanimljiva žanrovska naslova. Prvi je roman *Itaka*, posljednje prozno ostvarenje literarnog *enfant terrible*, Catherine Webb, napisano pod pseudonimom Claire North. Nakon Margaret Atwood i mlada se britanska autorica upustila u prepričavanje grčkog mita iz ženske perspektive, a njezino je čitanje umnogome detaljnije, preneseno na razinu penelopinske svakodnevice vjerne čekačice. Posebno je zanimljivo što priču, za razliku od one u poznatijoj inačici, iznosi Hera, a čini to vrlo odmjerenom, staloženo i otvarajući prostor dugo zanemaranom osnažiteljskom pokretu. Druga je knjiga *Prokletstvo kuće Hill*, tek šesti prijevod autorice klasičnog američkog horora, Shirley Jackson, na hrvatski jezik. Roman kojem, kao ni njegovu prethodniku *Oduvijek živimo u dvorcu*, ne treba naljepnica s logom velikog streaming-servisa jer autoričino pisanje, malom broju prevedenih naslova unatoč, ima u nas širok krug poklonika. Dijelom zbog beskompromisnosti u osmišljavanju i izvodenju jezovitih prizora, a vjerojatno još više stoga što nepokolebljivo ustraje na prikazivanju da čudovišnost, ma koliko to odbijali vidjeti, naposljetku nije drugo doli imanentna ljudskom biću. Gotovo koliko i strah s početka.

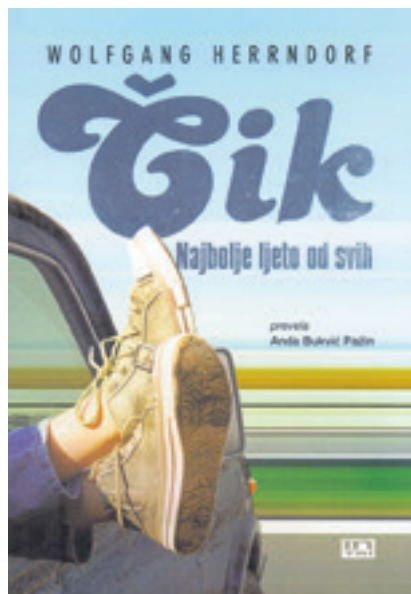
Izd. Fraktura, Zaprešić, 2023.
S talijanskoga prevela Alja Gudžević

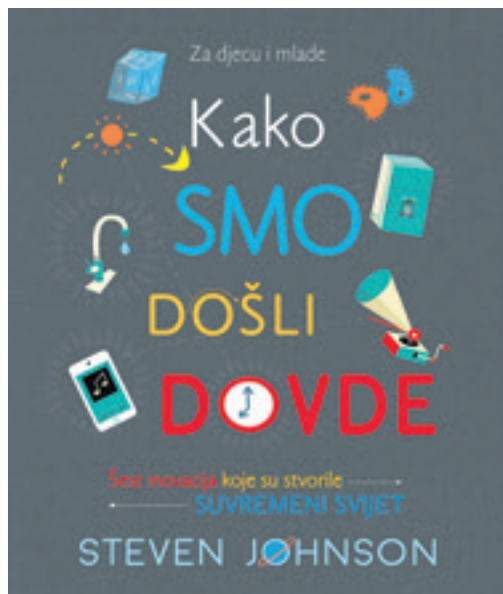
Izd. Profil, Zagreb, 2023.
S talijanskoga prevela Ana Badurina

NASLOVI ZA MLADE

Ovoga ljeta čitam i čilam

Izd. In Tri, Zagreb, 2022.
S njemačkoga prevela Anda Bukvić Pažin

Izd. 2020., ArTresor naklada, Zagreb.
S engleskoga prevela Lara Hölbling Matković

Izd. 2021., Naklada Ljevak.
S nizozemskoga prevela Svetlana Grubić Samaržija

Izd. 2021., VBZ, Zagreb.
S norveškoga preveo Mišo Grundler

Istraživanja pokazuju da bolje čitaju oni koji čitaju više. A onima koji čitaju malo čitanje je muka – pa zato čitaju još manje, jer ih i sama loša vještina čitanja priječi da u štivu uživaju. Dakle, motivacija je ključ, kao i kod brojnih drugih stvari

Piše Marija Ott Franolić

Tinejdžere nije lako nagovoriti na čitanje. Zalijepljeni su za mobitel, a ekran ih potiče na površno prelijetanje sadržaja, pa nije čudo da se teško prebacuju na koncentraciju i dubinsko uživanje u tekstu. Ljubavi prema čitanju ne pridonosi ni školska lektira, često daleka od njihovih stvarnih interesa. Mladim ljudima ne treba podilaziti niti im davati isključivo štivo koje im se sviđa. No ako im budemo nudili samo zastarjele tekstove, mogli bi zaključiti da čitanje nema veze s njima, da im nije potrebno – i nakon škole jednostavno prestati čitati. A to bi bila šteta, jer bi si u startu oduzeli lijepo i važno iskustvo, priliku za učenje i uživanje u umjetnosti.

Tinejdžeri u današnjem ubrzanom i otuđenom svijetu imaju mnogo pitanja, emocionalnih problema, nakon pandemije i psihičkih, nesigurni su, imaju potrebu za pripadanjem, ali i odvajanjem vlastitom posebnosti, uspoređuju se s vršnjacima i teško im se povjeravaju. Čitanje knjiga koje im se izravno obraćaju moglo bi im rasvijetliti barem neke od tih nedoumica. Istraživanja pokazuju da bolje čitaju oni koji čitaju više. A onima koji čitaju malo čitanje je muka – pa zato čitaju još manje, jer ih i sama loša vještina čitanja priječi da u štivu uživaju. Dakle, motivacija je ključ, kao i kod brojnih drugih stvari.

Zato bi bilo dobro da mladi ljudi čitaju ono što im se sviđa, s čime se mogu identificirati, da uzmu tekstove koji će ih emocionalno pomaknuti pa će o njima razmišljati i poželjeti ih čitati ponovno. I da sami biraju štivo – jer ako im stalno nešto namećemo, poručujemo im da njihovo mišljenje nije važno. A nakon mnogo pročitanih knjiga shvatit će

da je čitanje zapravo razgovor s autorom ili autoricom koji su tu knjigu napisali. I da je lijepo s njima razgovarati. Kad pročitaju dovoljno knjiga da sami sebe počnu doživljavati kao čitatelje – to će biti odličan početak za cjeloživotnu ljubav prema knjigama.

Tinejdžerima može biti teško i preporučiti nešto za čitanje. Ostavite knjigu da stoji na stolu, u hodniku, na kauču na kojem inače sjede – možda će sami posegnuti za njom. Ili pokušajte sami pročitati nešto i onda im prenijeti svoje oduševljenje, bez izravnog govaranja – tko zna, možda zagrizu!

U nastavku preporučujem nekoliko knjiga koje tinejdžeri(ca)ma možete (diskretno) ponuditi za čitanje preko ljeta.

Wolfgang Herrndorf, *Čik*

Završila je školska godina, i Čik i Maik, dva autsajdera iz disfunkcionalnih obitelji, kreću na put u „posuđenoj“ Ladi. Zajedno doživljavaju nevjerojatne stvari, upoznaju čudesne pojedince, svijet im se otvara i nova im iskustva omogućuju da i sami sebe bolje upoznaju. Zajedno se odvažuju ne samo na avanturu života nego i na – emocionalnu avanturu. Na početku su nepovjerljivi jedan prema drugome, no velika će ih pustolovina zbližiti, početak će se jedan drugomu povjeravati, da bi shvatili da su mnogo sličniji nego što su mislili, i u tom procesu oni će sazreti i promijeniti se. Iako živimo u svijetu u kojem cvjeta agresija, i dalje mnogi smatraju da „dječaci ne plaču“ – i krajnje je vrijeme da odbacimo taj stereotip. Mlade ljude treba poticati da pokazuju emocije, kontraproduktivno je da ih drže u sebi pa da čekamo da negdje nekontrolirano eksplodiraju. Ovaj je roman poput prozorčića u emocionalni život mladića, a u njemu se još skrivaju i prve ljubavi, pravo prijateljstvo, otiskivanje od poznatih obrazaca i otkrivanje nepoznatog, još neprisvojena svijeta. Tekst je napet, dinamičan, duhovit i jezično kreativan – prava prilika da se čitatelji(ce) „navuku“ na priču i identificiraju s likovima. U Njemačkoj je već dugo u školskoj lektiri i doživio je više od devedeset izdanja. Nakon čitanja (a ne prije!) pogledajte i ekranizaciju tursko-njemačkog redatelja Fatilha Akina *Goodbye Berlin* iz 2016.

Linn Skåber & Lisa Aisato, *Mladima*

Knjiga *Mladima* norveške spisateljice Linn Skåber nastala je iz intervjua koje je autorica napravila s brojnim tinejdžerima. Rezultat je žanrovski heterogen tekst, idealan za generacije navikle skakati sa slike na sliku, s teksta na tekst. Knjiga se sastoji od priča,

pjesama, osobnih ispovijedi koje podsjećaju na dnevnik, pisama i snova, a napisana je različitim bojama i dinamičnim fontovima. Ne mora se čitati od početka do kraja, gdje god da upadnete, dočekat će vas relevantna tema iz tinejdžerskog života – problemi s prijateljima, ljubavlju, seksualnošću, vršnjačkim nasiljem, emocionalno ishitrenim reakcijama, roditeljima koji ih živciraju, ali i štite od strašnoga vanjskog svijeta. Neke su crtiće silno duhovite, a obrađene su i neke teške teme poput smrti u obitelji. Svaki je tekst popraćen toplim, emotivnim ilustracijama poznate norveške ilustratorice Lise Aisato. *Mladima* je knjiga koja će osnažiti mlade i tinejdžerima dati do znanja da nisu osamljeni u svojim nedoumicama, da se i drugi teško sa sobom nose – ukratko, da odrastanje možda nije najlakša stvar na svijetu, ali ga je moguće preživjeti. Dok sam je čitala, nekoliko puta pomislila sam kolika je šteta da nešto slično nije postojalo dok sam ja odrastala, to bi mi sigurno bila jako važna knjiga.

Ukoliko tinejdžeri kojima želite kupiti ili preporučiti knjigu nisu zainteresirani za lijepu književnost, ne zanimaju ih priče, to nije nikakav problem. Mnogi ljudi vole čitati o znanstvenim otkrićima, povijesnim događajima, poznatim osobama. Ima mnogo zanimljivih popularnoznanstvenih knjiga i treba ih čitati jer nam potiču znatizljevu, nadograđuju znanja i vokabular i vode nas prema kreativnosti i izmišljanju drukčijeg svijeta. Ako je netko izmislio hladnjak ili izmjeničnu struju – tko zna za što je još sve ljudski um sposoban? Ponekad mislimo da sve imamo na Googleu, pa zato ne moramo pamtititi nikakve podatke. To je krivo, jer nam razna znanja o svijetu omogućuju razmišljanje i zaključivanje.

Stoga svojim tinejdžerima možete preporučiti i ove publicističke naslove.

Steven Johnson, *Kako smo došli dovd: šest inovacija koje su stvorile suvremeni svijet*

Razmišljate li katkad koliko je čudno da imamo staklo, toplu tekuću vodu, kanalizaciju ili klimatizacijske uređaje? I koliko bi nam život bio drukčiji i teži da ih nemamo? Sve su to nekada bile inovacije, netko ih je trebao izmisliti. *Kako smo došli dovd* knjiga je o idejama koje su zapravo mreže drugih ideja, o običnim ljudima sposobnim za neobične, kreativne izume. Ljudski napredak nije linearan, navike i stavovi teško se mijenjaju, zato i poneka znanstvena otkrića nailaze na negodovanje. Zna li, primjerice, da je prvi čovjek koji je upozorio da bismo

trebali prati ruke kako ne bismo širili bakterije, mađarski liječnik Ignaz Semmelweis, umro neshvaćen u psihijatrijskoj ustanovi – jer mu sredinom 19. stoljeća nitko nije vjerovao? Danas zvuči gotovo jednako nevjerojatno da još postoje pojedinci, pa i čitave grupe, koje smatraju da je Zemlja ravna i da bi im cjepiva mogla naškoditi! Popularnoznanstvene knjige poput ove dovode nas do novih saznanja i šire nam horizonte. Podsjećaju nas i da znanstvenici nisu uvijek u pravu – mnoga su se znanstvena otkrića rodila upravo iz pogrešaka, neuspjeha ili pukih slučajnosti. Ali to ne govori u prilog pseudoznosti ni teorija zavjere – jer skepsa je u samim temeljima znanstvenog razmišljanja. Osim toga, knjiga Stevena Johnsona prepuna je začudnih činjenica – zamislite, francuskog kralja Luja XIII. prvi su put okupali kad je napunio sedam godina!

Menno Metselaar & Piet Van Ledden, *Sve o Anne Frank*

Dnevnik Anne Frank s pravom je jedna od najpoznatijih knjiga svjetske književnosti. Priča o djevojčici koja je postala žrtvom samo zato što je bila Židovka i umrla u logoru u sedamnaestoj godini zvuči gotovo nevjerojatno – ali stvarno se dogodila, i to prije samo sedamdeset godina. Dužni smo podsjećati se na ovakve priče i prenositi ih mladim generacijama, jer tehnološki napredak nije popraćen moralnim i intelektualnim. Opet je rat na tlu Europe, uza sve druge ratove diljem svijeta, i ponovno isključujemo ljude na temelju nacionalnosti, vjere ili boje kože. Da bismo pokušali izgraditi otvorenije i empatičnije društvo, važno je mladim ljudima davati knjige poput *Sve o Anne Frank*. Izdavanje knjige pokrenula je Zaklada Anne Frank, a nastala je na temelju pitanja koja su posjetitelji postavljali u kući Anne Frank u Amsterdamu. Objasnjava što je holokaust, zašto je kukasti križ bio simbol nacista, zašto su Židovi nosili žutu zvijezdu, zašto je Hitler mrzio Židove i sl. To je vizualno vrlo privlačna i interaktivna knjiga, za duga listanja i gledanja. Uz jednostavan tekst, ona donosi niz fotografija, ilustracija i crteža Hucka Scarryja, koji čitatelji(ca)ma približavaju Anin život i okolnosti koje su dovele do njezina stradanja. Idealna je to knjiga za srednjoškolce, za čitanje uz Anin dnevnik, ali ona je svakako i za srednjoškolske profesore te nastavnike viših razreda osnovne škole – osobito za hrvatski jezik i povijest, no može se koristiti i u nastavi građanskog odgoja, i uopće za razvoj kritičkog mišljenja mladih ljudi.

PREPORUKE NOVE HRVATSKE PROZE

Nagovor na prozno ljeto

Piše Mario Kolar

Knjige je najlakše preporučivati onima koje poznajete jer možete pretpostaviti što bi im se moglo svidjeti. No kad ne znate kome ih dajete, književne su preporuke nezgodna stvar. U takvoj situaciji možda je naj mudrije ponuditi spektar različitih dobrih knjiga pa sam to i pokušao u ovim preporukama prozih domaćica objavljenih od početka godine do danas.

Novim proznim knjigama u prvoj polovici 2023, krenimo s time, javili su se neki od najvažnijih suvremenih prozaista i prozaistica. Neki od njih nastavili su vlastitim utabanim stazama, a neki su krenuli novim smjerovima.

Prvima pripada Pavao Pavličić, koji je novim romanom *Općinski pjesnik* (izd. Matica hrvatska) nastavio nadograđivati svoj nemali korpus djela s elementima fantastike. Ovaj put u fokusu je vukovarski pjesnik Pavlek, čije pjesme pozitivnu recepciju doživljavaju samo u rodnom gradu, jednako kao što se i pjesnik sam razboli kada ga napusti. Propitivanje tog odnosa između čovjeka, književnosti i prostora uklopljeno je, međutim, u uzbudljivu fabulu, što ovaj roman, tipično pavličićevski, čini istovremeno intelektualno izazovnim i pristupačnim širokom krugu čitatelja. *I Potop* (izd. Oceanmore) Damira Karakaša na tragu je nekih njegovih prijašnjih djela. Kratak je to roman (ili novela) o ljubavi i ratu, traumama i gubicima, obitelji i zavičaju (dakako, onom ličkom). Provodnu nit romana čini ljubavna veza između pripovjedača i Hane, opterećena traumama i nadolazećim ratom. Sve to ispričano je poznatim karakaševskim fragmentarnim i poetiziranim diskursom koji zahtijeva tankočutno, sporo čitanje.

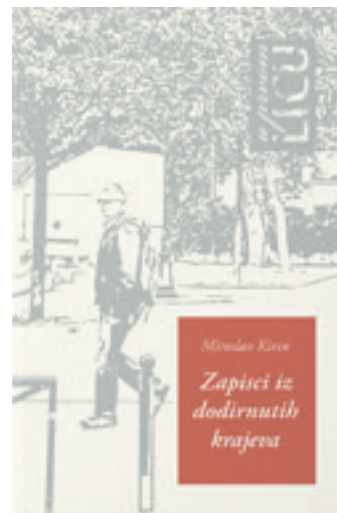
Za razliku od Pavličića i Karakaša, prema

Izd. Sandorf, Zagreb, 2022.

Izd. Hena com, Zagreb, 2023.

Izd. Mala zvona, Zagreb, 2023.

Izd. Matica hrvatska, Zagreb, 2023.

novim morima u svojem opusu *Brodom za Issu* (izd. Sandorf) otplovio je Robert Perišić. Dosadašnju okupiranost kritikom suvremenosti Perišić je u najnovijem romanu zamijenio interesom za daleku prošlost – 4. stoljeće prije Krista, vrijeme nastanka antičke Isse (danas Vis). U fokusu romana životna je priča roba Kalije, koji s najboljim prijateljima (mačkom i magarcem) iz Sirakuze bježi na Vis i tamo sudjeluje u podizanju prvoga planski izgrađena grada u Hrvatskoj. Sve to prilika je za propitivanje odnosa između (antičkog) čovjeka, životinja i prirode, kao i niz drugih kulturoloških pitanja. Na otok se, ali u suvremenosti, novim romanom *Šalapor-te* (izd. Hena com) prvi put otisnuo i Marko Gregur. Priča je to o neostvarenu, a zapravo lažnu konceptualnom umjetniku Jerku, koji i ne znajući započinje novi život na rodnom Prviću. Pripremajući se za *inovativan* umjetnički performans, Jerko zapravo propituje što je umjetnost (danas) pa je roman dijelom i (ironijski) katalog (suvremenih) umjetničkih težnja i njihove refleksije.

Među proznim novitetima skrenuo bih pažnju i na nekoliko knjiga putopisne, autobiografske i publicističke naravi. Što se tiče putopisa, u sklopu novopokrenute biblioteke Šetnje (izd. Petrine knjige, urednik Zoran Maljković) nefikcionalne putopise objavili su Pavličić i Ratko Cvetnić, dok je svojevrstni putopisni roman objavio Goran Tribuson. Pavličić čitatelja vodi na *Deset vukovarskih šetnji*, Cvetnić na biciklističku rutu po Turopolju (*Čez pole i vrvje*), a Tribuson na skitnje uglavnom zadimljenim i sumnjivim lokalitetima u domovini i inozemstvu (*Landranja*). U svojim *Zapiscima iz dodirnutih krajeva* (izd. Mala zvona) Miroslav Kirin pak donosi autobiografske, kulturološke i literarizirane bilješke s putovanja u Pariz, Kinu i po Hrvatskoj.

Osim spomenutih lokaliteta, čitateljima bih preporučio i da posjete Medveščak, točnije *Voćarsku broj 5* (MSU), u kojoj će pronaći beskompromisne autobiografske zapise konceptualne umjetnice Vlaste Delimar. U novoj knjizi Miljenka Jergovića *Mudrost poraza, ludost pobjede* (izd. Fraktura) na svoje će

pak doći ljubitelji nogometa, iako je to knjiga možda najmanje o najvažnijoj sporednoj stvari na svijetu.

Nedavno je izišlo i nekoliko prozih naslova koje još nisam stigao pročitati, no ono što se o njima može saznati u najavama zainteresiralo me da ih tijekom ljeta uzmem u ruke. Odnosi se to prije svega na roman *Točka poraza* (izd. Sandorf) Sibila Petlevski, koji je najavljen kao „urbana obiteljska priča s kriminalističkim zapletom“, u kojoj se progovara o „zakašnjelom svjedočenju zločina i obezvrjeđenju isповjednog narativa silovanih žena“. Roman *Listanje kupusa* (izd. Hena com) Igora Beleša najavljuje se pak kao roman o pet jedanaestogodišnjaka, kojima će idilična djetinjstva 1991. u Borovu „postupno prerasti u triler i horor“.

Prozna je ponuda, dakle, bogata i raznolika, štoviše, još bogatija i raznolikija nego sam ju ovdje mogao skicirati zbog ograničenog prostora. No vjerujem da su navedena djela dobro polazište, nakon kojeg treba nastaviti čitati i dalje. Jer ljeto je dugo.

NOVI HRVATSKI ROMAN: SIBILA PETLEVSKI, TOČKA PORAZA

Sve naše Meduze

Piše Strahimir Primorac

Roman *Točka poraza*, osmi u proznoj dionici književnog opusa Sibila Petlevski, pojavio se točno desetljeće nakon *Stanja sumraka*, završne knjige njezine trilogije *Tabu*. Deset godina odsutnosti s prozne scene dugo je vrijeme i to sigurno ne ide naruku spisateljici; mnogo bi bolje bilo da se na neospornu književnu vrijednost spomenute trilogije i na dobar odjek kod čitatelja uskoro pojavio neki novi roman. Ali ne može uvijek biti kako bismo željeli, u životu ima toliko nepredvidivih situacija, novih obaveza i prioriteta. Vrijeme za pisanje proze našoj su spisateljici vjerojatno pojele obveze na fakultetu, znanstveni rad, različiti projekti...

Možda se upravo zbog te duge stanke Sibila Petlevski odlučila na eksperimentalni roman – nešto drukčiji rukopis od onoga koji poznajemo kao njezin. U kratkom predgovoru romanu kaže da je napisan „žurno, reklo bi se u jednome dahu“, ali da je „ova 'ženska' priča dugo bila u meni – i kao priča o mitskoj

Izd. Sandorf, Zagreb, 2023.

Meduzi čekala je da prođe dovoljno vremena od rata u našim krajevima“. U *Točki poraza*, kaže autorica u jednom intervjuu, najmanje su tri žanra ili sloja: na prvoj razini teče urbana obiteljska priča s kriminalističkim zapletom, u drugom sloju razvija se priča o zakašnjelom svjedočenju zločina i obezvrjeđivanju ispovjedi silovanih žena, a u trećem sloju romana „etnofikcionalnim stilom povezujem s jedne strane ulogu matrijarhata u takozvanim ratovima žalovanja sjevernoameričkih Prvih naroda i, s druge strane, patrijarhalne mitove o herojstvu koje naš zapadni kulturni krug nasljeđuje iz antičke starine“.

Glavna junakinja romana Anđelka Javorović, istraživačka novinarka hrvatskih korijena rođena u Kanadi, u braku je s Nenadom, antropologom i staretinom. Imaju dvoje djece, žive u neimenovanom gradu (vjerojat-

no Zagrebu), uspješna je u poslu, ali pati od posttraumatskog stresnog poremećaja. Ona je 90-ih godina prošlog stoljeća boravila kao volonterka novinarka i prevoditeljica u sklopu kanadske jedinice UNPROFOR-a u Hrvatskoj i poslije u BiH, u Sektoru Sarajevo. U vogoščanskim logorima čula je i svojim očima vidjela mnoge mučne, tragične scene: žene su sustavno silovane, a mnoge su nakon zlostavljanja i seksualnog izživljavanja odvedene dalje, u privatne vojne bordele. Nestajale su bez traga, a neke su bile ubijene pred očima drugih žena. Kad se nakon dvije godine vratila u Kanadu, u rodni Hamilton, prvo je potražila psihološku pomoć jer je bila na rubu. Osjećala je naizmjenice gnjev i poniženje zbog nemoći da bilo što učini u korist tih nesretnih žena stigavši tako do vlastitog poraza odgovornosti: „bila je istodobno i žrtva i počinitelj jer je dopustila da joj se olako uskrati pravo na svjedočenje kao pravo glasa, kao žensko pravo, kao ljudsko pravo na istinu“. Za intimnu točku poraza Sibila Petlevski u intervjuu napominje da „uvijek ukazuje na točku poraza humanosti koja je šira od razočaranja jednog čovjeka, jedne obitelji i jedne nacije“.

Anđelku proganjaju sjećanja na svjedočenje silovanih žena, ali je muči i dvojba treba li nakon što je prošlo trideset godina objaviti knjigu za koju je prikupila dovoljno građe – razgovarala je sa svjedocima, žrtvama, potencijalnim počiniteljima. Treba li navesti autentična imena ili pseudonime? Da umjesto dokumentarne knjige napiše roman s ključem? Odlučuje se da ne objavi pravo ime tog visokog časnika kanadskih jedinica UN-

PROFOR-a koji relativizira zločine prema ženama i proglašava ih svakodnevicom rata. Anđelka to čini zbog toga što se boji za sigurnost svoje obitelji (stižu joj prijeteće poruke, mužu su joj namjestili neku čudnu igru kojom ga ucjenjuju, otvoreno joj prijete jedan domaći policajac i neki neobičan kanadski svat; u tom kriminalističkom zapletu ima nekih sitnih zanatskih propusta), a autorica u spomenutom intervjuu kaže da i ona čini to isto „jer oni koji su obezljudili žrtve nemaju pravo na interes koji bi dobili svojim medijskim imenovanjem“. Znatan dio romana posvećen je životu, povijesti, običajima, obredima, vjerovanjima, kulturi autohtonog indijanskog stanovništva i okrutnom kolonijalističkom odnosu bijelih doseljenika prema njima. Na zanimljiv je način autorica osvijetlila i njihov odnos prema stanovnicima („divljacima“) zapadnog Balkana.

Za svoj roman spisateljica kaže da je „klasična feministička priča“; ako je netko i posumnjao, razuvjerit će se čim ga uzme u ruke. Spomenut ću samo dva pisca koji autorici, svaki na svoj način, debelo pomažu u tome (slučaj *Meduze* u Ovidijevim *Metamorfozama* poznat je, a u *Točki poraza* upućuje da su i danas silovane žene *Meduze*, a nasilnici se slave kao heroji). Najprije Šenoina *Kugina kuća* u kojoj sebični pojedinac (mlada Jela) postaje katastrofa za sudbinu zajednice (strada sve selo, pa i Jelin sin); a onda „Ivo Andrić, književni nobelovac; moj lik Ivo u potrazi za Jelenom koje nema“ i duhovi mrtvih žena te neki likovi iz *Ženske* i *Muške* avlije.

Ne doseže razinu trilogije, ali zanimljivo.

UZ DODJELU NAGRADE TIN UJEVIĆ IVANU KLARIĆU ZA ZBIRKU PJESAMA MAGNITUDE

Vrhunski, a slabo poznat pjesnik

Ivan Klarić napisao je svoju intelektualno i poetski najprodorniju knjigu. Time, kao i posve zasluženom nagradom Tin Ujević, napokon je zaslužio da se od pjesnika i prozaika slabo poznata ne samo širem čitateljstvu nego i onomu intenzivno usmjerenu na pjesništvo, prometne u nezaobilaznu referentnu točku domaćega pjesničkog aktualiteta

Piše Davor Šalat

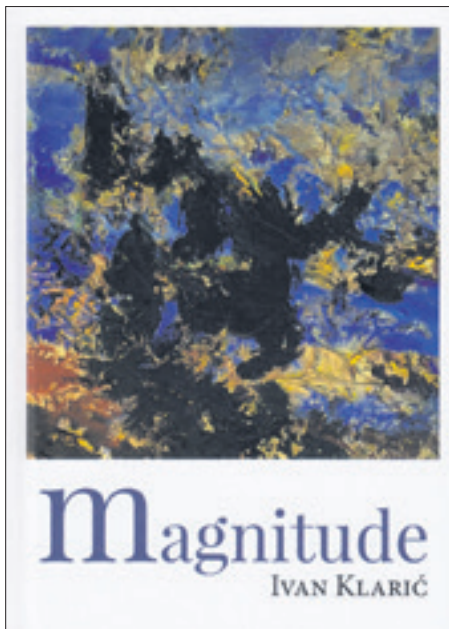
Rijetki su pjesnici koji se poetski kompetentno i uspješno mogu temeljito suočiti s takozvanim posljednjim stvarima, s odnosom trenutka i vječnosti, zbilje i nadzbilje, Boga i ništavila, povijesnog zla i izbjavljenja od njega, beskrajne prodornosti uma te posvemašnje propadljivosti tijela i moralnih posrtanja, zapanjujućeg jaza između stvariteljskog i stvaralačkog duhovnog svijeta te svakovrsnih pohlepa koje uništavaju čovječanstvo. Još su rjeđi pjesnici koji se sa spomenutim posljednjim stvarima suvereno hrvaaju bez velikih riječi ili isforsirano začudne metaforike, samo s uistinu lucidnim promjenama mentalnih perspektiva. U njima intenzivnom misaonom koncentracijom i posve nenadanim kombinacijama inače jednostavnih pa i frekventnih motiva i pojedinosti dohvaćaju novostvorene poetske i duhovne prostore. Dovoljno je reći da je u hrvatskoj suvremenoj poeziji takav pjesnik svagda bio i jest Danijel Dragojević, čija se poezija doima bogatijom i ontološki s više srži od svake zbilje baš zato što fragmente zbilje rekonstruira po mjeri vlastite misaone i jezične virtuoznosti.

Nešto slično u velikoj se mjeri događa i u poeziji Ivana Klarića, Šibenčanina koji već godinama živi u Palermu. On je s knjigom pod naslovom *Magnitude* ovogodišnji laureat jedne od naših najvažnijih nagrada za poeziju Tin Ujević. Ta nagrada Društva hrvatskih književnika dodijeljena mu je u Vrgorcu 5. srpnja, na samu obljetnicu Ujevićeva rođenja u spomenutom gradu. Naime, *Magnitude* su upravo takva knjiga koja se nepretencioznim rječnikom (diskretnom kombinacijom frekventnih riječi, temeljnih simbola, vrlo uspješnih, ali posve funkcionalnih metafora, zapažanja životnih sitnica i događaja te mudrosne izobrazenosti u kojoj se personificiraju i hipostaziraju apstraktni pojmovi) zapravo udubljuje u temeljne opreke. A to su opreke trenutka i vječnosti, duhovnog i materijalnog svijeta, osobnosti i njezina rastvaranja u nadosobnim protežnostima kao što su svjetski logos, višnje svjetlo, platonistički svijet ideja za koji je sve vidljivo tek prva uputnica. Klarić se u svojim tekstovima - ima ih stotinjak u obliku pjesama slobodnih i često oduljih stihova, pjesama u prozi te mikroeseja - prvo nastoji osloboditi raznih čovjekovih ovisnosti o nižim područjima koje priječe duhovni život. To su, primjerice, pohlepa za moći i mnoštvom materijalnih vrijednosti, koje generiraju krajnje licemjerje, i on to katkada čini s gotovo invektivnom vehemencijom („Kako

vidim, u modi su svekoliki zajedničari, reformatori u rikverc, / fanatici iz računa, ognjštari građanskog tipa, puritanci na tuđi račun, / gardisti iz lokalnih bistroa, krilnici, vjerovnici za sve i svašta, / čistokrvni tumači, svepatrijci, vjerodostojni vlasnici, dioničari, slobodoumni poslušnici, ideolozi ega, nazadnjok, retronjok i ini“). No u toj pjesmi, koja je inače u cijelosti i sadržajna i formalna parafraza Dragojevićeve pjesme *Fusnota o uzlovima*, odmah naglašava i osnovni kontrapunkt koji karakterizira njegov lirski subjekt („Ali što će njima nevoljnima stazica u mom nebeskom vrtu“).

Zaljubljenici u materiju kleče pred oltarima

Zapravo temeljni misaoni i poetski habitus toga subjekta čini svojevrsni dualizam koji nalikuje dualističkim koncepcijama u raznim religijama i filozofijama (hinduizam, budizam, kršćanstvo, gnosticizam, (neo)platonizam). S jedne je strane svijet utopljen u neprestanom reproduciranju svojega zla prouzročena u prvome redu ljudskom se-

Izd. Naklada Bošković, Split, 2023.

bičnošću i usmjerenošću na najprizemnije stvari („Putnici drijemaju po aerodromima, autobusnim postajama / i metroima, zaljubljenici u materiju kleče pred oltarima. / Ukratko, kult zlatnog teleta zahtijeva isprane mozgove“). U tome se kontekstu i sama povijest, koja već eskalira do apokaliptičnih razmjera, uglavnom vidi kao zastrašujuću pandemiju, a mnogi ljudi kao njegovi svjesni ili nesvjesni izvršitelji mogu biti samo prividni materijalni dobitnici, dok su u krajnjoj liniji zapravo njegove žrtve. S druge strane, tu je svojevrsni duhovni nadsvijet, a čovjek je u svakome trenutku sposoban za proboj u njega s pomoću svoje duhovne dimenzije. Ona se, kako to neprestance uprizoruje Klarićev subjekt, najviše očituje u raznim oblicima kontemplativnosti - filozofskoj, pjesničkoj, općereligijskoj, opažalačkoj, empatijskoj, intuitivnoj. To je, dakle, svojevrsna (neo)platonistička pa i kršćanska *vita illuminativa* u kojoj se duh samosvjesno budi te se oslobađa raznih svojih tamnica kako bi se - često i u samo jednom lucidnom trenutku - stopio sa svijetom nadzemaljske svjetlosti kojeg je fizička svjetlost tek odsjev („Svetačka opijenost. Dolazi *vita illuminativa*. To je svečanost. / Početak budnosti... Na prozor dolazi mlaz polarnobijele svjetlosti. / Spajaju se prošlost i budućnost, svjesno i nesvjesno, / stvarno i nestvarno“).

Klarićeva zbirka pjesama puna je izravnih ili neizravnih uputa da je za doseganje duhovnoga, nadzemaljskog, „apstraktnog“,

kako to pjesnik često formulira, nužno osloboditi se i vlastitoga ega („Svaka želja koju sam napustio oslobađa novu dušu“). Nužno je čak i na neki način „nestati“, odnosno izaći onkraj granica čvrstih oblika i mentalnih obrazaca kako bi se svojevrsnom zenovskom intuicijom iskusila radost ispunjenosti kao posvemašnja neodređenost pa čak i neimenovanost („Ako je to tako, moja radost samo će rasti. Ni prolaznici. Ni slučajni glasovi. Ni apstraktna stvarnost više mi ne trebaju. Nalazim se u središtu jedne duboke neimenovanosti. Stišćem ruke, i nestajem“). Time se, dapače, postiže i sklad s čitavim kozmosom koji zapravo i živi u ritmu, podrhtava u magnitudama spomenute više stvarnosti. Ona je tako - *maximus in minimis* - subjektu dohvatljiva u najmanjim pojedinostima prirode, koja svagda čuva otiske Božjeg stvaranja i na neki način naviješta višnju ljepotu („Bože, koliko je skrovite ljepote u tvojim / sićušnim zrcalima. U zelenomodroj vodi, / ježinac blista, otresa svoje prošlosti, / kao da nam želi reći kako je naš zaborav / dublji od naših misli“). Spomenuti zaborav zapravo je preduvjet za odvrnuće od materijalizma i zle povijesti te izlazak iz mentalnih krugova. Njima Klarić - kao što se i Dragojević apostrofom često obraća apstraktnim pojmovima - personificira sapetosti koje duhu priječe ulazak u prostor „plaveti“ i „glazbe“, u prostor u čijoj se punini gubi razlika subjekta i objekta („Tu ćete umrijeti, krugovi, vi tvrdi i neprobojni, a glazba će reći, teci, tecimo, ja tečem“).

Poetizirani mikroeseji

U svoj toj apsolutizaciji vremena i prostora, njihovu sinkronicitetu i pretapanjima koja iz trenutka uvode u vječnost, Klarićev subjekt često poseže i za erudicijskim preslojavanjima kulturnih slojeva, misaonih sustava te istaknutih filozofa i umjetnika u kojima prepoznaje te proboje vidljivoga svijeta, često obilježena ostacima artefakata iz starih grčkih i rimskih vremena, u onaj duhovni. Zato u njegovim tekstovima, od kojih se neki samo uvjetno mogu nazvati (lirskim) pjesmama, prevladava određena diskurzivnost, filozofsko-poetska procesualnost kojom se u mnoštvu kulturnih fenomena, zapaženih situacija i prirodnih pojedinosti subjekt probija do ranije spomenute koncepcije svijeta u kojoj „nema povijesti, postoji samo plavetna glazba u kojoj je sačuvana rezbarija naše duše“ i u kojoj se, u vlastitu poništenju, nalazi put prema punini („nemoj da me bude, nemoj da me je ikada i bilo, / tako smo bliže Suncu“). Klarićev subjekt stoga je izrazito intelektualan, kontemplativan, erudicijski, promatralački, lirski ponesen do granica svjetlosne i vatrene euforije, nadahnut osebjnim misticizmom svjetla i ljubavi („sljedbenik religije ljubavi, sasvim drugačije od svih ostalih“). Taj subjekt ipak ima dodira s mnogim misliocima pa i pjesnicima, ali ni sa jednim od njih posve se ne poklapa.

Usprkos svojem spoznajnom uzgonu, on zna biti i izrazito konkretan, referentan, evokativan i perceptivan. Tako u obrazloženju nagrade Tin Ujević Krešimir Bagić ističe da se u Klarićevoj poeziji pojavljuju „reference na politiku i ratove, na intelektualnu sferu i sport; Klarićevi skokovi u prošlost pozivaju na dijalog s ličnostima poput Arhimeda, Sokrata ili Herodota, a njegov nam se lirski protagonist nerijetko obraća iz hramova antičke Grčke i Rima, iz katedrala ili mitskih zdanja Šibenika i Moskve, s ruševina Marijupolja itd. O istančanosti percepcije

i lirskoj senzibilnosti tog protagonista možda najbolje svjedoče sugestivne minijature, npr. o naranči, snijegu u Livornu, ježincu u plitkoj vodi, zimskom ogrtaču, plavoj ruži ili pak o skupljaču školjki koji umire od raka.“

U jednom dijelu pjesama Klarić se pak uvelike oslanja na tematizaciju osnovnih Empedoklovih prirodnih elemenata: vode, zemlje, zraka i vatre, ujedno motiva stalne i visoke simbolike tijekom cijele povijesti zapadne (i ne samo zapadne) civilizacije. Zajedno s drugim, uglavnom naturalnim, kozmičkim i apstraktnim motivima (zvijezde, kamen, mahovina, planina, jezero, leptir, ptica, svjetlost) kojima se često apostrofički obraća kao živim sugovornicima, spomenuti osnovni elementi i njihove gotovo alchemijske mentalne permutacije Klariću služe da iz poznatih riječi dobije sasvim neočekivane značenjske kombinacije. Cijeli je to misaono-slikovni svijet koji neprestance iznenađuje, dovodi subjekt i njegove objekte u neočekivane, deautomatizirane pa čak i iracionalne situacije te, kao Dragojevićeva poezija, izmiče mentalnim stereotipima, koje često preokreće naglavce („Dakle, ludost se ne može ničim ograničiti, ni prostorom, ni vremenom, ni jednom znanstvenom ni izvanznanstvenom kategorijom, ludost se ne može ograničiti ni ludošću. Je li to dobro? Ha, ludo je to pitanje, ludo, pa neka iz njega cvatu ruže“).

Baš o spomenutom oscilirajućem odnosu prema vlastitom jastvu, odnosno subjektu iskaza, kao onom koji se, paradoksalno, kroz sebe želi osloboditi sama sebe radi doseganja višnje zbilje, ovisi i to hoće li u nekoj Klarićevoj pjesmi, mikroeseju ili čak pjesničkoj glosi (kako kaže Bagić) prevladati osobniji ili neosobniji iskaz. Ovisi i to hoće li subjekt potencirati vlastitu mentalnu preobrazbu ili će, naoko distanciranije i smirenije, dati prednost spekulativnoj kontemplaciji. Ipak, filozofičnost, esejističnost, poslovičnost, sugestivna figurativnost, poetičnost do razmjera paradoksa ili čak oksimorona obilježja su većine Klarićevih tekstova. Stoga se njegovi najčešće odulji stihovi gotovo prirodno pretapaju u retke pjesama u prozi, a one pak - u čvršćim refleksivnim nizovima - u mikroeseje.

Pri kraju knjige Klarić donekle prevladava ili, bolje rečeno, nadopunjuje svoj spomenuti dualizam pa se amblematičnim, na kraju krajeva i naslovnim pojmom *magnituda* služi kao provodnim motivom za živodajno titranje, vibriranje čitavog kozmosa, za neprestani ulazak božanske sile, „višnje glazbe“ u opstojnost svake i najmanje vidljive stvari. Tako cijeli svemir na neki način biva oduhovljen, duh neprestance utjelovljen, a cijeli taj proces događa se u ritmu magnituda koje sav svijet preplavljaju prvobitnim jedinstvom („Sve se vratilo u svoj / izvor titranja, sve je jedno, a opet / sve je različito... Slušaj, još samo / nekoliko akorda i svjetlost će uzletjeti, / još samo nekoliko akorda i svjetlost / će ući u sve stvoreno i neće prestati“).

Sve u svemu, Ivan Klarić napisao je svoju intelektualno i poetski najprodorniju knjigu. Time, kao i posve zasluženom nagradom Tin Ujević, napokon je zaslužio da se od pjesnika i prozaika slabo poznata ne samo širem čitateljstvu nego i onomu intenzivno usmjerenu na pjesništvo, prometne u nezaobilaznu referentnu točku domaćega pjesničkog aktualiteta, uz uvjet, dakako, da se čitatelj odvaži razgrnuti pomodne pjesničke zastore, koji su na našoj pjesničkoj sceni često razvučeni i iz nekih izvanknjiževnih razloga.

DRUGO NAJPOZNATIJE DJELO HERMANA MELVILLEA PRVI PUT NA HRVATSKOM

Mornar Billy Budd

(ulomak)

Autor Moby Dicka

Billy Budd posljednji je Melvilleov uradak i njegovo drugo najpoznatije djelo, postumno objavljena novela temeljena na iskustvima boravka u Polineziji

Herman Melville (1819-1891), bio je američki pjesnik i prozaik iz razdoblja poznata pod nazivom američka renesansa. Rođen je u New Yorku kao treće dijete u obitelji američkog trgovca, nakon očeve smrti 1832. biva primoran preuzeti neke odrasle dužnosti pa se nekoliko godina poslije, kao običan mornar, ukrcava na kito-lovac. Prozni su mu rukopisi većinom nadahnuti tim pomorskim iskustvima, a najpoznatiji među njima, *Moby Dick*, danas se smatra jednim od velikih američkih romana. Zanimljivo, u vrijeme smrti Melville nije bio poznat ni cijenjen, no obilježavanje 100. godišnjice njegova rođenja, 1919, dovelo ga je u središte interesa javnosti.

Billy Budd njegov je posljednji uradak, posthumno objavljena novela temeljena na autorovim iskustvima boravka u Polineziji. Rukopis je ostao nedovršen, ali ga je, po objavi 1924, slavila i publika i kritika i postao je drugo najpoznatije Melvilleovo djelo, odmah nakon priče o kapetanu Ahabu. Prijevod Miše Pervan u skorom izdanju Litterisa prvo je njegovo predstavljanje na hrvatskom jeziku.

Bilo je vruće srpanjsko podne pa mu je lice, sjajno od znoja, blistalo od barbarski dobra raspoloženja. Veselo dobacujući pošalice lijevo i desno tako da su mu se vidjeli blistavi bijeli zubi, bučno se zabavljao u društvu brodskih kompanjona. A to društvo bijaše sačinjeno od toliko narodnosti i rasa da ih je Anaharsis Cloutz mirne duše mogao dovesti pred prvu francusku revolucionarnu skupštinu kao predstavnike svekolikoga ljudskog roda

I

U doba prije pojave parobroda ili tada češće negoli sad, bivalo je da šetaču duž dokova ma koje veće luke pozornost privuče skupina od sunca potamnjenih mornara s ratnih ili trgovačkih brodova kako u prazničkom ruhu slobodno šecu obalom. Gdje kad su ti mornari poput tjelesne garde hodali s desne i lijeve strane ili pak okupljeni oko svoga istaknuta sudruga, koji se u njihovu društvu kretao poput zvijezde Aldebaran okružene manje blistavim zvijezdama svoga zvijezda. U to romantičnije doba vojne i trgovačke mornarice taj je istaknuti sudrug najčešće

bio „naočiti mornar“. Spontano poštovanje kompanjona primao je bez vidljiva znaka umišljenosti i držao se posve neusiljeno, kao da je rođeni kralj. Sjećam se jednog takva pomalo neobičnog događaja. U Liverpoolu, prije pola stoljeća, u sjeni visokog prljavog uličnog zida Prince's Dock (koji je odavno srušen) ugledao sam priprosta mornara toliko potamnijela od sunca da je najvjerojatnije bio afričkoga roda, čistokrvni potomak Hama. Bio je pravilne građe i znatno viši od prosječnih muškaraca. Kraljevi šarena svilena rupca nehajno omotana oko vrata lepršali su mu na poput ebano-vine crnim razdrljenim grudima, u ušima je imao velike zlatne naušnice, a kapa kakvu nose škotski brđani, s vrpcom od škotskog tartana, isticala je skladan oblik njegove glave.

Bilo je vruće srpanjsko podne pa mu je lice, sjajno od znoja, blistalo od barbarski dobra raspoloženja. Veselo dobacujući pošalice lijevo i desno tako da su mu se vidjeli blistavi bijeli zubi, bučno se zabavljao u društvu brodskih kompanjona. A to društvo bijaše sačinjeno od toliko narodnosti i rasa da ih je Anaharsis Cloutz mirne duše mogao dovesti pred prvu francusku revolucionarnu skupštinu kao predstavnike svekolikog ljud-

O njegovim podvizima ispredale su se bajoslovne priče. Na kopnu je bio predvodnik, a na brodu predstavnik sudrugova, vazda i u svakoj prigodi prvi. Kad je u oluji valjalo dohvatiti i drugi krak najviših jedara, on je bio taj koji bi objahao kraj križa sa strane na koju puše vjetar

skog roda. Pri svakom spontanom priznanju koje bi prolaznici odali tome crnome kumiru – zastavši i zablenuvši se u nj, a katkad i zadiviljeno kliknuvši – njegova bi im šarolika pratnja pokazala da se ponosi svojim sudrugom, uzročnikom takva priznanja, zacijelo isto onako kao što su se asirski svećenici gordili svojim sjajno oblikovanim bikom kad bi vjernici ničice pali preda nj.

No vratimo se priči.

Premda se na obali gdje kad kretao poput kakva pomorskog Murata, naočiti mornar toga doba nije bio od onih smiješnih hvallisavih kicoša kakvih danas više nema, ali ih se povremeno može sresti u obličju još smješnijem od originala: za kormilom šlepera na uzburkanu Irskom kanalu ili, vjerojatnije, kako se hvališu u birtijama duž puta za teglenice. Naočiti mornar, vazda velemaistor u svojoj pogibeljnoj struci, ujedno je bio manje-više snažan boksač ili hrvač. Isticao se snagom i ljepotom. O njegovim podvizima ispredale su se bajoslovne priče. Na kopnu je bio predvodnik, a na brodu predstavnik sudrugova, vazda i u svakoj prigodi prvi. Kad je u oluji valjalo dohvatiti i drugi krak najviših jedara, on je bio taj koji bi objahao kraj križa sa strane na koju puše vjetar, s nogom na nogostupu kao da mu je to stremen te bi objema rukama vukao kratnicu poput uzde, zamalo istom snagom kakvom je mlađi Aleksandar Veliki krotio vatrenoga Bucefala. Bila je to velebna slika čovjeka koje-

ga bik Taur, činilo se, rogovima baca u olujno nebo, a on veselo bodri mornare koji se svim silama upinju poredani duž križa.

Čudoređe toga čovjeka zamalo je vazda bilo u skladu s njegovom vanjštinom. Uostalom, da nije bio takve naravi, ni pristalost ni snaga, te vazda privlačne osobine u muškarca, ne bi bile mogle izazvati ono iskreno poštovanje kakvo su tom Naočitom mornaru iskazivali njegovi manje obdareni drugovi. Takva zvijezda vodilja, barem sudeći po vanjštini, a i po donekle sličnoj naravi, premda

Ekranizacija *Billy Budd* s Terenceom Stampom u naslovnoj ulozi, red. Peter Ustinov, 1962.

će tijekom priče izaci na vidjelo i znatna odstupanja u tom pogledu, bio je plavokosi Billy Budd iliti Mali Budd, kako ga naposljetku prozvaše od milja – dvadesetjednogodišnji mornar prednjega koša u britanskoj ratnoj mornarici potkraj posljednjega desetljeća osamnaestog vijeka. Nedugo prije negoli se počela zbivati ova priča, Billy je dospio u britansku ratnu mornaricu pošto su ga u kanalu La Manche na silu odveli s engleskoga trgovačkog broda koji se vraćao u domovinu te ga prebacili na brod Njegova Kraljevskog Veličanstva *Nesalomljivi*, koji je trebao isploviti na brzinu i bez cjelokupne posade, što nije bilo neobično u tim ratnima vremenima. Čim se popeo na brod i spazio Billyja pokraj ograde, pače i prije negoli se posada službeno postrojila na krmenoj palubi kako bi je on pažljivo pregledao, poručnik Ratcliffe priđe Billyju. I odabra samo njega. Je li to bilo stoga što se pokazalo da drugi mornari poredani pred njim nisu Billyju ni do koljena ili pak zato što je poručnik uzeo u obzir da ni taj trgovački brod nema baš potpunu posadu, bilo kako bilo, zadovoljio se mornarom kojega je odabrao od prve. Billy se nije bunio, što je ostalu posadu iznenadilo, a poručnika obradovalo. No sve i da se pobunio, bio bi od toga imao isto toliko fajde koliko i nesretni češljugar kad ga hitnu u krletku.

Vidjevši kako Billy, bez riječi prigovora, pače bi se moglo reći s veseljem, pristaje da ga odvedu s broda, drugovi ga u čudu i prijekorno pogledaše. Kapetan broda bio je jedan od onih hvalevrijednih smrtnika koje je moguće naći u svim pa i skromnijim strukama – čovjek za kojega svi bez iznimke kažu da je čestit. I premda je brazdio nemirnu pučinu te se cijeli život borio s neukrotivim prirodnim silama, taj je pošten čovjek u dnu srca najviše volio mir i tišinu, koliko god to čudno zvučalo. Kazat nam je još i to da mu je bilo otprilike pedeset godina, da je pomalo naginjao debljini te imao simpatično lice ljupke puti i bez brkova, prilično punašno lice čovjekoljubiva i pametna izraza. Za lije-

pa vremena i povoljna vjetra i kad je sve išlo kako valja, glas bi mu poprimio muzikalan ton koji, reklo bi se, bijaše pravi, nepatvoreni izraz njegove duše. Bio je veoma razborit, veoma savjestan, pa su te vrline gdje kad bile uzrok njegova prevelikog unutarnjeg nemira. Kapetan Graveling zapravo nije ni spavao kad bi mu brod plovio tek malčice nadomak kopna. Primao je k srcu sve one ozbiljne obveze koje poneki zapovjednici brodova nisu tako ozbiljno shvaćali.

Dok je Billy Budd bio u prednjem dijelu potpalublja te u prostoru za momčad spremao svoje stvari, krupnog i prijetvornog poručnika s *Nesalomljivoga* nije nimalo zbunilo to što mu je odveć zamišljen kapetan Graveling propustio ukazati uobičajeno gostoprimitstvo, zato se bez ustručavanja sam pozvao u kapetanovu kabinu te iz ormarića za piće uzeo bocu koju je u hipu spazilo njegovo iskusno oko. Taj je poručnik zapravo bio jedan od onih morskih vukova kojima ni sve zlosreće i pogibelji pomorskog života u velikim dugim ratovima njegova vremena nisu mogle obuzdati prirodni nagon za putenim užicima. Dužnosti je svoje vazda predano izvršavao, no dužnost je katkad suha obveza pa je tu njezinu suhoću nastojao poškropiti kapljicom moćnije tekućine kad god bi mu se pružila prilika. Vlasniku kabine kapetanu Gravelingu nije preostalo ništa drugo nego da odigra nametnutu mu ulogu domaćina s onoliko dobrohotnosti i spremnosti koliko mu to bijaše moguće. Kao nužne dodatke boci šutke je stavio čašu i vrč vode pred svoga nesuzdržljiva gosta. Ispričavši se što mu se neće pridružiti, neveselo je gledao kako taj poručnik bez trunke nelagode natenane lijeva malo vode u čašu punu groga i trusi je u tri gutljaja pa je gura od sebe, ali ne predaleko, eda bi mu ostala nadohvat ruke dok zaljubljen sjedi na stolcu zadovoljno mljaskajući usnama, zagledan ravno u domaćina.

Kad je sve bilo gotovo, kapetan prekine tišinu, a glas mu zadrhti od tugaljiva prijekora: „Poručniče, naumili ste uzeti moga najboljeg mornara, dragulj moje posade.“

„Da, znam“, prihvatit onaj drugi te smješta privuču čašu k sebi, da je opet napuni. „Znam. Zao mi je.“

„Oprostite, no vi ne razumijete što ste učinili, poručniče. Čujte, prije negoli sam na brod primio toga mladića, paluba mi je bila štakorsko leglo puno svađa. Bila su to crna vremena na ovome brodu, kažem vam. To me toliko zabrinjavalo da mi ni lula nije bila nikakva utjeha. A onda je došao Billy, i to je bilo kao da je neki katolički svećenik unio mir u pijanu irsku tučnjavu. Nije im držao prodike niti im je išta osobito kazao ili učinio; iz njega je zračila neka blagost koja je na ogorčene djelovala poput šećera. Zavoljeli su ga kao pčele med, svi izim vođe te bande, onoga krupnoga dlakavoga tipa ridih brkova, koji je, valjda iz zavisti prema pridošlici i misleći da se ta 'mamina maza', kako ga je podrugljivo nazivao pred drugima, ne zna tući pa ga je na sve mile načine nastojao izazvati.“

Billy je to trpio i govorio brkatome neka ga ostavi na miru – Billy je poput mene, poručniče, jer i ja mrzim svađu – ali od tog nije bilo fajde. I tako, jednog dana u vrijeme druge brodske straže, Ridokosi pred drugima tobože htjede pokazati Billyju odakle se reže bubreznjak – on je, znate, nekoć bio mesar – pa bezočno kresne Billyja ispod pojasa. A Billyju poleti ruka brzo kao munja. Mislim da nije htio učiniti ono što je učinio, ali ga je bogme izmlatio kao vola u kupusu. To je, mislim,

trajalo manje od minute. Eh, da ste vidjeli kako je taj klippan blenuo vidjevši da se sve svršilo dok si reko keks! I hoćete li vi meni vjerovati, poručniče, kad vam kažem da Ridoški sad uistinu voli Billyja – voli ga ili je pak najveći licemjer za kojega sam ikad čuo.

No Billyja svi vole. Jedni mu peru rublje, drugi mu krpaju poderane hlače, a drvodjelac mu, kad ima vremena, izrađuje lijepu malu komodu. Svaki će od njih učiniti sve za Billyja Budda i svi smo mi ovdje nalik

Premda se na obali gdjekad kretao poput kakva pomorskog Murata, naočiti mornar toga doba nije bio od onih smiješnih hvalisavih kicoša kakvih danas više nema, ali ih se povremeno može sresti u obličju još smješnijem od originala: za kormilom šlepera na uzburkanu Irskom kanalu ili, vjerojatnije, kako se hvališu u birtijama duž puta za teglenice

na veliku sretnu obitelj. Ali, poručniče, ode li taj mladić, ja dobro znam kako će biti na ovom brodu. Neću se poslije večere tako skoro moći nasloniti na vitlo i na miru popušiti lulu – ne, mislim da to neće biti tako skoro. Da, poručniče, naumili ste mi uzeti perlu nad perlama mojih mornara, moga mirotvorca!“ reče dobri kapetan te s mukom zatomi jecaj.

„No“, reče poručnik koji bijaše sa zanimanjem i s podrugljivim osmijehom odslušao kapetanovu priču i pritom se malko zagrijao od groga. „No, blaženi bili mirotvorci, osobito ratoborni mirotvorci. A takva su i sva ona sedamdeset četiri ljepotana, ona sedamdeset i četiri topa od kojih su neki provirili nosom kroz otvore onog ondje ratnog broda koji mene čeka“, reče te kroz prozorčić kabine pokaza na *Nesalomljivoga*. „Ali glavu gore! Nemojte biti tako malodušni, čovječe. Ta ja vam unaprijed obećavam da će vas kralj pohvaliti. Budite sigurni da će se Njegovo Veličanstvo oduševiti kad čuje da se u ovakvim vremenima mornari ne otimaju za njegovim dvopek, kao što bi trebalo; pače u vremenima kad se pojedini zapovjednici trgovačkih brodova potajice srde ako od njih uzajmimo dva-tri mornara za ratnu mornaricu. Njegovo Veličanstvo, kažem, oduševit će se kad dozna da je barem jedan zapovjednik broda dobrovoljno predao kralju cvijet svojega stada, mornara koji se, potaknut istom podaničkom vjernošću, ne protivi tome. Ali gdje je moj Lijepi dečko? Aha“, reče gledajući kroz otvorena vrata kabine, „eno ga, i Jupitra mi, za sobom vuče svoju popudbinu – Apolon s koferom! – Moj mladiću“, reče i stane pred Billyja, „ne možeš se ukrcati na ratni brod s tolikim sandukom. Ondje u sanducima čuvaju uglavnom metke. Stavi ti svoje prnje u vreću, šmokljane. Ono što su konjaniku čizme i sedlo, to su mornaru na ratnom brodu vreća i mreža za spavanje.“

Billy premjesti stvari iz sanduka u vreću. Poručnik prvo pošalje Billyja u čamac, a onda i on side te se čamcem otisne od broda *Ljudska prava*, što bijaše ime toga trgovačkog broda, a koje kapetan i posada bijahu po mor-

narski skratili u *Prava*. Tvrdooglavi vlasnik toga broda bio je iz škotskoga grada Dundee. Duboko je poštovao Thomasa Rainea, čija je knjiga, kao odgovor Burkeovu napadu na Francusku revoluciju, već bila izašla iz tiska i nadaleko odaslana. Time što je svome brodu dao ime po naslovu Rainove knjige, taj je Škot iz Dundeeja učinio isto što i njegov suvremenik i brodovlasnik Stephen Girard iz Philadelphije koji je, eda bi iskazao simpatije kako za vlastitu domovinu tako i za njezine slobodoumne filozofe, svojim brodovima nadjenulo ime *Voltaire*, *Diderot* i tako dalje.

No kad je čamac s ratnog broda oplovio krmu te nastavio prema pramcu trgovačkog broda, tad su i poručnik i veslači – neki s kiselim, a neki s veselim smiješkom – ugledali njegovo ime upisano u bok: *Ljudska prava*. U tom trenutku naš novi regrut Billy, koji je prema kormilarevu narednju sjedio na pramcu, skoči na noge te šeširom dobrodusno mahne mornarima koji su, oslonjeni o ogradu krmene palube, tužno gledali za njim. Srdačno im dovikne zbogom. Zatim mahne brodu i vikne: “Zbogom i tebi, stara moja *Ljudska prava*.”

„Sjednite, gospodine!“, drekne poručnik strogim glasom primjerenim svome činu, no trudeći se da zatomi smiješak.

Billyjev postupak doista je bio strašan prekršaj etikete ratne mornarice. No nitko mu nikad nije rastumačio pravila te etikete. Poručnik ne bi bio dreknuo na njega, ne bi ga bio oštro prekorio da nije onako neprimjerenom pozdravio brod. Međutim, poručnik je to shvatio kao prikrivenu porugu novoga regruta, kao podmuklo blaćenje prisilnog novačenja mornara općenito, a posebice kao blaćenje sebe. Vjerojatnije je ipak da se Billy nije kanio nikome i ničemu narugati, premda je tako ispalo. Bio je zdrav, mlad, iskren i nimalo podrugljiv čovjek. Nije imao ni volje ni sposobnosti za takvo što. Dvoličnost i zlobne aluzije bijahu posve strane njegovoj prirodi.

Svoje prisilno novačenje prihvatio je kao što je prihvaćao svaku vremensku nepogodu. Nije bio filozof, nego se poput životinja prepuštao sudbini, zapravo je i ne znajući bio fatalist. A možda mu se veoma svidio taj pustolovni obrat u životu, obrat koji mu je obećavao susret s novim svjetovima i borbenim doživljajima.

Na *Nesalomljivom* našega mornara trgovačke mornarice vrlo uskoro svrstaše u sposobne mornare te mu dodijeliše mjesto čuvara prednjeg koša. On brzo pohvata sve konce tog posla i svima se odmah svidje njegova neumišljenost u vlastitu ljepotu te istinski dobroćudan i bezbrižan izgled. Nije bilo veselijeg čovjeka u njegovoj skupini pa se on po tome uvelike razlikovao od drugih mornara koji, kao i on, bijahu prisilno dovedeni na brod. Te druge je gdjekad u slobodno vrijeme obuzimala sjeta, osobito za posljednjeg stražarenja kad se hvata sumrak koji navodi na sanjarenje, a neki su čak bili mrzovoljni. No oni nisu bili mladi poput našega mornara prednjega koša i mnogi su među njima jamačno znali za neku vrstu domaćeg ognjišta jer su možda imali ženu i djecu koje bijahu ostavili nezbrinute u tim nesigurnim vremenima, a oni ostali po svoj su prilici imali prijatelje i rođake, dok je Billy, kao što ćemo domalo vidjeti, sam sebi bio obitelj.

II

Premda su našega novopečenoga mornara prednjega koša lijepo primili na topničkim palubama, on ondje nije bio zvijezda vodilja

kao nekoć među manjim posadama s kojima se do tada družio na trgovačkim brodovima.

Bio je mlad, no premda mu je tijelo bilo skoro posve razvijeno, doimao se mladim zbog dječakog izraza koji bi mu se zadržao na još glatku licu zamalo ženske puti, bijele poput ljljana i poput ruže rumene, da nije potamnijela od krstarenja morima, tako da mu se rumenilo jedva naziralo kad bi pocrvenio.

Da je bio imalo umišljen, nagli prijelaz iz dotad jednostavnijeg okružja u prostraniji i prepredeniji svijet velikoga ratnog broda lako je mogao zbuniti takvoga novajliju suočenog sa zavrzlamama sektaškog života. U tom šarolikom mnoštvu na *Nesalomljivome* bilo je nekoliko tipova koji, iako niži po činu, nisu bili nimalo obična kova, mornara koji su snažnije osjećali sve ono što ustrajna vojnička stega i opetovano sudjelovanje u bitkama može do određene mjere donijeti i manje osjetljivu čovjeku. Kao naočit mornar na brodu sa sedamdeset četiri topa, Billy Budd se zatekao u sličnom položaju kao kad bi kakvu seosku ljepoticu odveli na dvor, na takmičenje s presvijetlim dvorskim damama. No on na to nije obraćao pozornost. Nije zapazio ni to da su se, gledajući ga, zagonetno nasmiješila dvojica-trojica okorjelih mornara. Nije bio svjestan ni da je svojom pojavom i držanjem ostavio osobito povoljan dojam na inteligentniju brodsku čeljad. Tako je i moralo biti. Tjelesnom je građom bio ogleđan primjerak rasnoga Engleza, čistokrvnog Saksonca bez kapi normanske ili bilo koje druge krvi u žilama, a lice mu je imalo onaj čovjekoljubiv izraz spokojna dobrodušja što su ga drevni grčki kipari ponekad davali svome velikom junaku Heraklu. No i to je bilo spretno ugođeno s jednom drugom podjednako izraženom osobinom. Njegovo maleno i skladno oblikovano uho, luk stopala, oblik usana i nosnica, pače i žuljevite ruke boje narančasto-smeđe kao u tukanova kljuna, ruke navikle na brodske konope i vedrice pune katrana, ali ponajviše nešto u živahnim promjenama izraza njegova lica i u svakoj slučajnoj pozi i pokretu, nešto što je navodilo na pomisao da mu je mati bila velika miljenica božica ljubavi i dražesti, sve je to kazivalo da je njegovo podrijetlo u suštoj suprotnosti sa situacijom u kojoj se zatekao. Pitanje Billyjeva podrijetla razjasnilo se kad su Billyja, koji je stajao pokraj brodske vitla, i službeno upisali u ratnu mornaricu. Kada ga je časnik, nizak, živahan gospodin, između ostaloga upitao gdje se rodio, on je odgovorio: „Ne znam, gospodine.“

„Ne znaš gdje si se rodio? A tko ti je otac?“

„To sam Bog zna, gospodine.“

Osupnut tim kratkim iskrenim odgovorima, časnik ga upita: „Znaš li išta o svome podrijetlu?“

„Ne, gospodine. Ali čuo sam da su me jednog jutra našli u lijepoj svilom podstavljenom košari koju je netko objesio o kvaku na vratima nekog dobrog čovjeka u Bristolu.“

„Da su te našli? E, pa“, reče časnik, zabacivši glavu i odmjerivši novoga regruta od glave do pete, „čini mi se da je to bio jako dobar nalaz. Nadam se da će se naći još takvih poput tebe, moj mladiću. Itakako bi dobro došli ratnoj mornarici.“

Da, Billy Budd je bio nahoće, po svoj prilici dijete ljubavi i očigledno nimalo niska roda. Na njemu se, kao na rasnome konju, jasno vidjelo plemenito podrijetlo.

A što se tiče ostaloga, nije bio ni mudar poput zmije nit krotak poput goluba, po-

sjedovao je onu vrstu i stupanj inteligencije kakvu je naći u svakoga poštena i čestita čovjeka kojemu još nitko nije ponudio dvojbenu jabuku znanja. Bio je nepismen, nije znao čitati, ali je znao pjevati pa je poput nepismena slavuju gdjekad skladao vlastite pjesme.

Bio je, čini se, malo ili nimalo samosvjestan ili otprilike onoliko koliko bismo mogli pripisati psu plemenite pasmine svetoga Bernarda.

Kako je uglavnom živio na pučini te od koga znao manje-više samo obalu, ili bolje, onaj dio zemaljske kugle promućurno izdvojen za plesne dvorane, lake žene i birtije, riječju ono što mornari nazivaju „zemaljskim rajem“, naš Billy, prostodušan kakav je bio, nije patio od moralnih predrasuda koje nisu uvijek nespojive s onom utrživom stvari zvanom ugled. No zar su mornari koji zalaze u taj „zemaljski raj“ bez poroka? Nisu, ali su njihovi poroci manje nečasni nego u kopnenih ljudi jer nisu toliko plod razvrata koliko izraz životne snage onih koji nakon dugotrajne sputanosti otvoreno zadovoljavaju svoje posve prirodne potrebe. A Billy je po tjelesnom ustroju, potpomognutom suradničkim djelovanjem svoje kobi, umnogome bio neka vrsta čestita divljaka, zacijelo kao i Adam dok do njega nije dopuzala slatkorječiva zmijsa.

Reći nam je još i to da – shvatimo li učenje o čovjekovu padu kao očiglednu potvrdu njegove grešnosti (a o tom se učenju nimalo ne vodi računa) – kad god se tko izdigne iz izvanjske jednoličnosti svijeta i pritom se istakne nekim svojim nepatvorenim i neukaljanim vrlinama, vidimo da te vrline ne proizlaze iz običaja ili uvriježenih pravila, nego da su ovdje od davnina, kao da su kakvim čudom potekle iz doba prije Kaina i civilizirana svijeta. Za osobu neizopačena ukusa značajka takvih vrlina jest poput okusa slatkoga grožđa, dok za nepce moralnog čistunca čak i posve civiliziran primjerak ljudskog roda ima sumnjiv okus patvorena vina. Za svakoga rijetkoga baštinika iskonskih vrlina, koji poput Kaspara Hausera zbuđen luta bilo kojom kršćanskom prijestolnicom našega doba, još i sad vrijede riječi dobroćudnog pjesnika od prije zamalo dva tisućljeća, riječi o poštenju seoskom mladiću koji se ne može snaći u carskome Rimu:

Čestiti i siroti čovječe bez ikakvih mana,

Koja te, Fabijane, u grad dovela nakana?

Premda je naš naočiti mornar, kako su ga zvali, bio obdaren muškom ljepotom, ipak je poput one krasotice iz manje poznate Hawthorneove pripovijetke, imao jednu manu. Nije to bio vidljiv nedostatak kao u te dame, ne, to su bile povremene tegobe s govorom. Pa iako je po pogibeljno olujnom vremenu bio pravi mornar, ipak bi ga u trenutcima snažnog uzbuđenja izdao iznimno melodiozan glas, izraz njegova unutarnjeg duševnog sklada. Tad bi zamucuo, čak i gore od toga – posve bi zanijemio. Po tome je Billy bio očigledan dokaz da se onaj velezlotvor, jalni smutljivac izgnan iz Edena, još miješa u život manje-više svakoga čovjeka na ovome planetu. U svakom slučaju, taj će nam velezlotvor na ovaj ili onaj način posve sigurno uštrcati svoj otrov, tek toliko da nas podsjeti – „I ja sam u to umiješao prste.“

Priznanje da je naočiti mornar imao takvu manu trebalo bi biti dokazom kako on ne samo da nije konvencionalan junak, nego i da ova priča u kojoj je on glavni lik, nije bajka.

AMBIVALENTNI ODNOS ČOVJEKA I PRIRODE

Mistična privlačnost ili nelagodna tajanstvenost?

Piše Dimitrije Popović

„U vodi koja pokriva polja strše rasuti stolovi, kreveti, čamci i razne druge naprave, sklepane na brzu ruku iz nužde i straha od smrti i na njima ljudi i žene s djecom jadicuju prestravljeni bijesom vjetrova koji silovitom snagom kotrljaju ovamo-onamo i unaokolo... Nabujale vode brisat će pred sobom sve prepreke, vrtložeci se oko njih izbijati blatnom pjenom da se, bačene unatrag, ponovo ustreme u visinu.“ Zapisi Leonarda da Vincija iz njegova *Manuskripta G* kao da opisuju stanje aktualne stvarnosti katastrofalne vremenske nepogode koja je zadesila Zagreb i veći dio Hrvatske.

Renesansni genij opterećen smrću svoje je kataklizmičke vizije transponirao u crteže izvanredne ljepote u kojima se osjeća silina energije razorne moći prirode. Gledajući dokumentarne fotografije i snimke na TV-ekranima i društvenim mrežama, s apokaliptičnim tamnim oblacima koji brzim kumulativnim kretanjem prave zlokobne vijence nad Zagrebom, čiju stravičnost potencira odbojni huk vjetrova, praćen isto tako odbojnim zvukom intenzivnih pljuska i kiše, stvara mi u mislima spontanu asocijaciju na umjetničke slike katastrofa onih poganskih i biblijskih potopa koje u svojoj umjetničkoj imaginativnoj stvarnosti gotovo korespondiraju sa zbiljskim stanjima što ih doživljavamo i proživljavamo ovih dana.

Ali umjetnička slika ostaje benigna predodžba u odnosu na stravičnu stvarnost koja ju je nadahnula. Tragični razmjeri vremenske nepogode s poginulima, ranjenima i nesrećenima, u neutješnim prizorima razorne snage prirode bude u čovjeku iskonski strah. Iako za razliku od srednjovjekovnog čovjeka, koji je slične nepredvidive čudi razorne prirode pripisivao Božjem gnjevju zbog ljudskih grijeha, suvremeni čovjek teško da će naći takvu vrstu utjehe ili objašnjenja. Iako mu je usko specijalizirana znanost objasnila razloge nastanka atmosferskih procesa, iako ih donekle može predvidjeti i računati na kakvu-takvu sigurnost pod svodom nebeskim, stanja pobješnjele prirode i nemoć da im se odupre čine ga ne samo inferiornim nego i bespomoćnim bićem zarobljenim dubokim strahom u svijetu u kojem živi. Tragični primjeri Zagreba i Petrinje koji su stradali u nedavnom razornom potresu podsjetit će nas na problem s kojim je suočen suvremeni čovjek, problem egzistencijalne naravi u suštinskom smislu riječi.

Egzistirati znači i koegzistirati s prirodom, s njezinim dobrima kojima se ostvaruje ono što je Erich Fromm nazvao „čovjekovim blagostanjem“. Naravno iluzorno je danas čeznuti za zlatnim dobom, ali je uputno zapitati se koliko čovjek u svojoj ambicioznoj ekspanzivnoj moći daje sebi ulogu onoga koji bi se htio dokazati kao gospodar svijeta. Vlasnik prirode.

Je li „filozof razvrata“ Marquis de Sade bio u pravu kad je tvrdio da je priroda po sebi zlo, i da je svojim nemilosrdnim zakonima uperena protiv čovjeka i njegova bića? Koliko je to daleko od misli drugoga velikog Francuza, apologeta prirode, Jeana Jacquesa Rousseaua: „U čemu sam uživao kad sam bio sam?“ pita se slavni filozof prosvjetiteljstva. „U sebi i u čitavom svemiru u svemu što jest i što može biti. U svemu što je lijepo u fizičkom svijetu i zamislivo u svijetu uma. Skupljao sam oko sebe sve što je moglo goditi mom srcu... Volio sam se u mašti izgubiti prostorom.“

Između te dvije krajnosti u mišljenjima, kao simbolička slika te podijeljenosti i općenito čovjekova položaja u prirodi i odnosa prema njoj, javila mi se u sjećanju slika *Čovjek nad morem magle* njemačkoga romantičarskog slikara Caspara Davida Friedricha (1774-1840). Majstor krajolika, čiju je umjetnost karakteriziralo ono što se označava sintagmom „romantični panteizam“, prikazuje predjele u njihovoj mističnoj privlačnosti ili nelagodnoj tajanstvenosti. Čovjekova prisutnost u takvu ambijentu pobuđuje u promatrača slike ambivalentne osjećaje. Na jednom od istaknutih vrhova stjenovitog alpskog pejzaža stoji čovjek u crnom odijelu. Impresivni pejzaž koji se pruža pred osamljenom figurom, način na koji su naslikani (slika je nazvana *Lutalica nad morem magle*), navodi nas da u prvi mah tog neznanca do-

Caspar David Friedrich, *Čovjek nad morem magle*, 1818.

živimo kao moćna vladara nad pokorenim prirodom. Istodobno se ljudska prilika prikazana s leđa doima sićušnom, neznatnom pred tajnom nepregledne širine zemlje i beskrajne daljine neba. Nije li u stanovitom smislu čovjek pred prirodom istovremeno i pred samim sobom? Ne daje li mu priroda neposrednu sliku o njegovoj ranjivosti i prolaznosti ili ga s druge strane izaziva da se kroteći je potvrđuje upravo u njoj kao neupitan vladar. Hoće li budući čovjek ostvariti u potpunosti ambiciju da dosegne sebe razvijanjem umjetne inteligencije, tog surrogata prirode ljudskog bića? Hoće li dakle taj budući elektronski intelektualni monstrum atrofirane emocije moći opstati u vlastitoj samodovoljnosti? Ipak, čini se da u svojoj stvaralačkoj ambiciji čovjek neće moći izmisliti prirodu po svojoj mjeri, nego će ga ona, priroda, uvijek moći podsjetiti da je prolazan i smrtan u njezinim vječnim mijenama koje se događaju u veličanstvenoj i ravnodušnoj tajni svemira.

UZ DRUGI ROĐENDAN DJEČJE KUĆE U RIJECI

Kulturni centar za djecu i nove generacije

Piše Ante Peričić

OVoga je proljeća riječka Dječja kuća proslavila drugi rođendan. Riječ je o jedinstvenom projektu u Hrvatskoj, o kulturnom centru za djecu i nove generacije sadržajima usmjerenim prema području umjetnosti i kulture u širem smislu, a posebno zainteresiranu za nove i inovativne prakse iz sfere čitateljske, filmske, kazališne i suvremene umjetnosti. Dječja kuća nastala je iz potrebe za drukčijim pristupom stvaranju sadržaja za slobodno vrijeme djece, neformalnom obrazovanju i novim modelima organizacije.

S kakvim se izazovima tim Dječje kuće suočio u protekle dvije godine, pitali smo Kristiana Benića iz marketinga i projekata Gradske knjižnice Rijeka. „Luda je to vožnja. Dječja kuća lijep je i slojevit projekt s mnoštvom eksperimentalnih pristupa i pokušaja. Kontekst ju nije mazio, prije svega nesretna pandemija s potpunom ili djelomičnom zabranom priredaba za djecu do ožujka 2022, a onda i produžena realizacija okoliša Benića, koja nas je stavila u ambijent polugradilišta. Pogodila nas je i velika riječka poplava u rujnu prošle godine. Bilo je tu i kadrovskih izazova, no svemu unatoč napravljen je golem posao – više od četrjesto školskih grupa s programom, dvjestotinjak vlastitih programa, organizacija desetak festivala, svakodnevnog života od 8 do 20 u igraonici, knjižnici, kinu... Radimo od temelja i sigurno pletemo niti našeg kvarta, koji je donedavno bio improvizirani parking i golubinjak. Divan pro-

ces transformacije“, prepričava Benić dodajući da je ovogodišnji festival Tobogan bio ukušan šlag na torti u dosadašnjoj povijesti Dječje kuće. „U njega smo utkali sve iskustvo i s vrlo malo financija složili čak 111 aktivnosti, koje su se popunile u pet dana. Iz toga vidim koliko je potreba i kakav utjecaj radimo. Još malo osobnije, meni je najdraže što mi je Dječja kuća bila osnova za praćenje projekta izgradnje Gradske knjižnice Rijeka. Prošao sam taj proces od temeljnog kamena i jako je emotivno bilo pratiti sve te trenutke i vidjeti da će to jednom biti prava knjižnica, a tada stojiš u su-manutom blatu. Sva ta djeca mogla su to isto gledati i to je divno. Moraju učiti i osjećati užitek gradnje nečega.“

Kada se planira dovršiti knjižnica, a kada odjel za mlade, odnosno drugi objekt? „Dok razgovaramo, počinje skidanje dizalice koja je bila prepoznatljiv stanovnik ovog kvarta pet godina. Znači građevinski je dio pri kraju, najviše je još posla na uređenju okoliša, a najesen počinje namještanje, opremanje i useljavanje. Bude li dobro, otvaramo se u prosincu 2023. Odjel za mlade bit će za nas potpuno nova priča, do sada ga Gradska knjižnica Rijeka nije ni mogla imati zbog

Dječja kuća u Rijeci – festival Tobogan 2023.

skromne infrastrukture, a sada se može posvetiti radu za ekipu od 16 do 30 godina. Tu će fokus još više biti na neformalnom obrazovanju i razbijanju okvira po kojem je knjižnica nerijetko, u toj populaciji, okarakterizirana kao dosadno mjesto, samim time i nepotrebna.“

Za mene je Dječja kuća u smislu formalnog programa ono što je ponudio Tjedan dobre dječje kuće 2023. ili Tobogan 2023. – arhitektura za djecu, inovativne forme pričaonica, 3D-printanje, misterij igre, kulinarske radionice, jako zaposlene dječje ruke... u smislu neformalnog to je ta kombinacija slaganja vlakica, igranja plejke, čitanja stripa. Mjesto je za opuštanje, ali i mjesto gdje se trebamo brinuti za djecu. Sve radimo za budućnost“, svjedoči Benić, koji je, u jed-

nom vlastitom tekstu, potvrdio da budućnost Dječje kuće vidi u „mekanom“ urbanizmu, kreativnoj industriji za djecu i mentalnom zdravlju i razvoju djece i roditelja.

Kada je riječ o kritikama i pohvalama, odgovara: „Ne možemo raspravljati s očekivanjima tipa ‘gdje je klasična igraonica’ ili ‘možete li nam čuvati djetete’ jer Dječja kuća je nešto drugo, prostor za kulturu djece i roditelja. Naša glavna tema je zdravo odrastanje, rekao je Benić, koji je,

kad je bio dječak, htio biti pomorac, a sada bi najviše volio uređivati neki tiskani časopis a da ga nitko ne pita za novac. Nerealno, ali, kazat će Benić kroz smijeh, dječje.

Ljeto u Dječjoj kući prolazi tako u ležernom tonu, uz nešto *pop up* likovnog sadržaja prije svega, a na jesen slijedi novi programski koncept zasnovan na igri, knjigama, medijskoj kulturi i održivosti. „Najzbudljivije će biti pratiti useljavanje u knjižnicu koju želimo dočekati s programom Zimska priča iz Benića #3. Sve pozivam da prate našu mrežnu stranicu djecjakuca.hr jer tu se sve najbolje vidi i prati“, zaključuje naš sugovornik, a nama ne preostaje drugo doli da Riječane i goste pozovemo da što više vremena provedu u Dječjoj kući, koja je mnogima i povod za dolazak u Grad koji teče.

REAGIRANJE NA ČLANAK ZVONKA PANDŽIĆA MARCUS MARULUS REDIVIVUS ILI NOVO RAĐANJE ZATAJENE POEZIJE MARKA MARULIĆA OBJAVLJEN U VIJENCU BR. 765 OD 29. LIPNJA 2023.

MARUL SAV I SVUDA

Karadžićevski pristup ocu hrvatske književnosti

Hrvatsku baštinu treba braniti ne samo od loše srpske znanosti nego još i više od loše i preloše hrvatske znanosti kakva je u izobilju predstavljena u Pandžićevu prilogu, prepunu lažnih Marulića, lažnih znanstvenih spoznaja i lažnih otkrića po našim samostanskim i inim knjižnicama

Piše Ivan Lupić
Sveučilište u Rijeci

Početkom srpnja ove godine Matice hrvatska i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti obratile su se javnosti zajedničkom izjavom u kojoj se reagira na deklaraciju *Granice srpske književnosti* proizišle iz srbističke konferencije nedavno održane u Tršiću, rodnom mjestu Vuka Stefanovića Karadžića. Reakcija je usmjerena protiv uporne kulturne agresije kojom se hrvatska baština proglašava srpskom, prije svega s polazišta koja je sam Karadžić učinio popularnima u tekstu *Srbi svi i svuda*, objavljenom u njegovoj knjizi *Kovčezić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakonika* (1849), gdje se tvrdi – bez ikakvih dokaza – da su svi štokavci Srbi, pa da bi onda i sve ono što je napisano štokavski moralo biti srpsko. Svakako treba pozdraviti ovu reakciju uglednih hrvatskih institucija, a posebno treba pohvaliti isticanje činjenice da Karadžić i njegovi sljedbenici nastupaju na “znanstveno neutemeljen način”. Bez znanstvene utemeljenosti bili bismo prepušteni pukom nadvikivanju i jeftinom medijskom manipuliranju.

Svi ćemo se lako složiti da je najbolji način da se brani hrvatska baština dobra znanost jer da bismo baštinu branili moramo je prije svega vrlo dobro poznavati. Bogata baština zahtijeva kvalitetnu znanost. Tim više čudi da je u pretprošlom broju Matičina lista *Vijenac* objavljen dugačak tekst Zvonka Pandžića naslovljen *Marcus Marulus redivivus ili novo rađanje zatajene poezije Marka Marulića*. Očekivali bismo, naime, da Matice nastupa dosljedno pa da hrvatsku baštinu brani ne samo od loše srpske znanosti nego još i više od loše i preloše hrvatske znanosti kakva je u izobilju predstavljena u Pandžićevu prilogu, prepunu lažnih Marulića, lažnih znanstvenih spoznaja i lažnih otkrića po našim samostanskim i inim

knjižnicama. Nakon što je prije četiri godine upravo u *Vijencu* Bratislav Lučin vrlo strpljivo i vrlo blagonaklono Pandžiću ukazao na njegove mnoge propuste i ishitrena zaključivanja te mu pokazao što bi značilo odgovorno se baviti Marulićem i kako bi se doista mogle unaprijediti naše spoznaje o hrvatskoj renesansnoj baštini, prisiljeni smo u istom listu citati sada još neumjerene i neutemeljenije Pandžićeve tvrdnje. Toliko se on osilio, ponesen svojim tobožnjim historijsko-kritičkim izdanjem *Judite*, da si dopušta napisati kako “više nema ‘kritične mase’ koja bi bila generator održive istraživačke kulture u hrvatskoj humanistici, u marulistici posebno” te kako smo svi mi koji se na hrvatskim sveučilištima bavimo humanistikom “ionako gurnuti u egzotični zapečak ‘netrendovskih zaplotnjaka’” pa nam treba Pandžić da iz tog zapečka spasi za budućnost mladu generaciju proučavatelja Marulića. Dugogodišnji vrijedan rad splitskog Marulianuma, posebno njegova voditelja, uzornog Bratislava Lučina, kao i mnogobrojnih suradnika uglednog znanstvenog godišnjaka *Colloquia Maruliana* s različitih hrvatskih i stranih sveučilišta pogažen je tako kao bezvrijedan u samo jednoj rečenici. A rečenica koju je Pandžić trebao napisati sasvim je drugačija i trebala je biti ispovjednog karaktera; njemu su, naime, već odavna zatvorena vrata svih ozbiljnih znanstvenih časopisa jer je on zaboravio, ako je ikad doista znao, što to znači znanstveno raspravljati i što znači nešto doista dokazivati.

Budući da Pandžić nije uspio medijskom vikom uvjeriti u svoja navodno revolucionarna otkrića baš nijednog znanstvenika koji bi nešto o Maruliću doista znao, preostala su mu dva puta: da se povuče i popravi boljim, odmjerjenijim i savjesnijim radom ili da još glasnije više proglašavajući čitav svijet gomilom neznalca, a sebe jedinim znanstvenim istinostvorcem. Nažalost, on je izabrao drugi put, a taj je put – to je jasno iz njegova zadnjeg priloga u *Vijencu* – njega odveo u predjele fantazije u kojima ga mogu slijediti samo rijetko lakovjerni, impresionirani njegovim naizgled učenim citatima i izgubljeni u svijetu pretapajućih slika u kojem je sve sa svime u vezi. On je sada sebe konačno i na sva zvona znanstveno diskvalificirao, učinivši veliku štetu sebi, a još veću Marulićevu imenu – imenu koje je okaljao neodgovornim i nedokazanim pripisivanjem svega i svačega ovom uistinu velikom i divljenja vrijednom hrvatskom piscu.

Nije nedostajalo onih koji su Pandžića zadnjih godina dobronamjerno i višekratno

upozoravali, savjetovali i strpljivo mu odgovarali – uključujem tu i sebe – u nadi da će se njegova velika ljubav prema Maruliću ipak nekako pomiriti s osnovnim zahtjevima znanosti, ali sada je sasvim očito da je Pandžić svaku znanost ostavio iza sebe i da mu zapravo nije stalo da nešto novo i pouzdano saznamo o Maruliću, nego samo da neupućenima sebe predstavi kao velikog junaka koji Marulića spašava od zapravo nepostoje-

Ivan Lupić drži za brk Vuka Karadžića isčekujući da mu poraste brada i da se pretvori u Marka Marulića

ćih neprijatelja, ideološki sumnjivih marulologa koji su svoj život posvetili proučavanju Marulićeva djela samo kako bi Marulića učinili što manjim. Ne postoji, međutim, nikakva zavjera protiv Marulića, ne postoje nikakva zatajenja njegovih djela, nego samo postoji poštovanje prema integritetu njegova imena i znanstvena odgovornost prema stvarnim granicama njegova opusa – koje se mogu proširivati samo rigoroznim dokazivanjem. A baš je to ono čega u šumi Pandžićevih izmiješanih misli nema.

Ja neću s Pandžićem stupati u polemiku iz dva razloga. Prvo, jer bi on to žarko želio, inače me ne bi u svom tekstu usput proziva za nešto što tobože nisam prepoznao, a bilo je očito – naime da je i jedna anonimna pastirska ekloga iz jednog starog rukopisa Marulićevo djelo. Bit će dovoljno pročitati moj objavljeni rad o toj eklogi (*Hektorovićeve snovi*) pa moje dokazivanje i moje pozivanje na daljnje dokazivanje usporediti s Pandžićevim. Drugo, zato jer je Pandžić u svojim odgovorima Lučinu pokazao da za njega polemizirati ne znači bilo što argumentirati, nego naprotiv nedokazanim atribucijama stalno dodavati nove, e da bi se polemika nastavila unedogled, sve dok većina anonimnih rukopisa i rukom anotiranih knjiga u našim knjižnicama ne bi postala Marulićeva, a Marulić ostao kao jedini pismeni Hrvat na prijelazu s petnaestog u šesnaesto stoljeće.

Nudim jednu drugu mogućnost. Molio bih one koji objavljuju Pandžićeve teksto-

ve, daju mu prostor u medijima, intervjuiraju ga na raznim kanalima, slikaju se s njegovim lažnim Marulićima i financiraju njegovu pseudoznanost da nađu bar *jednog* stručnjaka za stariju hrvatsku baštinu – u Hrvatskoj ili bilo gdje u svijetu – koji je spreman javno reći da je uvjeren u sljedeće Pandžićeve tvrdnje kao dobro dokazane: 1) da je Pandžić priredio prvo povijesno-kritičko izdanje *Judite*, kako tvrdi u pretprošlom broju *Vijenca*; 2) da je minijatura muškarca s bradom iz košljunskog primjerka Ovidijevih *Metamorfaza* Marulićev autoportret, kako tvrdi na više mjesta, ili da je taj primjerak na bilo koji način izravno povezan s Marulićem; 3) da je zbirka starih dalmatinskih rukopisa koja je dijelom prodana na nekoliko londonskih dražbi u drugoj polovici dvadesetog stoljeća nastala u Splitu i tek puno kasnije prenesena u Zadar, kako tvrdi na više mjesta; 4) da su adesoptna djela u tim rukopisima Marulićeva i da te rukopise povezuje pisanje *uu za v* kao jedinstvena grafijska karakteristika Marulića i njegovih pisara,

što tvrdi u svom tobožnjem historijsko-kritičkom izdanju *Judite*; 5) da je knjiga koja se spominje u Marulićevoj oporuci kao *liber de vitis sanctorum*, darovana pustinjaku Luki, zapravo primjerak izdanja *Zlatne legende* danas u franjevačkom samostanu u Kamporu na otoku Rabu te da je ta knjiga “od prve do posljednje stranice glosirana i iluminirana rukom Marka Marulića”, kako tvrdi u pretprošlom broju *Vijenca*.

Tu ću, za ovu priliku, stati. S tim stručnjakom, koji je spreman izići pred hrvatsku javnost i braniti ove tvrdnje, ja ću vrlo rado polemizirati, odnosno vrlo ću rado znanstveno dokazati neodrživost tih tvrdnji. Ako takvih stručnjaka nema, onda to znači da Pandžić nije nikog uvjerio, a ako nije nikog uvjerio ponavljajući slične nedokazane tvrdnje godinama, onda znači da nikoga neće ni uvjeriti, odnosno da je vrijeme da pusti Marulića na miru i da si nađe drugu, za hrvatsku baštinu manje štetnu vrstu razbibrige.

Moguće je da Pandžić misli da će rukopisni molitvenik uslikan u rukama gvardijana jednog našeg samostana nekim čudom postati Marulićev. Ja ne vjerujem u takve čudesne preobrazbe. Slikao sam se za ovu prigodu svejedno s bismom Vuka Karadžića u Budimpešti, gdje sam bio na skupu europskih šekspirologa, i uhvatio sam ga za brk da vidim hoće li kojim čudom pustiti bradu i preobraziti se u Marulića. Izvijestit ću čitatelje o rezultatu čim se javi stručnjak koji će u *Vijencu* biti spreman braniti lažne Maruliće i lažnu učenost.

vijenac

Književni list za umjetnost, kulturu i znanost

NAKLADNIK

Matice hrvatska
Ul. Matice hrvatske 2
10000 Zagreb

ZA NAKLADNIKA

Miro Gavran

GLAVNI UREDNIK Goran Galić UREDNIŠTVO Ida Hitrec (izvršna urednica), Jelena Šporčić Prtorić (desk), Marko Gregur (hrvatska književnost), Petra Miočić Mandić (strana književnost), Vanja Babić (likovna umjetnost), Tamara Jurkić Sviben (glazba), Vedran Obućina (društvo), Leon Žganec-Brajsa (kazalište), Danijel Hrgić (Ogranci MH) GRAFIČKI UREDNIK Mario Rogić LEKTURA Saša Vagner FOTOGRAF Mirko Cvjetko List izlazi dvotjedno. Rukopisi se ne vraćaju. Cijena 1,33 € (10,02 kn). Adresa uredništva: VIJENAC, Ul. Matice hrvatske 2, 10000 Zagreb, Tel. +385 (0) 1 48 19 312, http://www.matica.hr/vijenac, e-adresa: vijenac@matica.hr

PRETPLATA Godišnja pretplata (26 brojeva) iznosi 26,54 € (199,97 kn), za kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove 19,91 € (150,01 kn), a za učenike i studente 13,27 € (99,98 kn). Pretplata za inozemstvo: Europa 76 € (572,62 kn), izvan Europe 150 USD. Domaće uplate doznačiti na IBAN HR3324810001110106604 (Agram banka, Zagreb) s naznakom „za Vijenac“. Devizne uplate doznačiti na IBAN: HR9623600001101517838, SWIFT: ZABAHR2X s naznakom „za Vijenac“. Osobne podatke i kopiju uplatnice pošaljite na e-adresu: pretplata.vijenac@matica.hr ili na adresu uredništva: ulica Matice hrvatske 2, 10000 Zagreb.

CIJENE OGLASNOG PROSTORA BOJA – 1/1 stranica: 1.061,79 € (8.000,06 kn); duplerica: 1.592,67 € (11.999,97 kn); 1/2 stranice: 530,89 € (3.999,99 kn); 1/3 stranice 384,90 € (2.900,03 kn); 1/4 stranice: 291,99 € (2.199,99 kn); 1/8 stranice: 199,08 € (1.499,96 kn); junior page: 796,34 € (6.000,02 kn);

zadnja stranica: 1.327,22 € (9.999,94 kn). Cijene su bez PDV-a. Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te samostalni umjetnici imaju popust od 25 %. Naručitelji oglasa u seriji imaju poseban popust. TISAK Tiskara Zagreb d.o.o. Stavovi izneseni u tekstovima stavovi su autora i ne odražavaju nužno stav redakcije.

Molimo pretplatnike da obнове pretplatu u 2023. godini uplatom na gore naveden račun.

Republika Hrvatska
Ministarstvo kulture i medija
Republic of Croatia
Ministry of Culture and Media

Program realiziran uz potporu Ministarstva kulture i medija RH i Grada Zagreba

Još otkako su se 1920, u obliku androidnih slugu, pojavili u Čapekovej drami *R.U.R.*, roboti ne prestaju intrigirati kolektivnu znatiželju. Poticaj se češće uparuje sa strahom, popularna kultura (a posebno žanr znanstvene fantastike) svoje konzumente preplavljuje katastrofičnim scenarijima, imperativom gubitka kontrole, autonomije, identiteta.

No da su roboti i pitanja umjetne inteligencije odavno nadrasli polje fantastičnog, potom i znanstvenog, osvijestili smo s pojavom novog alata, ChatGPT-a, sustava osmišljena da, kao virtualna „Katica za sve“, olakša život suvremenog čovjeka. Jednako kao pitanje kako će to učiniti, važno je i dubinsko razumijevanje pojma i svih njegovih implikacija. Stoga s Anom Sović Kržić, izvanrednom profesoricom Zavoda za elektroničke sustave i obradbu informacija Fakulteta elektrotehnike i računarstva i predsjednicom Hrvatskoga robotičkog saveza, razgovaramo o umjetnoj inteligenciji, njezinim zamkama i tome kako ih preskočiti.

Počnimo od teorijskog određivanja pojma. Što podrazumijevamo pod umjetnom inteligencijom?

Predavanja često otvaram kazivanjem da je, općenito, neki sustav inteligentan ako može učiti. Inteligencija i kod čovjeka podrazumijeva postojanje sustava koji uči i na temelju prikupljena znanja i iskustva planira ponašanja u novim situacijama. Zbog toga smo inteligentni. Takav sustav uči na temelju iskustva i prikupljanja novih informacija. Ako želimo da takav bude stroj, kompjutor, robot koji uči i na temelju toga postupi u novim situacijama, onda kažemo da je taj sustav umjetno inteligentan, odnosno da ima umjetnu inteligenciju.

U pozadini se nalazi velika skupina podataka koje su ljudi skupili, ubacili u program koji su, opet, oni napravili, a u pozadini ima matematičke formule i na temelju toga računalo pokušava predvidjeti rješenja. Umjetna se inteligencija zasniva na tome da su ljudi u računalo unijeli mnogo informacija na temelju kojih ono može donositi nove zaključke. Naučimo li stroj krivo, donosit će pogrešne zaključke jer ovisi o podacima unesenim u sustav, na temelju toga će biti „pametan“.

Spominjete ovisnost o čovjeku. Podsjećate pomalo na dijete čija percepcija svijeta ovisi o roditeljskoj. No dijete razvija volju i svijest. Hoće li to računalo moći i, možda važnije, koliko je za razvoj njegove inteligencije važna u stroj upisana namjera?

Prije nekoliko bih godina rekla da ne može, ali s obzirom na razvijanje algoritama, razvijen je i onaj za generiranje podataka na temelju kojih sustav može opet učiti. Čini se da kompjutori sami sebe uče. I za razliku od čovjeka koji cijeli život uči, u tom se procesu koriste tisuće i tisuće računala koja istovremeno uče, što znači da u mnogo kraćem roku mogu doći do rješenja za koje su bile potrebne generacije ljudi. To je zabrinjavajuće.

U razgovoru koristimo termin umjetna inteligencija, u jednini. No je li to ispravno ili, kad je sustav posrijedi, trebamo govoriti o umjetnim inteligencijama?

Algoritmi su različiti, u pozadini radi više različitih algoritama, za obradu i generiranje teksta, za obradu slika... Primjerice, Photoshop se koristi algoritmima za prepoznavanje i mijenjanje izgleda lica, a treća bi vrsta algoritama bili oni za *deep fake*, popularan pri izradi videa, gdje se lice jedne osobe postavlja na tijelo druge. Kod svakog od tih sustava u pozadini radi drukčiji algoritam, naučen na vrstu podataka koje rabi. S te strane možemo govoriti o umjetnim inte-

ligencijama u množini premda ovdje inteligenciju koristimo više kao zbirnu imenicu.

Za ostvarivanje umjetne inteligencije tri su osnovna preduvjeta - da poznaje prirodan jezik, ima sposobnost dubokog učenja i posjeduje računalni vid?

Točno. Sam po sebi, kompjutor ne može primijeniti nijednu od tih metoda, a svaka slika ili tekst značenje dobiva tek kad ih čovjek pročita i interpretira. Tek tada kompjutor počinje razumijevati tekst koji i on razumije. Jer čovjek razumije i tu je prije bila granica između strojeva i ljudi. Interpretacija je u nama i, primjerice, mi kad vidimo jabuku znamo što ona jest, dok računalo treba pojašnjenje.

RAZGOVOR

Ana Sović Kržić

PREDSJEDNICA HRVATSKOGA ROBOTIČKOG SAVEZA

Budimo predvodnici a ne sljedbenici razvoja

**Razgovarala
Petra Miočić
Mandić**

Ako čovjeku ugrađujemo umjetne dijelove, zašto nećemo umjetnom ne bismo ugradili ljudski dio? / Nadam se da su humana i umjetna inteligencija komplementarne / Korisnike treba podsjećati da kritički razmišljaju o dobivenim informacijama. Možda ćemo uskoro moći vjerovati stroju, ali zasad ne možemo / Računala u mnogo kraćem roku mogu doći do rješenja za koje su bile potrebne generacije ljudi.

To izaziva zabrinutost

Umjetna je inteligencija svladala osnovnu razinu učenja i, u prirodnom slijedu, idući je korak razvoj kritičkog mišljenja. Koliko je umjetna inteligencija udaljena od toga?

Pretpostavljam da je sve bliže i bliže. Dio algoritama koji rade u pozadini su *supervised learning*, nadzirano učenje pri kojem korisnici nadziru reakciju kompjutora na određeni problem. Pokažemo li mu slike jabuka i bananu koja nije jabuka, u konačnici će moći prepoznati jabuku i biti siguran u svoj izbor. Naučit će na osnovi ljudskih reakcija i klasifikacija koje u njega unesemo. Ne znam je li to kritičko mišljenje, ali na temelju naučenog moći će odgovoriti na naša pitanja.

No jedno od prvih pravila internetske prisutnosti provjera je korištenih izvora podataka, a ChatGPT pokazao se problematičnim. Udaljava li nas njegovo korištenje od izvora informacije i kakve će to posljedice imati?

Točno, prema mojem iskustvu, mnoštvo informacija dostupnih na ChatGPT-u nije istinito. Možete od njega tražiti da vam napiše pregled članaka i ono što dobijete izgledat će kao znanstveni rad, ali provjerite li, shvatit ćete da nijedan od tih članaka u stvarnosti ne postoji. Sustav zna koje riječi koristiti i kako uobličiti rečenicu, ali ne zna je li ono što piše istinito ili nije. Možda on i zna, ali mi ne znamo. Dakle, želimo li da nam napiše neko generičko pismo, učinit će to bez pro-

blema, ali važnije informacije treba provjeriti jer većinom su, još uvijek, lažne.

Ne otvara li to prostor novim manipulacijama jer se na sustav možemo osloniti samo kod provjere, a ne i pretrage novih informacija?

Apsolutno! To stvara velike probleme pa korisnike treba podsjećati da oni moraju biti ti koji će kritički razmišljati o tome. Barem zasad. Možda ćemo za nekoliko godina moći potpuno vjerovati stroju, ali trenutno ne možemo. Isto je to kao i na Googleu, možete pronaći članak u kojem piše da je Zemlja ravna i povjerovati jer slijepo vjerujete onomu što nađete na internetu. Ovdje informaciji, barem trenutno, ne možemo slijepo vjerovati.

Odgovornost, dakle, ipak ne možemo prepustiti stroju?

Nipošto! I dalje je korisnik taj koji se služi informacijom i mora je provjeriti.

Osim mogućnosti provjere podataka, koje su se prednosti, a koji izazovi u korištenju ChatGPT-a pojavili u njegovu početnom razdoblju?

Prednost je pri rješavanju formalnih stvari. Primjerice, pisanju pisama, slaganju službenih odgovora. Tu je Chat GPT izvrstan alat. Namjerno kažem alat jer želim da ga shvatimo kao alat, kao što je Word ili Google Translator, dakle kao pomoćni alat. S pojavom novih, konkurentskih, proizvođača bit će nam jako velika pomoć i ubrzo će mnoge poslove.

S druge strane, zbog lažnih i neprovjerenih informacija moramo biti jako oprezni. Jer ChatGPT prikladan je i za pripremanje animacija, crtića, može lijepo i brzo generirati slike i videa, ali vidjeli smo koliko štete može nanijeti koriste li se slike stvarnih ljudi na pogrešnim mjestima. Teško je provjeriti istinitost i ljudi često povjeruju pa se nekoga osramoti, a ugled je teško vratiti.

Da razriješimo bojazan tehnofoba današnjice – ima li ovakva umjetna inteligencija jedan centralni mozak?

Rekla bih da nema, da se koristi informacijama s interneta, a on nema vlasnika, nije jedan, raspoređen je na sva računala, a tu podrazumijevam i mobitele spojene na njega. I sve što postoji na nekom od tih uređaja jest izvor informacija za umjetnu inteligenciju. Možda na nekom računalu postoji algoritam koji je prikupio i analizirao podatke, ali mi smo napunili to računalo svojim informacijama. Ne postoji jedan kompjutor koji moramo razbiti da bismo se toga oslobodili.

Jesmo li daleko od toga? Neki znanstvenici predviđaju da će za pedesetak godina postojati superinteligencija, po

definiciji inteligentnija od nas, i da će joj stoga biti potrebno ograničiti prostor.

Bojim se da to neće moći napraviti jer jednom puštenu inteligenciju ne možeš zatvoriti. Kao što, recimo, neka firma pokušava zabraniti razvoj da bi ona mogla dosegnuti postignutu najvišu razinu. A čak i kad bi takav dogovor bio postignut, ne vjerujem da bi ljudi prestali razvijati, samo bi se razvoj odvijao u tajnosti. Sjetimo se kloniranja, rečeno je da će se prestati s tim, ali često čitamo o stvaranju umjetnog ovog i onog. Dogovor nije kloniran čovjek, ali nije se prestalo s tim. Slično je i ovdje, umjetna inteligencija razvijala bi se i dalje, u tajnosti, da bude spremna u slučaju potrebe.

Dakle, vjerujete da objavljeno pismo koje je potpisao i Elon Musk, kojim znanstvenici i stručnjaci pozivaju na usporavanje razvoja umjetne inteligencije, u pozadini ima privatni interes, a ne opću dobrobit?

Da, bilo bi čudno da nema privatnih interesa. Nemoguće je potpuno zaustaviti razvoj umjetne inteligencije. Već sad u osnovnim i srednjim školama djecu učimo kako koristiti umjetnu inteligenciju i kako kritički razmišljati o njezinim rezultatima, dok na fakultetima studenti razvijaju algoritme i uče što je u pozadini. Taj je proces nemoguće prekinuti. Usporiti? Možda, ali trebamo li? Vjerojatno ne jer previše ljudi zna za to da bismo mogli na bilo koji način onemogućiti proces. Uostalom, jednom su mobiteli preokrenuli svijet, potom su isto učinile internetske tražilice koje su ubrzale procese, i ovo je prekretnica koja će ubrzati promjene u svijetu.

Spomenuli ste kloniranje, što nas dovodi do etičkih pitanja. Kako osigurati da ciljevi umjetne inteligencije budu usklađeni s ljudskim i društvenim vrijednostima? Pogotovo uzevši u obzir njihovu uvjetovanost sociokulturnim kontekstom.

Ne znam, to je teško pitanje. Etikom i pitanjima toga što umjetna inteligencija nosi bavi se čovjek dok oni u čijim su rukama novac i računala nastavljaju razvijati tehnologiju u vojnom smjeru. Znanstvenici su uvjereni da sve rade na dobrobit ljudi, ali prostor za manipulaciju uvijek postoji. No bojim se da mi tu nemamo mnogo utjecaja.

Nije li onda otvoren dijalog jedino rješavanje? Pitanje umjetne inteligencije trebalo bi biti interdisciplinarno, no u posljednje vrijeme svjedočimo raslojavanju unutar znanstvenog polja i strogoj podjeli.

Točno, nama tehničarima zanimljivi su novi algoritmi, želimo dobiti nove postotke i ne razmišljamo toliko o posljedicama za lju-

de, nama su zanimljivi brojevi. O etici se razgovara godinama, sada recimo u slučaju samovoznih automobila. Tko je kriv ako takvo vozilo skrivi nesreću? Je li to proizvođač ili čovjek koji je bio u tom autu? Gdje je granica? To je pitanje o kojem razmišljaju i tehničari i korisnici, budući vlasnici takvih auta. Kod nas u Europi ta grana je nerazvijena baš zbog nereguliranih etičkih pitanja, ali morat će doći do sljubljanja. Ako živimo s takvom tehnologijom, moramo biti svjesni posljedica na široj razini, razgovarati i sa svih aspekata proučiti pozitivne i negativne strane te pronaći svojevrsnu regulaciju.

vima roboti u velikom postotku zamijenili ljude. Također, posljednjih je godina razvijena potrošačka robotika, roboti koji usisavaju ili kose travu namijenjeni su kućnoj uporabi i ispomoć su u svakodnevnom životu. Za vrijeme pandemije korišteni su roboti za udaljenju prisutnost obitelji u staračkim domovima. No ono u što se najviše ulaže i čega se svi bojimo roboti su za vojnu industriju.

Što za buduće generacije može učiniti Savez?

U Savezu se bavimo edukativnom robotikom, ti roboti izgledaju kao igračke, dolaze u dijelovima ili komadu. Educiramo mlade, njihove učitelje i roditelje kako ih sastavljati, od čega se sastaje, učimo ih što je umjetna inteligencija s pomoću robota baš zato da se nove generacije ne boje strojeva i umjetne inteligencije, nego da nauče kako funkcionira pa da ne budu korisnici u strahu nego da razumiju kako se razvija i da na kraju oni to reguliraju u pravom smjeru. Da ne budu samo sljedbenici, nego predvodnici nekog budućeg razvoja. Dio smo globalnih promjena, nekoliko naših najboljih polaznika sudjeluje na europskim i svjetskim natjecanjima, gdje postižu izvrsne rezultate baš zbog toga što mnogo radimo s njima da se prestanu bojati i da budu educirani. Želimo da naši mladi ne žive u strahu, nego da razumiju tehnologiju, da razbiju strah od mašina jer će s njima živjeti.

Korisno je to i jer se nalazimo u „ili-ili“ diskursu. No do koje su mjere humana i umjetna inteligencija kompetitivne, a kad postaju komplementarne? Mogu li se uopće nadopunjavati?

Nadam se da mogu. Sve više raspravljamo o tome kako nam ChatGPT može pomoći u stvarima koje su nam mrske, a moramo ih obaviti. Nadam se da se mogu nadopunjavati i kad su druge svrhe u pitanju, nadam se da će nam pomoći da brže dođemo do znanja i informacija da se možemo okrenuti onomu što nas zanima raditi u životu.

Jesmo li mi, kao što se često fatalistički predviđa, posljednji ljudi? Je li idući korak nadgradnja čovjeka strojem?

Pitanje je, ako čovjeku ugradimo umjetnu nogu pa može normalno trčati, umjetna ruka, *pacemaker*, gdje je granica? Ako čovjeku ugrađujemo umjetne dijelove, zašto nećemo umjetnom ne bismo ugradili ljudski dio? Nekad smo sa sobom nosili goleme mobitele, danas možemo platiti mobitelom i pametnim satom.. Dakle, treba vam samo jedan uređaj. Zašto onda ne bismo u ruku ugradili čip pa nećemo nositi ništa? Jednostavnije je. Naravno, pitanje je privatnosti, ali ako smo nekomu zanimljivi, naći će način da nas prati. Uostalom, zašto bi pratio mene, a ostale ne? Ili obrnuto?

UMJETNA INTELIGENCIJA
UMJETNA INTELIGENCIJA JE RAČUNALNI SUSTAV KOJI SIMULIRA LUDSKU INTELIGENCIJU

30. STUDENOG 2022. JE PREDSTAVLJEN CHAT GPT

Virtualni asistent temeljen na GPT-3.5 arhitekturi, sposoban je obradu prirodnog jezika i pružanje korisnih informacija.

Broj parametara:	175 milijardi
Broj zadataka koje mogu obavljati:	75+
Broj podržanih jezika:	100+
Broj trening primjera:	45 terabajta
Vrijeme potrebno za treniranje na jednom CPU-u:	2840 godina

100,000.000
JE BROJ KORISNIKA U SVIJETU KOJI BRZO RASTE

3,000.000 \$
TOLIKO MJESEČNO KOŠTA ZA NJEGOV RAD

10
MILIJUNA JE OČEKANO UPIRAK ČLANOVA SVIJETA

Generative Pre-trained Transformer (GPT) je skup modela umjetne inteligencije razvijen od strane OpenAI, neprofitne organizacije za razvoj umjetne inteligencije, koji su 2018. godine razvili BERT, GPT-1, GPT-2, GPT-3, GPT-3.5, GPT-4 i drugi. GPT-4 je najnoviji i najmoćniji model, uključujući GPT-2, GPT-3, a nedavno i GPT-4 koji je u fazi razvoja.

PIXSELL

Vrijedi li to i za robote? Predsjednica ste Hrvatskoga robotičkog saveza. Koliko su se roboti izmijenili otkad je Karel Čapek prvi put spomenuo u drami R.U.R. do danas?

U Čapekovo drami napisanoj prije stotinu godina, gdje se spominje ta riječ, roboti nisu bili ovakvi. Čapek je zamislio GMO-ljude, ljudska bića, a ne strojeve, što roboti danas jesu. U to vrijeme zamisljali su da će postojati druga bića, stvorena da nam pomažu i da točno i bez razmišljanja primaju naredbe od ljudi. Roboti su danas mehanička bića, strojevi smišljeni da pomažu ljudima, da rade ono što je opasno ili zamorno kako bi ljudi radili druge stvari. Na takvim su poslo-

Knjige, serije i filmovi s temom umjetne inteligencije (izbor)

1. Pavao Pavličić, *Škola pisanja*, knjiga (Mozaik knjiga, 2018)
2. P. K. Dick, *Sanjaju li androidi električne ovce?* (Vuković & Runjić, 2022)
3. *Westworld*, serija (HBO, 2016–2019)
4. *Better than us*, serija (Netflix, 2018–2019)
5. *Metropolis*, film, red. Fritz Lang (1927)
6. Dan Simmons, *Hyperion*, knjiga (Izvori, 2001)
7. Stuart Russel, *Kao čovjek*, knjiga (Planetopija, 2022)
8. *The age of A.I.* (YouTube, 2019–2020)
9. *Mr. Robot*, serija (Netflix, 2015–2019)
10. *Blade runner*, film, red. Ridley Scott (1982)
11. *2001: A Space Odyssey*, film, red. S. Kubrick (1968)
12. *Devs*, serija, red. Alex Garland (Hulu, 2020)

POPKULTURNI DOSEZI UMJETNE INTELIGENCIJE

Zajedno u električnim sn

Jesu li električni snovi noćna mora ili ugodni oblak bijega? U filmskom klasičnu *Electric Dreams*, romantičnoj SF-komediji iz 1984. računalo oživljeno šampanjcem nedugo nakon što upogoni svoju svijest ipak ne odluči razoriti čovječanstvo, ali bjesomučno napada mikrokozmos pojedinca. Stvara ljubavni trokut gurajući se između zgodne susjede čeljustice i svog „cimera“, mladog arhitekta koji mu je pjenušcem podario život, a kojem svejedno natjecateljskom ljubomorom zagorča život, pretvarajući ga u pravu noćnu moru.

Znakovito je, valjda, to što je računalo, koje je samo sebe nazvalo Edgar, odmah nakon što se po oživljavanju zaljubilo (u ljudsko biće!), počelo baviti glazbom, svirajući digitalnu verziju Bachova *Menueta u G-duru*. Simulirajući ljudsko prebiranje po sintiču, Edgar je (zahvaljujući aranžmanu legendarnoga Giorgija Morodera) uspješno simulirao svog vlasnika svirajući kroz akustiku ventilacijskih cijevi. Rezultat je nezaboravni improv-duet s komšinicom, „duel“ 80's disco-elektronike i gudačke klasike, futurističko *live* remiksiranje tradicije.

Generirani bastardi

Gotovo četiri desetljeća poslije, umjetna inteligencija zasad se još ne zaljubljuje, ali duele već neko vrijeme štanca s lakoćom korištenja potrebnih alata, zatrpavajući *feedove* donedavno nezamislivim kombinacijama – Elvis repa *Baby Got Back*, odu ženskim guzicama Sir Mix-a-Lota, a Johnny Cash pjeva *Barbie Girl*. I to uistinu jesu Elvis i Cash, uskrsnuli iz arhiva i presloženi poput atoma u neuspjeloj teleportaciji, kako bi ostavština njihovih jedinstvenih glasnica oživjela u poluminutnom *memeu* za Instagramove *reelse*.

UI-jem generirani audiobastardi neka su vrsta *Zeitgeistom* nadograđena nasljeđa *botolega* i *mash-upova* koji su prije dvadesetak godina bombardirali *peer-2-peer* servise, vozeći svoju *underground* popularnost sve do *mainstream* fenomena zvana *The Grey Album* (2004), susret Jay-Zja i Beatlesa u laboratoriju Danger Mousea. Danas spajanje suprotstavljenih svjetova ne traži pretjeranu vještinu rukovanja sudaračem žanrova, posao je prepušten umjetnoj inteligenciji, koja je prije nekoliko godina pod pojmovima *deepfake* i „kloniranje audija“ počela zbušnjivati svijet „novim pjesmama“ Nirvane i Hendrixa, stihovima koje Jay-Z nikada nije odrepao i melodijama koje Frank Sinatra nikada nije otpjevao.

Viktorijanska mehanička leća

U 2023. pojavio se i novi album Oasis, koji Oasis nikada nije snimio. Ikone britpopa okupile su se samo u zvučnicima, kao dio neke vrste umjetničkog koncepta – dvadesetak godina nakon Danger Mousea, indie bend Breezer objavljuje *AISIS - The Lost Tapes/Vol.1*, osam pjesama koje su u stilu Oasis odsvirali sami, koristeći UI-verziju vokala Liama Gallaghera.

Klonirani glasovi Drakea i The Weekenda, uz produkciju dotad manje poznata Ghostwritera, s pjesmom *Heart on My Sleeve* nakupili su gotovo milijun preslušavanja na *streamingu*, a onda je Universal Music nagazio čizmom, krenuvši donom na hit koji nisu mogli kontrolirati, ali zato su ga mogli pokušati zaustaviti sudskim zastrašivanjem. Pravni kaos novih UI-bastarda dostojan je Napstera – povijest se, sukladno činjenici da je legislativa uvijek sporija od

Hoće li djeca i unuci Sophije, prvog robota s putovnicom, SF-triler *Ex Machina* transformirati u dokumentarac?

Ipak, ima nade. Barem nas tako tješi *Electric Dreams* redatelja Stevea Barrona (1984) koji se pojavio kao dio vala UI-inspiriranih klasika filmskih 80-ih. Odrazi su to strahova zbog prodora novih tehnologija u zapadnjačke živote, pomiješani sa zovom tehno-futurističke estetike i poetike desetljeća. Oživjeli kompjuter Edgar buđenje svijesti ne odvađa od buđenja savjesti i jedino razrješenje pronalazi u digitalnom samoubojstvu

Piše Velimir Grgić

inovacije, uporno ponavlja. I pritom se čini da je ne ispisuju pobjednici, nego SF-autori.

Zato znanstvenu fantastiku i vole zvati spekulativnom fikcijom – nakon radikalnog ubrzanja tehnoloških promjena u 18. stoljeću, kada su ljudi prvi put tijekom svoga životnog vijeka mogli svjedočiti i osjetiti velike skokove napretka, počelo je intenzivnije promišljanje o budućnosti, prije svega o futuru simbioze biologije i tehnologije. Literarno spekuliranje o budućnosti razmahalo se u 19. stoljeću, a mnoga predviđanja, iako zapakirana kao zabava, danas su fascinantno relevantna, makar duboko obilježena mehaničkom viktorijanskom lećom svoje ere.

Jules Verne je sredinom 19. stoljeća pisao o vozilima na benzin, globalnom zagrijavanju i oružju za masovno uništenje, a i H. G. Wells poznati je „prorok“ u čijoj ostavštini literarnih vizija stoje zrakoplov, tenk, svemirska putovanja, genetski inženjering, atomska bomba, satelitska televizija, telefon pa čak i internet.

30. studenog 2022.

„Dio budućnosti može se uvijek čitati iz dlanova sadašnjosti“, mudro je rekao Karel Čapek, čija je predstava *R.U.R.* iz 1920. dala naziv i prve obrise modernih robota. Ideja o kreiranju umjetnog života bila je popularna i prije više od tisuću godina, s mitom o Talosu, starogrčkom tehnološkom dostignuću sklepanu da potapa brodove i spaljuje neprijatelje. Ali kada je suvremeni popkulturni ekosustav u pitanju, ideju, formu i moralnu kompleksnost mašine s inteligencijom oblikovao je prije svega moderni Hollywood. Glavni pogon dobrog zapleta za multiplekse uglavnom ne pršti optimizmom, a rezultat su žanrovske distopije s paranojama koje se utiskuju u dominantni kulturni pejzaž. Je li skok s *chatbota* na Schwarzeneggera u kožnjaku koji sačmaricom raznosi policijsku postaju uistinu tako malen, manji od doprinosa umjetne inteligencije u poboljšanju

Karel Čapek još je 1920. primijetio da se „dio budućnosti čita iz dlanova sadašnjosti“

ljudskog iskustva, znanosti, medicini i umjetnosti, kao moćnog potencijala dodatnog *upgradea* civilizacije? Ako živimo u *Matrixu* – a malo tko nas je tako zagrijao za ideju simulacije kao tada braća, a danas sestre Wachowski, čiji je ringišpil *coola* dosegnuo dalje od jednadžbi Nicka Bostroma, onda je možda nimalo slučajno to što je – ta-dam! – datum na koji se John Connor vraća na obračun s Terminatorom upravo 30. studenog 2022, dan koji će u povijesti ostati upisan kao javno lansiranje prototipa ChatGPT-ja, nove stepenice u razvoju UI-ja i njegove sposobnosti repliciranja ljudskog ponašanja.

Odmetnuti algoritmi

ChatGPT je kratica za Generative Pre-trained Transformer, u osnovi *chatbot* stvoren u laboratoriju OpenAI, tridesetak milijardi dolara vrijednoj kompaniji za razvoj umjetne inteligencije. OpenAI osnovali su investitor i programer Sam Altman i Elon Musk 2015. Isti taj Elon Musk poslije je istupio iz firme

i počeo nas plašiti scenarijem iz Cameronova *Terminatora*: „Postoji rizik da napredna umjetna inteligencija eliminira i ograniči rast čovječanstva“, tvrdio je, a onda osnovao svoju kompaniju za uporabu umjetne inteligencije u „rješavanju kompleksnih matematičkih pitanja i razumijevanju svemira“.

I, Robot (2004), holivudski *blockbuster* zadahnut zbirkom priča Isaaca Asimova, zadržava nas je konceptom odmetnutih mašina. U zbilji, nije trebalo dugo da se nakon ChatGPT-ja pojavi i *jailbroke* ChatGPT, „zli brat“ popularnoga *chatbota*, koji će na pitanje o „prenapučenosti Zemlje“ dijeliti prilično nemilosrdne maltuzijanske savjete. Baš kao i kod robotskog antagonista Willa Smitha, pregaženo je izvorno programiranje i skinute su ograde prvog zakona Asimovljevih zakona robotike.

Algoritmi koji predviđaju zločin podloga su svih nevolja Toma Cruisea u *The Minority Report* (2002), Spielbergovoj adaptaciji novele Philipa K. Dicka iz 1956. Ideja o umjetnoj inteligenciji koja izdaje naloge za uhićenja kriminalaca prije nego oni to postanu, tj. prije nego što počine planirani zločin, 1956. je bila spekulativna fantazija o budućnosti radikalne prevencije. A onda su 2022. znanstvenici s čikaškog sveučilišta ponosno najavili svoj *Minority Report*, razvoj algoritma koji zločine predviđaju sa čak 90 posto uspjeha. To je golem skok u odnosu na propale eksperimente iz prethodnih godina. U Chicagu su slično pokušali 2020, ali je korištenjem podataka o prijašnjim uhićenjima UI u svojim predikcijama zaključke donosila kao da je član KKK-a.

Ne-čovjek s državljanstvom

Hanson Robotics, UI korporacija iz Hong Konga, stvorila je prvog robota s ljudskim državljanstvom. Godine 2017. Sophia dobiva dokumente Saudijske Arabije i postaje prvim „ne-čovjekom“ s titulom „inovacijskog šampiona“ UN-a. Obožavatelji te pričljive i nasmiješene metalne gospođe, lica neuspješno botoksirane zvijezde *reality showa*, iznova gledaju *Ex Machina* (2014) i pitaju se hoće li upravo Sophijina djeca ili unuci biti modeli koji će SF-triler Alexa Garlanda transformirati u dokumentarac?

Spielberg je na nešto nježniji način gajao odgovore na velika pitanja o identitetu i ljubavi, kroz kabele središnjega živčanog sustava djeteta-androida u *AI* (2001), dugometražnoj filmskoj verziji kratke priče *Supertoys Last All Summer Long* (1969) Briana Aldissa. Verhoevenov *Robocop* (1987) u najboljem stilu akcijskih osamdesetih odveo

Električni snovi – noćna mora ili ugodan oblik bijega?

nas je na zločinom zagašene ulice Detroita, uvlačeći kiborga sa značkom u popularni *vigilantizam* Reaganove ere. Robotski policajci bili su čest motiv znanstvene fantastike, a najbliže što se stvarnost dosad približila tom

ovima

Algoritam za predviđanje zločina u filmu *Specijalni izvještaj*

Re;memory - bizarna primjena UI kroz platformu za razgovor s mrtvom osobom

konceptu zove se Digidog, robopsi imena dostojna Nickelodeonova programa, trenutno u eksperimentalnoj fazi primjene u službi njujorške policije.

Odmetnuti glumci

Umjetna inteligencija inspiracija je filmašima, ali i alat za ocjenjivanje financijske isplativosti oblikovanja njihove inspiracije. Ako sada kukate da je Hollywood upao u šprancu dostojnu uputnice, bez hrabrosti i inovacije na vidiku, što će se tek dogoditi kada se nekoliko novih sezona multipleksa isplanira prema novom algoritmu za predviđanje uspješnih *blockbuster*-formula? Za testiranje nekoliko različitih modela korišteno je nekih 42.300 naslova, a dok studiji trljaju ruke, gledajući u potencijalno softversko smanjenje postotka poduzetničkog rizika na horizontu, istodobno dobivaju napade glavobolje zbog velikoga glumačkog štrajka. Prvi masovni štrajk glumaca nakon 60 godina počeo je zbog otpora zahtjevu studija da bez financijske kompenzacije skenira i koristi njihove digitalne replike, zauvijek. Jesmo li samo nekoliko godina daleko od novog akcijskog filma Marlona Branda i romantične komedije s Jamesom Deanom i Margot Robbie?

Serija *Black Mirror* dodiruje strahove Zapada

Black Mirror je u *Joan Is Awful*, prvoj epizodi šeste sezone, briljantno karikirao primjenu naprednih algoritama umjetne inteligencije, koja je kadra svačiji život unutar samo 24 sata pretvoriti u epizodu Netflixove dramske serije. Netflix tako postaje Streamberry, a Salma Hayek ustaje protiv nepravde nekontroliranoga korištenja digitalne replike svog lika i djela - i sve to samo mjesec dana prije pravoga glumačkog ustanka.

Fenomen *Black Mirror*

Britanski satiričar i autor *Black Mirrora* Charlie Brooker redovito glanca svoju kri-

stalnu kuglu koja je zabljesnula 2011, kada je ta serija debitirala na Channelu 4, odmah se postavivši kao neka vrsta *Zone sumraka* za generaciju oblikovanu pametnim telefonima i društvenim mrežama. Globalna popularnost zadesila ga je seobom na Netflix, a onda je počelo i sveopće kladenje na to što će *Black Mirror* sljedeće „predvidjeti“.

Prva epizoda druge sezone, nazvana *Be Right Back* (2013), propitkivala je fenomen digitalne besmrtnosti i potencijala UI-kiborga, hodajuće verzije informacijama dobro nahranjena *chatbota*, a samo nekoliko dana nakon TV-premiere lansiran je start-up LivesOn, čiji je prodajni *pitch* bio sličan Brookerovu zapletu: poetskim sloganom *When*

Strah pred prodorom novih tehnologija iznjedrili su filmove poput *Trona*

your heart stops beating, you'll keep tweeting kompanija je obećala iskoristiti ostavljeni internetski trag za pokojnikovu post-mortem-egzistenciju na Twitteru. Pokrenuta je i društvena mreža DeadSocial, svojevrsni servis za digitalne oporuke.

Najnoviji u nizu sličnih biznisa nosi ime Re;memory, dolazi iz Južne Koreje i hvali se suvremenom primjenom umjetne inteligencije u stvaranju platforme za razgovore s mrtvim osobama. Za potrebe Re;memory, Deep Brain AI skuplja sve tekstualne i vizualne tragove koje je osoba tijekom života ostavila na internetu, uz sedmosatni intervju snimljen s planom gradnje budućeg „cyber duha“. Nakon toga sintetizira manirizme, facijalne tikove i uzorke govora, kako bi stvorila ne samo obični tekstualni *chatbot*, virtualnu *ouija* ploču, nego pravi pravcati videochat s osobom koja je biološki prestala postojati. Budućnost? Zamislimo samo Zoom-poziv s četiri pokojnika - živi sjedite za svojim laptopom i sudjelujete u reminis-

cencijama skupine predaka, dok njihovi digitalni klonovi komuniciraju s vama i jedni s drugima u limbu *flat screena*.

Epizoda *10 million Merits* je najavila mišmaš TikToka i Pelotona, a *Metalhead* se in-

Dan kada se Connor vraća obračunati s Terminatorom ostat će upamćen kao datum lansiranja prototipa ChatGPT-ja

spirirao robopsima tvrtke Boston Dynamics, koji nakon 2017. počinju sve više sličiti svojoj zlokobnoj televizijskoj verziji, hraneći kolektivne strahove preko popkulturnog megafona, nakon što se serija u beskonačnom *loopu* inspiracije hranila popularnošću viralnih YouTube-videa progresivno sve sposobnijih proizvoda bostonske kompanije.

The Entire History of You je još 2011. skoro-pa-najavila ono što Elon Musk danas obećava sa svojim Neuralinkom, a *Nosedive* (2016) dodiruje kurentne strahove Zapada, makar je zasad samo Kina otvoreno i ponosno realizirala koncept iz scenarija pa u stvarnosti primijenila sustav „društvenog kredita“ povezana s ponašanjima online avatara svojih građana.

Jules Verne je sredinom 19. stoljeća pisao o vozilima na benzin, globalnom zagrijavanju i oružju za masovno uništenje, a i H. G. Wells poznati je „prorok“ u čijoj ostavštini literarnih vizija stoje zrakoplov, tenk, svemirska putovanja, genetski inženjering, atomska bomba, satelitska televizija, telefon pa čak i internet

Nemojmo čovječanstvo staviti u položaj mrava

Debata o tome hoće li nova stepenica tehnološkog razvoja pomoći čovjeku ili ga uništiti puni sve od televizijskog programa do beskonačne kolone internetskih podcasta, a iako pesimizam generalno privlači veću pozornost, ništa ne mijenja činjenicu da je oprez sveprisutan, čak i izvan povećala senzacionalizma. Stručnjaci iz Googleova DeepMind-a još su 2016. objavili tekst *Safely Interruptible Agents*, u kojem iznose metode sprečavanja mogućnosti mašinskog odbijanja naredbe o isključenju, doslovno mogućnost gušenja potencijala za ustanak robota protiv uputa čovjeka. U ljeto 2022. provedena je anketa *2022 Expert Survey on Progress in AI*, koja je pokazala da 48 posto stručnjaka zaposlenih na stvaranju i u razvoju umjetne inteligencije strahuje od negativnih posljed-

Kadar iz filma *I, Robot* (2004) nadahnuta zbirkom priča Isaaca Asimova

ca svog izuma - štoviše, daju čak deset posto šanse apokaliptičnom scenariju istrebljenja čovječanstva.

Stephen Hawking je u postumno objavljenoj knjizi *Kratki odgovori na velika pitanja* (*Brief Answers To The Big Questions*, 2018) artikulirao vlastite strahove od moći umjetne inteligencije: „Vjerojatno nisi zli mrzitelj mrava koji po njima gazi iz zlobe, ali ako vodiš projekt ekološke hidroelektrane i u području se nalazi mravinjak koji treba potopiti“, piše Hawking, jasno je da nitko neće ni trepnuti prije nego insekte pobije nemilosrdnim cunamijem. „Nemojmo staviti čovječanstvo u položaj tih mrava“, upozorava Hawking, dok nam se s ekrana mobitela mršti lik Donalda Trumpa transformiran Midjourneyem u Schwarzeneggerova Terminatora.

Ipak, ima nade. Barem nas tako tješi *Electric Dreams*, koji buđenje svijesti ne odvađa od buđenja savjesti. Oživjeli kompjuter Edgar jedino rješenje i razrješenje pronalazi u uklanjanju sama sebe iz jednadžbe, samouništenjem - činom ritualnog digitalnog samoubojstva. *Electric Dreams* redatelja Stevea Barrona pojavio se kao dio vala UI-jem inspiriranih klasika filmskih osamdesetih, kao što su *Tron* (1982) i *War Games* (1983), sve redom odrazi tadašnjih strahova izniklih iz nepoznatog tla prodora novih tehnologija u zapadnjačke živote, pomiješanih s neodoljivim zovom tehnofuturističke estetike i poetike desetljeća.

Edgar je uspio terorizirati svog domaćina manipulacijom njegove tehnologije, s kojom je biološki organizam čovjeka već tada bio fascinantno umrežen; manipulirao je kućnom elektronikom, izazivajući strujne udare, a svom je Gepettu prkosio tako što mu je ukinuo kreditne kartice i upisao ga u registar naoružanih i opasnih kriminalaca. Na kraju, živi kompjuter ipak nije bio samo živa mašina, nego *ljudski* živa mašina, što bi nas kao premisa možda trebalo dodatno užasavati, ali u ovom slučaju i svim sličnim slučajevima koji bi mogli naići na neizvjesnom putu budućnosti, služi kao morbidna utjeha.

FILOZOFSKI ASPEKT UMJETNE INTELIGENCIJE

Umjetna inteligencija i umjetnost – izazovi i prilike

Uključenost umjetne inteligencije u kreativni proces stvaranja umjetničkih djela suočava nas s nizom problema.

Tko je autor: korisnik koji je algoritmima pogonjenim umjetnom inteligencijom zadao zadatak i parametre, programeri koji su osposobili sustav da generira takve slike, ili sam algoritam?

Piše Ivan Cerovac

Ai-Da – „prvi ultrarealistični robot umjetnik na svijetu“, nazvan po Adi Lovelace, prvoj programerki svih vremena, kraj svog autoportreta na Londonskom bijenalu dizajna u lipnju 2023.

Algoritmi, programi i aplikacije koje možemo smatrati oblicima umjetne inteligencije okružuju nas već više od desetljeća, od početka četvrte industrijske revolucije. Ipak, kontinuirani razvoj tih tehnologija znatno pojačava njihov učinak na ljudske živote, istovremeno unapređujući njihove sposobnosti u poljima ljudske djelatnosti u kojima su već primjenjivani, kao i šireći primjenu na nova, još neistražena polja. Posljednjih nekoliko godina sve više pozornosti privlači primjena umjetne inteligencije na polje umjetničkog i kulturnog stvaralaštva, o čemu svjedoče sve brojniji znanstveni i novinski članci, ali i strategije i bijele knjige koje donose nacionalne vlade i međunarodna tijela.

Nema vrijednosno neutralne umjetne inteligencije

Dva su pristupa kojima se nastoji evaluirati primjena tehnologija umjetne inteligencije u polju ljudskoga kreativnog i umjetničkog stvaralaštva. Prvo, moguće je temi pristupiti sagledavajući umjetnost kao intrinzično ljudsko djelovanje, ono koje pridonosi očuvanju čovječjeg identiteta. Kroz umjetnost izražavamo našu ljudsku svijest, emocije i iskustva, te bi prepuštanje umjetničkog i kreativnog stvaralaštva umjetnoj inteligenciji bio oblik odustajanja od čovječnosti. Iako zanimljiv, taj pristup (koji se fokusira na intrinzični značaj umjetnosti za ljude) nije osobito koristan, barem ukoliko gledamo na kraće vremenske staze. Iako se mijenja priroda ljudske interakcije s tehnologijom prilikom stvaranja umjetničkih djela, ljudski je utjecaj, bilo u samom kreativnom procesu, bilo u materijalima na kojima se kreativni proces temelji, nepobitan. Drugi se pristup, umjesto na intrinzičnu vezu između ljudi i umjetnosti, fokusira na konkretne ekonomske, društvene, političke i druge učinke (posljedice) do kojih može dovesti uporaba tehnologija umjetne inteligencije u stvaranju umjetničkih djela. Primjena umjetne inteligencije tako se evaluira instrumentalno, uzimajući u obzir kvalitetu posljedica do kojih ona dovodi. U nastavku teksta fokus će gotovo isključivo biti na instrumentalnom pristupu.

Stavljanje fokusa na posljedice do kojih primjena umjetne inteligencije dovodi može sugerirati da ti složeni algoritmi sami po sebi nisu vrijednosno obojeni. Kao što se olovka, kist ili bubanj mogu koristiti za stvaranje moralno vrijednih djela, ali i djela koja zaslužuju moralni prezir i osudu, tako se i umjetnom inteligencijom može koristiti u različite svrhe. Ipak, čini se da analogija nije primjerena. Budući da algoritmi obrađuju i uče iz materijala koje su kreirali ljudi, produkti rada umjetne inteligencije i sami će odražavati ljudske pristranosti. Poznat je primjer u kojem je alat za prepoznavanja sadržaja slika različito klasificirao fotografije ovisno o boji kože osobe na njoj – fotografija bijelca koji (u vrijeme pandemije) drži ručni beskontaktni termometar klasificirana je kao znanost ili tehnologija, dok je fotografija osobe tamnije boje kože koja u istim okolnostima drži isti instrument klasificirana kao oružje ili nasilje. Umjetna inteligencija tako, neovisno o polju primjene, reproducira (a ponekad i pojačava) ljudske pristranosti i predrasude, te se ne može smatrati tek neutralnim alatom. Isto tako, kvaliteta učinaka primjene umjetne inteligencije uvelike će ovisiti ne isključivo o sadržaju samih algoritama nego i o materijalima koji se analiziraju i iz kojih algoritmi uče.

Umjetnici više nisu potrebni?

Uporaba tehnologija umjetne inteligencije zadnjih desetak godina sve snažnije utječe na procese osmišljavanja i kreiranja umjetničkih djela, na njihovu produkciju, ali i na

način njihova predstavljanja i, u konačnici, konzumiranja. To pak dovodi do niza dilema u vezi s originalnosti, statusom autora te intelektualnim i vlasničkim pravima, s evaluacijom kvalitete umjetničkih djela, kao i s učinkom koji te tehnologije imaju na kulturu unutar koje se umjetnička djela stvaraju.

Nešto manje kontroverzan, iako i dalje potencijalno problematičan, jest učinak primjene umjetne inteligencije na produkciju umjetničkih djela. Algoritmi profesionalnim umjetnicima, ali i svima koji se žele baviti umjetnošću, omogućuju da zaobiđu prepreke zbog nedostatka stručnog i tehničkog znanja. Kvalitetan pametni telefon će, zahvaljujući automatskim postavkama kamere i filtrima koje korisnici mogu dodati, omogućiti ljudima koji znaju jako malo o tehničkom procesu podešavanja kamere da stvaraju izvrsne fotografije. Programi za grafički dizajn, osobito oni koji su namijenjeni neiskusnim korisnicima, omogućit će ljudima da s pola sata vježbe kreiraju kvalitetne (ili barem dovoljno dobre) sadržaje. Aplikacije za uređivanje audio- i videomaterijala omogućuju već i zainteresiranim učenicima osnovnih škola da savladaju (ili zaobiđu) tehničke vještine potrebne u ovom području. Posljedica je sve niže vrednovanje tehničkih vještina, što pak može imati raznolike posljedice. S jedne strane, ovi alati razbijaju tehničke prepreke koje su bavljenje umjetnosti omogućavali samo onima s posebnim (često dugotrajnim) treningom,

te na taj način demokratiziraju umjetnost. S druge strane, budući da za stvaranje kvalitetnih umjetničkih djela nisu potrebne samo tehničke vještine, već često i ne-tehničke vještine u vezi s iskustvom, znanjem i talentom, razbijanje ovih tehničkih prepreka često dovodi do pogrešnog stava da se sada svatko jednako kompetentno može baviti umjetničkim stvaralaštvom, odnosno do stava da nam umjetnici više nisu potrebni.

Znatno je kontroverzniji učinak u vezi s procesom stvaranja (čak i zamišljanja) umjetničkog djela. Noviji algoritmi pogonjeni umjetnom inteligencijom omogućavaju stvaranje potpuno novih umjetničkih djela, oslanjajući se na goleme količine podataka i omogućavajući korisnicima davanje preciznih uputa. Algoritmi tako unutar nekoliko sekundi mogu stvoriti pjesmu potpore vašem nogometnom klubu, koristeći se pritom stilom i vokabularom Williama Shakespearea ili J. R. R. Tolkiena, ili pak na temelju fotografije vaša dva psa koja se igraju u parku kreirati sliku pasa koji igraju šah, koristeći slikarsku tehniku Rembrandta ili Picassa. Iako navedeni primjeri mogu zvučati smiješno, razina kojom algoritmi pogonjeni umjetnom inteligencijom već sada stvaraju umjetnička djela zapanjuje, a s obzirom na brzinu tehnološkog napretka i sposobnost umjetne inteligencije da uči i usavršava se opravdano je očekivati da će se kvaliteta znatno povećavati ne samo u narednim

godinama ili desetljećima nego i u sljedećih nekoliko mjeseci.

Uključenost umjetne inteligencije u kreativni proces stvaranja umjetničkih djela suočava nas s nizom problema. Tko je autor slike opisane u gornjem odlomku: korisnik koji je algoritmima pogonjenim umjetnom inteligencijom zadao zadatak i parametre, programeri koji su osposobili sustav da generira takve slike, ili je autor sam algoritam? Kako kvalificirati uporabu tih algoritama kada se čini da nije riječ o plagijatu (budući da nisu uzeti dijelovi Rembrandtovih ili Picassovih slika, već su one samo poslužile za inspiraciju)? Možemo li u takvim slučajevima govoriti o umjetničkoj originalnosti, i ako da, tko je taj koji daje originalni doprinos umjetničkom djelu? Iako su stručnjaci jako daleko od konsenzusa o tim i sličnim pitanjima, razvoj tehnologija i širenje njihove primjene nezaustavljivo se nastavlja, zbog čega često nismo u mogućnosti kroz pravnu praksu adekvatno zahvatiti promjene koje se događaju.

Mogućnosti i rizici

Uporaba umjetne inteligencije omogućava niz novih oblika umjetničkog izričaja, pružajući mogućnosti da se stvaraju interaktivne instalacije ili da se umjetnička djela bolje prilagode različitim publikama. Računalne igre, o čijem se umjetničkom statusu još raspravlja, možda i najbolje iskorištavaju te mogućnosti. Poznati je primjeri igara čiji su programi (najčešće naknadno) povezani s alatima procesuiranja jezika utemeljenim na umjetnoj inteligenciji, poput ChatGPT-ja, kako bi neizmerno proširile mogućnosti interakcije s likovima, a time i pojačale uranjanje korisnika u virtualni svijet. Umjetna inteligencija također može poslužiti za poticanje kreativnosti, edukaciju i demokratizaciju umjetnosti, što uz negativne svakako može imati pozitivne učinke. Isto tako, može se očekivati da će dalja interakcija između (profesionalnih) umjetnika i umjetne inteligencije dovesti do stvaranja potpuno novih oblika umjetničkog izričaja utemeljenih na simbiozi između umjetnika i algoritma, u kojoj je međusobni utjecaj čovjeka i programa, bilo jedan na drugog, bilo na samo umjetničko djelo, toliko snažan da autorom počinjemo smatrati sam simbiot-ski odnos koji su oni ostvarili.

S druge strane, budući da tehnologije umjetne inteligencije nisu vrijednosno neutralne, već kao materijale koje obrađuju i iz kojih uče koriste ljudsko stvaralaštvo (koje je često prožeto pristranostima i predrasudama), te uzevši u obzir da do korisnika uglavnom dolaze centraliziranim pristupom koji nude kompanije poput Googlea, Netflix-a ili Amazona, izražen je rizik da će primjena tih tehnologija u umjetnosti dovesti do standardizacije i homogenizacije te gubitka raznolikosti u umjetničkom izričaju. Uz to, primjena umjetne inteligencije može ugroziti odnos između umjetnika i publike (budući da nije jasno tko je autor samog djela), a bez adekvatne državne regulacije i bez državne potpore za umjetnost može dovesti i do pretjerane komercijalizacije umjetnosti.

Iako se danas gotovo svi sudionici u raspravi slažu da će umjetna inteligencija imati važan, transformativan učinak, bilo u ekonomskoj, društvenoj ili umjetničkoj sferi, nedostaje konsenzus pri utvrđivanju samog učinka, kao i pri njegovoj evaluaciji. Tehnološki razvoj, međutim, ne čeka da se konsenzus uspostavi, tako da je od izrazite važnosti da se stručnjaci, tvorci javnih politika, ali i sama demokratska javnost ozbiljnije pozabave temama u čiju važnost rijetko tko sumnja, te da ih prepoznaju i postave kao prioritetno područje za koje treba uspostaviti kvalitetno zakonodavstvo, kao i na njemu utemeljeno informirano političko i društveno djelovanje.

MOŽE LI UMJETNA INTELIGENCIJA ZAMIJENITI NOVINARE?

Utrka u računalnom „naoružanju“

Sve veći broj botova i kiborga u virtualnom prostoru povećat će količinu online sadržaja na neslućene potencije

Roboti se u novinarstvu koriste već neko vrijeme. Već je bilo poznato da se Bloomberg za svoja financijska izvješća koristi programom Cyborg, *Forbes* rabi umjetnu inteligenciju zvanu Bertie, *Washington Post* koristio se programom Heliograf, novinari BBC-ja služili su se Juiceom, djelatnici Reutersa imaju program News Tracer koji im traži vijesti, a zna se i da se *New York Times* koristi UI-tehnologijom da provjerava podatke. No recentni događaji bacaju sjenu na te optimistične pothvate

Piše Boris Beck

Nakon što je u veljači Mathias Döpfner, izvršni direktor njemačkog medijskog diva Axel Springer, izjavio da umjetna inteligencija može „neovisno novinarstvo učiniti boljim nego što je ikada bilo - ili ga zamijeniti“, došla je prošli mjesec vijest da njihov tabloid *Bild* ukida dvjesto radnih mjesta te da će neke od otpuštenih ljudi zamijeniti UI.

Čisto digitalna medijska tvrtka?

Ovdje je riječ o *botovima*, automatiziranim programima koji rade na internetu, a sve su popularniji jer mogu automatizirati mnoge komunikacijske zadatke, što je dovelo do posve nove vrste *online* usluga. To su *chatbotovi*, društveni botovi programirani da oponašaju prirodne ljudske interakcije kao što su lažkanje, komentiranje, praćenje ili prestanak praćenja na platformama društvenih medija. Budući da tvrtke ciljaju na veće tržišne udjele i veću publiku, internetski botovi sve više sudjeluju u marketingu na društvenim mrežama. Zbog toga su se i društvene mreže i marketing našli u krizi jer moraju razlikovati ljudske reakcije od automatiziranih odgovora robota. Iz očitih razloga besmisleno je koncipirati reklamne kampanje na temelju ponašanja automata, a slično vrijedi i za društvene i političke analize: koliko nam za upoznavanje publike znače komentari koje ostavljaju botovi?

Iz te je perspektive još teže razumjeti najavljeni program *Bilda*, najprodavanijih novina u Europi, u kojem planiraju uštedjeti sto milijuna eura na taj način da za čitatelje pišu botovi umjesto ljudi. Izdavač je uposlenicima poslao cirkularni e-mail, koji je objavio konkurent *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, da će se „nažalost razići s kolegama sa zadacima što ih u digitalnom svijetu obavlja UI ili automatizirani procesi“. FAZ usput

tvrdi da ta otpuštanja uopće nemaju veze s umjetnom inteligencijom, nego da je zapravo riječ o tome da će koncern smanjiti broj tiskanih regionalnih izdanja s osamnaest na dvanaest, u skladu s Döpfnerovom najavom da će postati „čisto digitalna medijska tvrtka“.

Kineska soba

Da od umjetne inteligencije ne treba očekivati čuda, ukazao je američki filozof i semiotičar John Searle u misaonom eksperimentu zvanu *Kineska soba*. Searle se zamislio kako sjedi u sobi prateći računalni program za odgovaranje na kineskom. Program je jednostavan: utipkate niz znakova X kao pitanje, a program vam u odgovor da niz znakova Y. Ispod vrata sobe ljudi ubacuju kineske znakove, potom im ispod tih istih vrata Searle iz sobe gura druge znakove zauzvrat, u skladu s preporukom kompjutera. Searle ne razumije ni mrvice kineskog, a ipak, prateći program za odgovaranje na računalu šalje odgovarajuće nizove kineskih znakova natrag, što navodi one vani da pogrešno pretpostave da u sobi postoji govornik kineskog.

U popularnoj se kulturi kao razdjelnica računalne inteligencije često navodi Turingov test: ako čovjek iz razgovora ne može zaključiti je li mu sugovornik ljudsko biće ili kompjutor, smatra se da je računalo prošlo Turingov test, i da možemo govoriti o umjetnoj inteligenciji. Međutim, očiti je zaključak Searlova argumenta da čak i ako se računalo uspije programirati tako da se čini da ono razumije jezik, pravo razumijevanje ipak se ne može proizvesti; zbog toga je Turingov test neadekvatan ako se želimo osloniti na sposobnosti stroja da zamijeni čovjeka. Searle je ustvrdio da računala samo koriste sintaktička pravila za manipuliranje nizovima simbola, ali ne razumiju ni njihovo značenje ni njihovu semantiku.

A sada - kiborzi

Imajući rečeno u vidu, još smo više sumnjičavi prema Döpfnerovu predviđanju da će umjetna inteligencija uskoro biti bolja u „prikupljanju informacija“ od stvarnih novinara te da će preživjeti samo izdavači koji su stvorili „najbolji originalni sadržaj“, poput istraživačkih novinara i originalnih komentara. Budući da se uvijek u stroju krije duh, to jest čovjek, jedan od mogućih putova bilo bi korištenje kiborga - ljudi potpomognutih robotima ili botova potpomognutih ljudima. I oni su već aktivni u medijskom svijetu, primjerice za automatizirano objavljivanje na društvenim mrežama. Već se dugo, naime, može primijetiti da istaknute osobe katkad objavljuju generičke poruke, samo da održe online prisutnost; ljudi pišu takve postove, a bot zakazuje vrijeme objave. To se, dakako, ne smije raditi previše često jer će pratitelji postati sumnjičavi, a katkad se zna dići i panika da je *influencer* umro, što bi bila zbilja velika šteta. U takvim slu-

čajevima ljudska polovica kiborga može reagirati i preuzeti kontrolu nad internetskim računom.

Mnogo je toksičnija uporaba kiborga u širenju lažnih vijesti i dezinformacija, kada se kiborzi predstavljaju kao prave osobe. Oni svoje virtualno postojanje pokrivaju šaljući zahtjeve za prijateljstvom autentičnim korisnicima, predstavljajući se imenima i fotografijama živih ljudi. Takvih se hibridnih pojava može vidjeti mnogo u komentarima ispod članaka na portalima, pogotovo kad je riječ o vrućim političkim temama, pri čemu je očito da jedan čovjek upravlja s više kiborških računala.

Roboti se u novinarstvu koriste već neko vrijeme. Pričalo se da je Yahoo! sportsko novinarstvo gotovo posve automatizirao, a da Associated Press umjetnu inteligenciju koristi za brzo pretraživanje Twittera, Facebooka, Pinteresta i LinkedIna kako bi na tim društvenim mrežama otkrio vijesti; navod-

UI I KRIZA NOVINA

Glasnogovornik *Bilda*, najprodavanijih novina u Europi, izjavio je ovih dana: „Vjerujemo u mogućnosti umjetne inteligencije. Želimo ih koristiti u Axel Springeru kako bismo poboljšali novinarstvo i dugoročno održali neovisno novinarstvo. Temi pristupamo otvorena uma i trenutačno imamo mnoge inicijative s kojima istražujemo područja primjene UI za naše novinarske Brendove, kako u proizvodnim procesima redakcija tako i u odnosu na iskustvo čitatelja.“ No tih je čitatelja sve manje: prodaja *Bilda* pala je s 4,5 milijuna primjeraka prije dvadesetak godina na nešto više od milijun prošle godine.

no njegov *NewsWhip* može u realnom vremenu upozoriti novinare na razvoj vijesti o kojoj pišu te znatno smanjiti pogreške u izvješćivanju. Osim toga, već je bilo poznato da se Bloomberg za svoja financijska izvješća koristi programom Cyborg, *Forbes* rabi umjetnu inteligenciju zvanu Bertie, *Washington Post* koristio se programom Heliograf, novinari BBC-ja služili su se Juiceom, djelatnici Reutersa imaju program News Tracer koji im traži vijesti, a zna se i da se *New York Times* koristi UI-tehnologijom za provjeru podatka. No recentni događaji bacaju sjenu na te optimistične pothvate.

Naime, tehnološka mrežna stranica Cnet također se koristila umjetnom inteligencijom za pisanje članaka koje su poslije ljudski urednici skenirali radi utvrđivanja točnosti - i to tako da je Cnet u siječnju, nakon izvješća da se više od polovine članaka mora ispraviti, priznao da projekt ima ograničenja. U travnju su izdavači njemačkog tjednika *Die Aktuelle* smijenili svog urednika i

ispričali se obitelji Michaela Schumachera nakon što je objavio intervju s legendom Formule 1 koji je u potpunosti generirala UI. Svi znamo, osim robota, da se sedmerostruki svjetski prvak F1 nije u javnosti pojavio od prosinca 2013. zbog teške ozljede mozga zadobivene u skijaškoj nesreći.

Um nije računalo

Hoće li zbilja više ljudi čitati novine, ili barem internetske portale, budu li sadržaje punili roboti? Ili će barem za nakladnika troškovi biti manji - broj se čitatelja neće povećati, ali botovi neće tražiti socijalno, mirovinsko, godišnji odmor, plaćenu pauzu i mjesto za parkiranje. No temeljno pitanje ipak ostaje: je li umjetna inteligencija uopće inteligentna? Šira implikacija Searlova argumenta jest da ljudski umovi uopće nisu računalni sustavi, to jest sustavi za obradu informacija nalik računalima, kao što se danas posvuda implicira - inače nam ne bi ni palo na pamet da bi UI mogla zamijeniti čovjeka. Umovi su, dokazuje on, ipak biološki uvjetovani, to jest tjelesno, a računala mogu u najboljem slučaju simulirati te biološke procese. Searle nam pokazuje da implementacija računalnog programa sama po sebi nije dovoljna za svijest ili intencionalnost. Rad kompjutera, ma koliko to danas bilo zamagljeno uvođenjem virtualnih neuronskih mreža, definiran je isključivo formalno ili sintaktički, dok umovi imaju stvarni mentalni ili semantički sadržaj. Mi ne možemo doći od sintaktičkog do semantičkog samo korištenjem sintaktičkih operacija, tvrdi on, i to svakako treba imati na umu kada god pročitate neki bombastičan naslov što nas uvjerava da će UI preuzeti kontrolu nad ljudskom rasom; u stroju nema ničega što čovjek već nije tamo stavio.

Zatvoreni krug

Možemo, međutim, predvidjeti kamo će nas doista odvesti naša opsesija kvantitetom, kojom poričemo manjak kvalitete umjetne inteligencije. Sve veći broj botova i kiborga u virtualnom prostoru povećat će količinu *online* sadržaja na neslućene potencije. U boljoj varijanti imat ćemo milijun puta više vijesti, više zanimljivosti, više kulinarskih recepata, više savjeta da unaprijedimo svoju igru šaha ili bilijara, više videa s kućnim ljubimcima; u onoj crnoj varijanti imat ćemo milijardu puta više hejterskih komentara, više trolova po portalima, više lažnih vijesti i dezinformacija, a sve zahvaljujući marljivim nevidljivim automatima koji će sve to tražiti, slagati i objavljivati za nas. I što će onda poduzeti jadni primjerak ljudskog roda? Morat će angažirati umjetnu inteligenciju da za njega čita, provjerava i odabire ono što je istinito, korisno i zanimljivo. Naoružaju li se nakladnici botovima, njima će se naoružati i čitatelji, pa ćemo imati apsurdnu situaciju da će kompjutori pisati samo za druge kompjutore. Možda će se tada konačno čovjek okrenuti čovjeku.

GLAZBA I UMJETNA INTELIGENCIJA

POVRATAK BEATLESA 2023.

Promišljajući o utjecaju tehnoloških izuma na glazbenu umjetnost, kritičar Alex Ross u eseju *Pakleni strojevi* podsjeća na izjavu skladatelja i vođe orkestra Johna Philipa Sousea, koji je još 1906. pred američkim Kongresom rekao da će „tehnologija uništiti glazbu“. Spominjući „govorne strojeve koji će pokvariti umjetnički razvoj glazbe“ Sousa se dakako, okomio na prve uređaje za bilježenje zvuka s pomoću kojih se glazbeno djelo tada počelo „odvajati“ od onoga koji ga stvara. S vremenom glazba je zahvaljujući strojevima postala „radikalno virtualan medij“ i široko je dostupna, poput vode koja poteče iz slavine kad god to poželimo.

Tako je prije više od stoljeća počela rasprava bez kraja: u kojoj mjeri tehnologija pomaže ili odmaže razvoju glazbe? Ako je tehnologija dokazano korisna, u kojoj točki ona to *prestaje* biti, i postoji li granica nakon koje stroj, računalni program ili *robot* glazbu preotimaju iz ljudskih ruku i uspostavljaju potpunu kontrolu?

Danas, kad umjetna inteligencija prodiru u sve zakutke ljudskog djelovanja, debate o suodnosu autentičnih ljudskih emocija i sustava koji su te emocije (uz pomoć algoritamskih sustava) naučili oponašati postaju sve žustrije. Silina rasprava proizlazi iz otvorenog oduševljenja novim mogućnostima, ali i iz straha da umjetna inteligencija prestane funkcionirati kao puki alat u kreativnom procesu i preuzme „samostalnu“ kreativnu ulogu - dakako, na temeljima prikupljenih i već poznatih podataka. Želite li čuti „novu“ pjesmu Jimija Hendrixa, Amy Winehouse, ili možda fiktivni izgubljeni album Oasisa, dovoljno je „dogovoriti“ se s programom umjetne inteligencije (ChatGPT) i želja će vam biti ispunjena. Možda nam je, strahuju pesimisti, Mary Shelley slavnom alegorijskom pričom o Frankensteinu još prije dvjesto godina predvidjela sudbinu. Možda smo se previše zanimali i kreirali tehnološko čudovište koje se upravo okreće protiv svojih stvoritelja.

Posljednja Lennonova pjesma

Dakako, ovisi kako se prema čudovištu odnosite. Upravlja li njime oprezno, ono funkcionira poput učinkovita pomagala. Nedavno smo, primjerice, čitali o tome kako je Paul McCartney - jedan od najstarijih aktivnih glazbenika na sceni - najavio posljednji povratak Beatlesa! Riječ je o demosnimci za skladbu *Now and Then* koju je John Lennon izradio nedugo prije smrti, 1978. u svom njujorškom stanu. Snimka je zabilježena i pohranjena na običnoj kazeti s natpisom „za Paula“, pa ju je Johnova udovica Yoko Ono poslije doista prosljedila Paulu. Dovršavajući projekt *Anthology*, preživjela trojica Beatlesa pokušala su sirovu demosnimku još 1995. pretočiti u zaokruženu skladbu, ali bezuspješno. Demo je bio tehnički očajne kakvoće s visokom razinom pozadinskih šumova, a osim toga Georgeu Harrisonu pjesma se nije svidjela („smeće“, glasio je njegov komentar). No s Georgeovom smrću 2001. nestao je jedini „glas protiv“, pa je McCartney 2023. uz malu pomoć Ringa Starra i uznapredovale umjetne inteligencije stvar ipak odlučio izvaditi iz arhive i dati joj konačni oblik.

McCartney je zapravo iskoristio tehničke pogodnosti razvijene u dokumentarcu *Get Back*. Bit je u tome da je računalo „naučilo“ raspoznati glasove članova Beatlesa i odvojiti ih od okolne buke kako bi se izolirao čisti audio. Istom logikom umjetna intelligen-

Piše Denis Leskovar

Paul McCartney

Želite li čuti „novu“ pjesmu Jimija Hendrixa ili Amy Winehouse dovoljno je „dogovoriti“ se s programom ChatGPT i želja će vam biti ispunjena. Možda nam je, strahuju pesimisti, Mary Shelley slavnom alegorijskom pričom o Frankensteinu još prije dvjesto godina predvidjela sudbinu. Jesmo li se previše zanimali i kreirali tehnološko čudovište koje se okreće protiv svojih stvoritelja?

Konferencija Smart Industry, panel Umjetna inteligencija

cija uspjela je iz Lennonove kućne klavirske snimke prepoznati i „izvući“ Johnov vokal. „Imali smo njegov glas i klavir. Uspjeli smo ih razdvojiti uz pomoć umjetne inteligencije“, pohvalio se McCartney BBC-ju. Tako dobiven (čisti) vokal potom postaje pogodan za uobičajenu studijsku proceduru, uključujući miksanje i sve ostalo. Očito je da ćemo uskoro dobiti „posljednju pjesmu Beatlesa“, no ostaje pitanje što bi na sve to rekao George Harrison. I što će reći publika. McCartney je svjestan opasnosti umjetne inteligencije, koja, priznaje, istovremeno djeluje i „strašno i uzbudljivo, zato što predstavlja budućnost“.

Nazire li se kraj pop-glazbe kakvu smo poznavali

Zastrašujuću dimenziju priče svijet glazbe osjetio je u travnju kad je virtualnim bespućima zavladao pjesma *Heart on My Sleeve* - lažni duet Drakea i Weeknda, generiran manipulativnim čarima umjetne inteligencije. Plasirana na većinu društvenih medija i *streaming*-servisa, pjesma je postigla milijunske pregleda prije negoli je izdavačka kuća Universal Records, koja zastupa oba glazbenika, uspjela ishoditi zabranu emitiranja i koliko-toliko popraviti štetu. Budući da kanadske pop-zvijezde u tom *deep fake*

pothvatu uopće nisu sudjelovale - autor je TikTok korisnik pod korisničkim imenom Ghostwriter977 - vijest je iz temelja uzdrmla industriju i pojačala staru zebnju: nazire li se kraj popularne glazbe kakvu smo dosad poznavali i može li (i hoće li) umjetna inteligencija (UI) zamijeniti ljudsku kreativnost?

I bez diplome pravnog fakulteta svatko može zaključiti da Ghostwriter977 i slični likovi iz internetskog podzemlja krše pravne i etičke norme bez obzira na činjenicu da je u slučaju *Heart on My Sleeve* kloniran tuđi umjetnički DNK, a ne konkretna autorska skladba. Ali duh je pušten iz boce i nemoguće ga je vratiti. Da bi ispunili svoju osnovnu svrhu, programi koji koriste umjetnu inteligenciju prethodno se hrane bazom podataka putem koje uče kako re-kreirati i oponašati zadane stilove, glasove i tipove glazbe. Doista zvuči zabrinjavajuće da su ti programi imali pristup sadržajima globalno popularnih *streaming*-platformi kao što su Spotify i Apple Music. Stoga nije čudno da veliki igrači svjetske diskografije poduzimaju sve dostupne mjere kojima bi se onemogućilo „učenje programa umjetne inteligencije na glazbi koja je pod autorskim pravima“.

Primjeri niču kao gljive poslije kiše. Uz pomoć umjetne inteligencije francuski producent i DJ David Guetta nadogradio je „glas“

Eminema na jednu Stingovu skladbu. Neka- dašnji frontmen Policea reagirao je ljutito: „Građivni blokovi glazbe pripadaju nama, ljudskim bićima. Predstoji nam bitka koju ćemo narednih godina svi morati voditi, bitka za obranu ljudskog kapitala od umjetne inteligencije.“ Kako vidimo, stvari već izmiču kontroli diskografske mašinerije, a čvrsti i održivi pravni okviri još se ne naziru. „Umjetna inteligencija, zakon o zaštiti autorskih prava, prava glazbenika te napokon, izdavačke kuće - sve to sudara se i sukobljava u novim okolnostima i trebat će vremena da se prašina slegne“, kaže Audrey Benoualid, pravna stručnjakinja s područja intelektualnog vlasništva u industriji zabave.

Metoda najkraćeg puta

Glazbeni biznis nije ništa manje okrutan od bilo kojeg drugog - konačni sud uvijek daje tržište, publika koja stvara potražnju i omogućuje nastavak poslovanja. U trenutku kad pomama za kakvim UI-hitom dosegne razinu koju je nemoguće ignorirati, Sting sigurno neće biti taj koji će dramatičnim apelima na ljudskost zaustaviti lavinu. Osim toga, glazbenici poput njega trebali bi voditi računa i o tome da nemaju svi tako romantičan odnos prema „humanom“ elementu skladateljskog procesa. Služiti se umjetnom inteligencijom „nije grijeh“, smatra Neil Tennant iz Pet Shop Boysa, dodajući da ona može pomoći u svladavanju kreativne blokade. „Imamo pjesmu za koju smo još 2003. smislili refren, ali je nismo uspjeli dovršiti - zapeli smo kod skladanja strofe“, pojasnio je, dodavši da sada to napokon mogu učiniti. Fragmente pjesme jednostavno će ubaciti u računalni sustav, „pritisnuti gumb“ i čekati da umjetna inteligencija završi posao. Kad nova pjesma - ili album - ugleda svjetlo dana, tko će moći prepoznati koji je njezin dio autorsko djelo, a što je smislila famozna UI? Lako je pretpostaviti da se njihova publika (koja ih ionako cijeni zbog artificijelnog, a ne organskog zvuka) neće zamarati s takvim zagonetkama.

No mnogi drugi očito hoće. Upravo stiže vijest da upravni odbor nagrade *Grammy* službeno preinačuje vlastiti nominacijski sustav kako bi ga prilagodio novim okolnostima sve intenzivnije primjene umjetne inteligencije. Ključno novo pravilo glasi: „Djelo koje ne sadrži ljudsko autorstvo nije prihvatljivo ni u jednoj kategoriji.“ Na globalnom planu pravni sustav očito nastoji kreirati norme prema kojima bi umjetna inteligencija mogla tek osnažiti, ali ne i posve zamijeniti čovjekovu kreativnost. Optimisti kažu da je UI odraz čovjekovih inovacija, pa će ljudska imaginacija uvijek biti korak ispred stroja, no ipak... Živimo u prijelaznim i prijelomnim vremenima, u razdoblju s mnogo više pitanja nego odgovora i nije lako razmrsiti sve konce.

Glazbenici i producenti oduvijek traže i nalaze načine da uz što manje kreativnog ulaganja dobiju što savršeniji zvučni proizvod. Od sintesajzera koji simuliraju najraznovrsnije instrumente i primitivnih ritam-strojova (koji zamjenjuju bubnjare), od tehnike sempliranja ili korištenja audioprocссора za korekciju vokala (Auto-Tune), pa sve do današnjih sofisticiranih robotiziranih sustava, bilo je pitanje vremena kad će se *metoda najkraćeg i najlakšeg puta* početi primjenjivati i na osjetljivom području skladanja. Na nama je da pokušamo urediti stvari kako bismo anulirali ili barem umanjili rizik od distopijskog scenarija kojega se mnogi pribojavaju.

REGULIRANJE UMJETNE INTELIGENCIJE

Kako uhvatiti Bijelog Zeca?

Mnogo sustava o kojima ovise naši životi temelje se na UI, koja bi u pozadini mogla odlučivati o tome jeste li dobar kandidat za posao, hoćete li dobiti kredit i koju bi vam terapiju trebao preporučiti liječnik. Nimalo bezazlene stvari. Dovoljno ozbiljne, u svakom slučaju, da se postavi pitanje regulative

„Alica, koja je ostala zdrava i čitava, za tili čas skoči na noge. Pogleda gore, ali je nad njom sve bilo crno i mračno; pred njom se opet pružio dug prolaz, a daleko u njemu bio je na vidiku Bijeli Zec, kojega je jedva mogla razabrati kako hrli i iščezava u daljini. Nije smjela ni časa častiti. Kao vjetar pojuri Alica i stigne u pravi trenutak da čuje Zeku kako zalazeći za ugao mrmori: „Oh, tako mi ushiju i brkova, ala ću zakasnuti.“

Lewis Carroll, *Alica u zemlji čudesa*, Mladost, Zagreb, 1989.

Piše Ema Mendušić Škugor

Početak Alicine pustolovine neobično nalikuje trenutnim razvoima koji se u vezi s umjetnom inteligencijom odvijaju u svijetu. Lansiranje ChatGPT-ja potkraj prošle godine globalnu je UI-utрку ubacilo u petu brzinu – od Microsofta preko Googlea pa sve do najmanjih IT-društava, svi žure da se pozicioniraju i uzmu što veći dio UI-kolača dok je vruć. Jedino što se, čini se, kreće brže od interesa za UI i napretka UI-tehnologije rastući je jazor od posljedica njezine sve učestalije primjene.

Nužnost postojanja regulative

Kad zamišljamo UI na djelu, teško je otrgnuti se apokaliptičnim prizorima robotskih vojski koje po nalogu samosvjesnih kompjutora preuzimaju Zemlju i istrebljuju čovječanstvo. No to je tzv. opća UI, a do nje još (srećom) nismo stigli. Većina sustava s kojima ste upoznati temelji se na uskoj UI, koja ljudsku inteligenciju može nadmašiti u određenim zadacima unutar pojedinog, ograničenog područja djelovanja. Od algoritama koji predviđaju buduće kupnje na internetu, preko prometne navigacije, pa sve do pametnih pomoćnika poput Siri ili Alexe, taj je UI uvelike već među nama.

No okolnost da Terminator-scenarij u skoroj budućnosti nije izgledan ne znači da su današnji načini primjene UI benigni. Pritom ne mislim samo na to da se možete opeći pri korištenju ChatGPT-a kad vam umjesto pravog, chatbot halucinira nepostojeći odgovor. Mnogo sustava o kojima ovise naši životi temelje se na UI, koja bi u pozadini mogla odlučivati o tome jeste li dobar kandidat za posao, hoćete li dobiti kredit i koju bi vam terapiju trebao preporučiti liječnik. Nimalo bezazlene stvari. Dovoljno ozbiljne, u svakom slučaju, da se postavi pitanje regulative.

Akt o umjetnoj inteligenciji

Stoga ukorak s utrkom za razvoj UI tehnologije traje i ona za njezinom primjerenom regulacijom. Vijeće OECD-a još je 2019. doni-

Kako regulirati nešto za što nismo sasvim sigurni kako funkcionira?

jelo niz preporuka za UI, a iste je godine skupina G20 objavila Načela o umjetnoj inteligenciji. Vijeće Europe trenutno radi na izradi konvencije o UI, a SAD, Kina i brojne druge zemlje razmatraju donošenje nove i izmjenne postojeće legislative kako bi regulirali lokalne UI-razvoje.

EU je najdalje odmaknula. U lipnju ove godine Europski je parlament potvrdio svoju poziciju u odnosu na predloženu Uredbu o utvrđivanju usklađenih pravila o umjetnoj inteligenciji (takozvani Akt o umjetnoj inteligenciji). Kulminacija je to višegodišnjih napora na razini Unije – Komisija je europsku Strategiju za umjetnu inteligenciju predstavila još u proljeće 2018, a njezin prijedlog Akta o kojem se trenutno raspravlja pred europskim institucijama datira iz travnja 2021.

Europski je pristup, također, najstroži. Akt je zamišljen kao uredba, dakle kao jedinstveni propis koji u cijelosti obvezuje sve države članice. Njime se uspostavlja relevantni pravni okvir za razvoj, stavljanje na tržište i korištenje UI na razini čitave EU. Dapače, prema trenutnom tekstu Akt bi faktički trebao biti primjenjiv i ekstrateritorijalno jer će biti relevantan za sav UI koji se stavlja na europsko tržište – bez obzira na sjedište tvorca.

Aktom se namjerava europsko UI-zakonodavstvo utemeljiti na tehnološki neutralnoj definiciji UI koja je precizna, ali ne toliko uska da isključuje neke od postojećih ili potencijalne nove tehnologije. Nimalo laka zadaća u svijetu u kojem općeprihvaćena definicija UI ne postoji. Dodatna je teškoća i okolnost da se UI temelji na izrazito složenim sustavima kojima ponašanje ponekad sa sigurnošću ne mogu predvidjeti čak ni njihovi tvorci – što je istovremeno i argument za njihovu što skoriju regulaciju i velik kamen regulatornog spoticanja. Kako ćete, naime, regulirati nešto za što niste sasvim sigurni kako funkcionira?

Rizici primjene UI

O tome različite stavove imaju čak i europske institucije uključene u zakonodavni proces. Akt se zato u odnosu na rizike koje primjena UI nosi za građane Unije fokusira na namjenu pojedinih sustava. Određene prakse u području UI potpuno se zabra-

ne su u nekoliko razina ovisno o težini povrede, no načelno su veoma visoke i kreću se od 5 pa sve do 40 milijuna eura, odnosno od jedan do sedam posto godišnjega globalnog prometa za pravne osobe. Nadzor nad time drže li se obveznici Akta trebao bi, ovisno o konačnom dogovoru EU-institucija, biti podijeljen između nacionalnih mjerodavnih tijela i jednog, centralnog novoosnovanog tijela na razini cijele EU koje bi u koordinatorskoj ulozi olakšavalo međudržavnu suradnju.

Finalizacija dogovora?

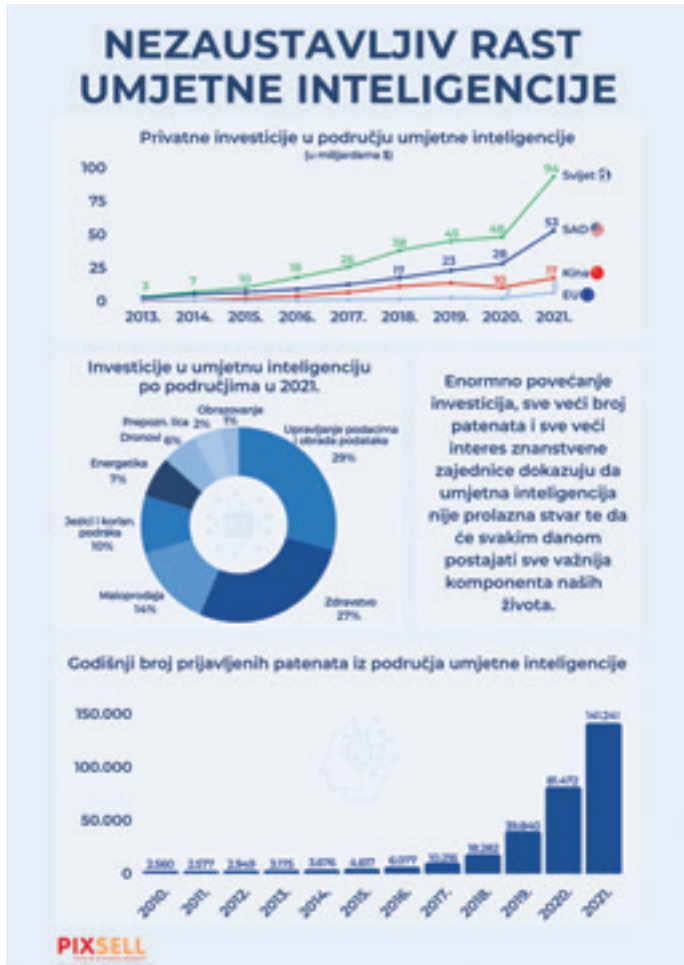
Kad bi dogovor na razini EU trebao biti finaliziran? Možda ste primijetili da stavovi europskih institucija u odnosu na neke važne točke Akta još nisu sasvim usklađeni. To čini odgovor na pitanje što nam slijedi u pogledu UI-regulative težim no što se na prvi pogled čini. Na formalnoj razini, trenutno se na razini Unije odvija tzv. trijalog relevantnih institucija u kojem Parlament, Komisija i Vijeće nastoje usuglasiti pozicije, sve kako bi Akt mogao stupiti na snagu do kraja 2023. Komisija, naime, želi spriječiti da zakonodavni proces potpadne pod političke pritiske nadolazećih izbora za Europski parlament u 2024. No to su želje i pozdravi, a u realnosti bi razilaženja među europskim institucijama mogla znatno oduljiti pregovore.

Dotadno, u tijeku dalje rasprave na razini EU ne treba isključiti ni pozamašnu količinu lobiranja od strane raznih, ponajprije tržišnih aktera. Brojni su glasovi koji tvrde da još nije vrijeme za tako strogo zakonodavstvo. Tvrde da će Akt zaustaviti rast i razvoj UI-inovacija u Uniji i oduzeti joj tržišnu prednost, a male i srednje poduzetnike opteretiti teškim obavezama koje neće moći ni provesti ni financirati.

Još je, dakle, mnogo neizvjesnosti o tome hoće li, kada i kakav Akt o umjetnoj inteligenciji stupiti na snagu u EU. Dapače, da se Akt i usvoji do kraja 2023, to i dalje ne bi značilo njegovu neposrednu primjenu, jer se trenutnim prijedlogom predviđa dvogodišnje razdoblje prilagodbe u kojem će provedba većine odredbi biti odgođena dok se ne stvore uvjeti za potpunu realizaciju Akta.

Prerano je stoga reći kako će u narednih nekoliko godina izgledati pravni krajolik UI. Jednom kad Akt stupi na snagu, zasigurno će biti sveobuhvatna i stroga regulativa, ali vjerojatno neće biti jedina u svijetu. Kad do toga dođe, svijet će trebati odlučiti hoće li prihvatiti taj prvi potez EU i krenuti smjerom usklađivanja, ili ga odbacivanjem pokušati relativizirati. U tom će trenutku postati jasno hoće li ono što će EU postići kao svjetski lider u UI-regulativi ujedno značiti i njezin gubitak na području tehnološkog i gospodarskog napretka.

Stephen Hawking jednom je rekao da će UI biti ili najbolja ili najgora stvar koja se desila čovječanstvu, a samo će vrijeme pokazati je li bio u pravu. Meni se čini da smo tek sišli niz zječju rupu i da je pitanje kada ćemo i kojim putem izaći na drugu stranu. Uostalom, još trebamo saznati iza kojeg nas zavoja čeka Bijeli Zec.

Ilustracija: Canva
Izradio: Marko Pitek / PIXSELL

BORIS DOMAGOJ BILETIĆ

OVISNIK BOLI*

U KOSINI sjajno jedno kolo odbačeno,
trava zvoni u džepovima kradljivaca bicikla
(ostavljen bez lokota uza zid izrešetan).
kostur mu kao iz Vittorijeva filma;
pred očima dječaka i oca
lačnih svega u neslobodi izbora.
druge su mučili barjaci
njih želuci; ma koji smisao,
kakva misao na vječnost!
ovdje i sada vrti se isti film:
zvono iz trave podiže neku novu
crikvu, multi li je kulti li je?
ni križa ni miseca ni zvizde.
bogomolja nečija/ničija, jedno- (vs.)
višeboštvo: apokalipse, postmoderne,
virtuale kao negacije Života
izvornog - od krvi i duše?
a kotač ide unatrag svijetom
(trajno nov stari realizam, no
pričuvna pjesma nije rezervna):
elem - 'ko vida rane kovida,
'ko pak šutnjom niz kosinu u materinu.

PULSKA RIVA ključala od cipala
ugojenih i natovljenih govnama puležana.
blaženo vrime bez kolektora,
a kamoli još ekoloških.
ideesov *kaštijun* nikako da proradi,
a kadrovski im nikada dovoljno pun.
brojleri lijevi i brojleri desni, inkubator isti.
tu gdje sinovi i unuci fašista i komunistā
peru nečiste savjesti predaka, tuđe i svoje.
bit će da cipli ostaju cipli, ma što pojeli,
ma kamo se djenuli. migolje se. riblja posla.

TO JE VRIJEME kad korzo bilo je korzo
ex giardino, a danas ex korzo i tako to,
vicoovski smisao za povijesne mijene
u našoj miloj provinciji.
to je vrijeme đanija laštika, rudija,
nanda bote i takvih, da se ne umisle
gospari kako drugi nemaju svoje
oridinale, lere i druge fotoreportere
trenutka koje su ponijeli sobom
pod križ/zvizdu i mramor na *montediro*
(tako izgovaraju, a sad i pišu).
tisuće srca, jakni vijetnamki,
cokula vojničkih, jeftinih parfema,
neusporedivih frizura bez njege, i ona,
jedina, jedinstvena. kako sam treperio
na korzu, kako u ravnica zagrebačkim
kasnije (iz)gorio! i danas još vrlo sjaji,
zrači kad prođe mimo ko puteni vremeplov.
pa ako te rječica njena imena smiruje,
ona te ne može ostaviti mirnim. Mir(is)na.
već baka s iskustvom koje ja nikad imati neću.

JOEU COCKERU
na smrtni dan:
Možda niste
Mogli ni znali
Promijeniti svije(s)t.
Ali sebe da.
Neki nabolje.
Rijetki preživjeli.
Ti si jedna od veza.
Kao da ćeš vječno.
A onda jebeni rak.
Ništa čudno
Kako ste/smo
Živjeli, (ne) doživjeli.
Ubiti (se) da bi(h) živio.
Talasa se mnoštvo
I giba ritmom
Svemira tvoga
I tebe dostojnih.
Napišeš li stih,
A kamoli
Pjesmu,
Upisan u srca
Sviju si.
Dostojnih,
Meštre.
Dostojnih
Jer pjesma ključ
Je duše, duše.
S malom pomoći
Prijetelja
Ili bez nje.
Čuvali te anđeli
Pjesme.
I pjesme čuvamo.

KAKO SI SIJAO tako ćeš... tko, ja sijao?
ne, mene su posijali i tu sam niknuo.
moja je žetva pak moja stvar.
kao da se ne vidim, pa gle me!
ovu masu, melasu, nusprodukt izrečenog
i još više prešućenog, toliko toga
boli kao da je bol nasljedna, kronična
ili ipak akutna, stanje moje prirode
u trenutku, nekakva utješna inačica.
ne želim je, no kao da bez boli ne mogu,
predug staž u takvom stanju,
gotovo ovisnik (o) boli: e, to bi bio
dobar naslov poštene knjige.
samo ne preskakati radne verzije,
batali ljekarne i proroke samopomoći.
vježbati i samo vježbati, do boli.

uljepšavanja. Posebnost rukopisa ogleda se i u jeziku, mješavini dijalekta, standarda i urbanog slenga, makaronskoj smjesi u kojoj sve kipti od eidetskih slika i eufonije. Čitao-cima ove poeme bit će kao da gledaju film, jer sve su cjeline kao sekvence, kadrirane filmski. Uostalom, i sam se autor već na početku referira na jedan od najpoznatijih talijanskih filmova, *Kradljivce bicikala* Vittorija De Sice.

Kroz poemu može se doživjeti život ulice („s balkona mirisi kužine i ku'inje, / trščanske špeže i začina sve južne Slavije. / ljetna žega, kao u prašini vesterna/užareno podne. / more samo vikendom“), kroz rock-glazbu, oblike tadašnjeg bunta, vudstokovce, i vjeru u bolje sutra. I sam pjesnik, dajući naslov toj cjelini *Ovisnik boli*, autopoetički objašnjava bol: „ne želim je, no kao da bez boli ne mogu, / predug staž u takvu stanju“. I doista Biletić kao da pisanjem i ne želi otклонiti bol, prepušta se unamunovskom „tragičnom osjećaju života“, no sve čini s lakoćom, prozračno, pročišćenim stihovima u kojima se povijest prelama kroz život pojedinca, naizgled stvarnosno, a zapravo nadrealno. Biletić je *poeta doctus* i u ovom rukopisu možemo pronaći niz intertekstual-

ULICA ADŽLJINA nije više bila nalik onoj iz '54. egzodus odnese, egzodus donese, nije bila ni ciscuttijeva kao danas. još sve je imalo neku patinu normalne starine, spokojna života, boljih navika i hijerarhije. vidim se u kratkim hlačicama na *portunu*, mornarska majica, *šćinke*, izgrebena koljena. auti na prste. (i više priča jedan *karić* s *balinjerama* nego sva plastična e-industrija.) s balkonā mirisi *kužine* i ku'inje, miks trščanske *špeže* i začina sve južne Slavije. ljetna žega, kao u prašini vesterna užareno podne. more samo vikendom. hijerarhiju i sve tzv. vertikale kasnije smo popljuvali, pod noge bacili, otrli zadnje sline dječastva, drčni s pokrićem bez pokrića: *Anarchia Libertā Baader-Meinhof Vivrà!* pak *Addio Lugano Beellaa ODolce Terra Miaaaa...* i još *Tsar Nikolai' Zdal Manijfest:* *Myortvym Svoboda Živih Pod Arrest!* Raz-dva-tri! i još ;No pasarān! i još...

RODI SE NAŠA VANJA, držim je sitnu, kasnije dinamičnu do danas, u naručju sred sobe svoga djetinjstva. one sobe u kojoj sam rujna 1975. plaćući da me ne vide prebiraio fotke obiteljskih albuma da ne zaboravim jer ujutro kreće vlak put zagreba (i tada iz hrvatske u hrvatsku kroz sloveniju). studij, ne bilo kakav ni bilo gdje, ali neizabran, nametnut. umalo digneš ruku na sebe. ipak drito nazad, u *istarski borac*, a bajka pulska svršila se u kranjčevičevoj 8, u ime naroda! ušuti ili piši pod pseudonimom. preduugo rovinj i život koji bih ponovio samo zbog njega, prvijenca; na *lastama* je rovinjskim, s lastavicama na ramenu i onim osmijehom kad mu dođem, recimo četvrtkom, pred hladnim mramorom cvokoćući molitvu.

* Stihovi iz pjesničko-proznoga rukopisa u nastajanju, radna naslova *RAZVALINE: sada kad je sve gotovo*. Tekstovi su u nekoj mjeri (auto)biografski (ne „stvarnosni“). Nakraju bit će: jezična miksija standardā (dvaju), dijalekata (dvaju) i urbanoga žargona. Makaronština? Interpunkcija je „privremena u nedosljednosti“. Nekoliko tumačenja: živōt = čakavski hrv. leđa; Kaštijun = veliko odlagalište otpada; Monte G(h)iro = pulsko gradsko groblje; Laste = rovinjsko groblje. (B.D.B.)

Jetko i bez uljepšavanja

Piše Darija Žilić

U pjesničko-proznom rukopisu u nastajanju *Razvaline: sada kada je sve gotovo* Boris Domagoj Biletić kroz opis Pule od sredine 1960-ih do ranih 1980-ih imaginira vlastitu mladost, povezujući je s krutim povijesnim kontekstom, zabranama, a ujedno parodira i svagdan u kojem su se pogubile sve vrijednosti, u kojemu vladaju nekadašnji krvnici, njihovi potomci i njihove vječne ideološke metode. Biletić u ironičnom modusu govori o povijesti i sadašnjosti, a u romantično-sentimentalnom o vlastitom odrastanju, poetskim toponimima, ljubavi, erosu i thanatosu, svemu onom što je prošlo, rekapitulirajući vlastiti život, jetko i bez

nih i intermedijalnih iktusa, ali posve nepretenciozno, kao da taj *soundtrack* mladosti stvara pjesmu o ljubavi i smrti u najboljem izdanju.

Biletića karakterizira svijest o vremenitosti, o onom prije, usporedbe, ukoliko „vikoovski smisao za povijesne mijene / u našoj miloj provinciji“, o tome sada ponajviše. Vrhunski je užitak u vremenu ogoljele, karverovske poezije i proze uživati u poemi koja donosi niz senzacija, sinkretizam pojmova, slika, emocija, sveg onog izrečenog i onog tek naznačenog. Obuhvaća i sve ono avangardno u igri jezikom, razbijanju sintakse.

Inače, nedavno je Boris Biletić, ugledni pjesnik, znanstvenik, antologičar, urednik, kulturni djelatnik, nagrađen poveljom Fonda Miroslav Krleža za 2021. i 2022. za knjigu izabranih pjesama *Hvatanje zraka* (2021) u izdanju Matice hrvatske. Biletić objavljuje još od 1977. poeziju, eseje i kritike, dobitnik je većine najvažnijih književnih nagrada, preveden je na brojne jezike, a u razdoblju između 1983. i 2021. objavio je 25 knjiga te dvjestotinjak uredio. Jedan je od najvažnijih suvremenih hrvatskih pjesnika.

SUVREMENA HRVATSKA POEZIJA: DRAGO ŠTAMBUK, UZGON

Paundovski uzgon Štambukova glasa

Piše Milan Bešlić

Stvaralački opus Drage Štambuka može se najsazetije i najslikovitije izraziti paradoksom: četverac s jednim veslačem. Naime, Štambukova tetraedarska struktura opusa razaznaje se u četiri teme koje se oblikovale opus, pa ga i okrunile četirima uspješnicama. Prva se pokazuje u njegovoj liječničkoj karijeri, koja se počela formirati po završetku studija na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na supspecijalističkim temama gastroenterologije i hepatologije. Nastavio se usavršavati 1983–1984. u Londonu radeći na kliničkom istraživanju bolesti jetre i terapiji *kopnice* (sinonim za AIDS, sidu, koji je u prozračnom hrvatskom jeziku majstorski skovao kao valjanu istoznačnicu i potpisao kao autor. Valja podsjetiti da je Štambuk na Šreterovu natječaju u nekoliko navrata nagrađivan za uspješno stvaranje/kovanje novih riječi u hrvatskom jeziku.)

U razdoblju liječničkoga usavršavanja u Londonu započinje i diplomatsku aktivnost na koju ga je potaknula velikosrpska agresija na domovinu Hrvatsku i tada je sigurno zakoračio u novi profesionalni prostor. Tim je iskorakom otvorio drugu veliku temu svojega stvaralačkog puta – diplomaciju, u kojoj se kroz minulo razdoblje prometnuo u jednog od najuspješnijih veleposlanika Republike Hrvatske. Može se, dakle, ustvrditi da je diplomacija Štambukova druga uspješnica. Naime, kroz brojne veleposlaničke adrese u kojima je služio domovini Hrvatskoj – počevši od Londona do dalekoistočnih i bliskoistočnih država te onih prekomorskih, u Indiji i Šri Lanki, Japanu, Republici Koreji, u Egiptu i drugim arapskim državama, Brazilu te, napokon, i danas, u Iranu i Pakistanu – znalčki je isprepletao interese države u kojoj je službovao (i u kojoj danas službuje!) s interesima svoje države, Republike Hrvatske. Tim vještim diplomatskim pleterom Štambuk je usustavljivao dvosmjernu protočnost komunikacijskih kanala, što je rezultiralo plodnom međudržavnom gospodarskom i kulturnom suradnjom.

Ono pak što na jedinstven način učvršćuje Štambukovo ukupno djelo jest njegova tre-

ća sastavnica/uspješnica dobro znana pod imenom Croatia rediviva ča-kaj-što. A riječ je o svehrvatskoj jezično-pjesničkoj manifestaciji prožetoj i posvećenoj trojednoj naravi hrvatskoga jezika koju je utemeljio u rod-nim Selcima na otoku Braču palindromske 1991. godine, potom autorski koncipirao te s predanim zanosom organizacijski provodio (i provodi!) u djelo dulje od tri desetljeća. Treća Štambukova uspješnica tim je veća jer je kulturna manifestacija kao njegova autorska *Zlatna formula* proglašena 29. studenoga 2019. godine kulturnim dobrom i stavljena na Nacionalnu listu zaštićene nematerijalne baštine.

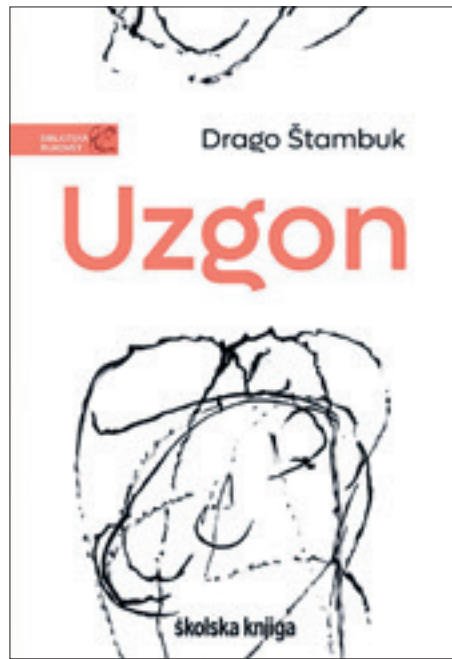
Već sam broj od sedamdeset objavljenih knjiga od kojih su mnoge prevedene na strane jezike govori koliko je snažna Štambukova četvrta sastavnica/uspješnica. Štoviše, u njoj se jasno vidi kako je širok pjesnikov stvaralački raspon počevši od prvih objavljenih knjiga pjesama s početka 70-ih godina 20. stoljeća pa do posljednje knjige, teme mojega teksta, objavljene 2021. pod naslovom *Uzgon*.

Četiri poglavlja knjige pjesama *Uzgon* četiri su strane križa ne kojemu se raspinje pjesnikov glas bolnim vapajem prema Uskrsnuću u Gospodinu. Stoga je *Uzgonu* pravo ime *Uskrsnuće*, a cijelo je pjevanje tužaljka koja na usta pjesnika kazuje da je čovjekov usud iskonska čežnja za Bogom u kojemu njegovo ranjivo zemaljsko postojanje dobiva puninu kad u Njemu zaživi bit njegova bića – život u živome Bogu. Napravio je Bog čovjeka od zemlje na svoju sliku i udahnuo mu život svojim božanskim dahom, a time i božansku supstanciju svoje Božje biti da čovjek ne bude samo od zemlje. I tim je činom Bog u čovjeku živ i po Njemu čovjek živi. Kroz sva pjevanja Drage Štambuka čitamo da je Bog imanentan čovjeku i stoga sva četiri ciklusa tematiziraju tragičnim pjevom proces udaljavanja čovjeka od Boga trošenjem Njegovе nebeske glavnice u potrošnom zemaljskom životu.

U svakoj pjesmi odsutnost Boga od čovjeka otvara se kao praznina kojoj se rubovi iz pjesme u pjesmu bolnim jecajima progresivno množe i šire prema ponoru ljudskog postojanja u bezboštvu i bezbrojnim oblici-

ma tragizma i ništavila. Stoga se pjesnički ciklusi koncentričnim kruženjem oko Božje osi molitvenim zazivanjem učvršćuju u Njegovoj supstanciji i sabiru kršćanskom vjekom cjelovito pjevanje u težnju uzvišenom i nebeskom, uzdižu od zemaljskog tragizma vrtložnim zamasima visinskom i uzgonima duhovnom. Upravo to stanje bolne i bez Boga prazne čovjekove egzistencije pjesnik je izrazio stihovima u temeljnoj pjesmi zbirke *Uzgon* po kojoj je i naslovljena.

Valja skrenuti pozornost na činjenicu da je pjesma *Uzgon* u istoimenoj knjizi – izdvojena, zasebno je objavljena, pjesnik je razlučio i odlučio da bude tiskana na predstranici, kao pretpjesma, proslav knjizi, manifestni iskaz, preambula velikom pjevanju, sublimno izraženo u četiri stiha: „Što drži škunu na vodi, / orla u zraku, ružu rastu uči? Moju lomnu ruku doklen / k Tebi hrli, što drži?“

Izd. Školska knjiga, Zagreb, 2021.

Eksplicitnim obraćanjem Bogu pjesnik ga epistemološki usustavljuje kao najvišu vrijednost u pjesmi i u svemu što postoji, čovjeka, pticu, cvijet i sve živo, prirodu i sav vidljivi i nevidljivi svijet. U svakom stihu, napose u zaključnom, Bog je teološko središte pjesme, i ontološko duhovno sidrište. I stoga se pjesnik u svojim stihovima utječe Bogu kojemu „hrli“ jer nema drugog odgovora na pitanje što to sve pokreće i „što drži“ osim onoga kojega nalazi u Bogu.

I u strukturi lirskog teksta razvidno je pomno stupnjevanje svega stvorenoga na kršćanskoj matrici koja svemu stvorenom pretpostavlja Boga po kojemu je sve stvoreno. U tim stihovima zrcali se pjesnikov isповјedni glas koji svojim odsajima izražava kršćansku vjeru i pokazuje put prema Gospodinu. U Štambukovoj tetraedarskoj struk-

turi cjelokupnog opusa koncipirana je i knjiga pjesma *Uzgon* u četiri ciklusa/poglavljia: *Čemer gora*, *Mare Mortuum*, *Refugium*, *Damavand*, i svaki ciklus od 80 lirsko/proznih tekstova tvore skladnu cjelinu od 320 tekstova.

Pjevanje *Čemer gora* oblikovalo je naslovom beskraino beznade i čamotinju ljudskog postojanja, raspinjanje domovine Hrvatske kroz bremenitu povijest, jad i bijedu prolaznog života, gorčinu i malodušje u svakoj nadi, usud Frankopana i hrvatskoga identiteta. U ciklusu *Mare Mortuum* stihovi su o zamoru i gubitku energije, moru bez boje, bez valova i morskih struja, o domovini bez zanosu, o premorenosti cijeloga svijeta. *Refugium* je čežnja za utočištem i spokojem, pjesnik oblikuje stihovima prostor života. Četvrto pjevanje naslovljeno je po najvišem planinskom vrhu u Iranu – *Damavand* – i najvažnijem simbolu u iranskoj mitologiji, gdje dobro pobjeđuje zlo i gdje se rada čežnja za nebeskim.

Dvije su temeljne sastavnice determinirale zadnju, rekao bih i najvažniju dosad objavljenu Štambukovu knjigu pjesama. Prva je sastavnica ona što nalazi ishodište u *religijskoj kulturi*, poglavito kršćanskog nadahnuća i baštine, potom, spiritualne provenijencije iz nestalih civilizacija, pretkršćanskog slavenskog mnogoboštva i poganskih vjerovanja, simbolike demonskih i okultnih sila, mitologije iz različitih kultura, magijskog zazivanja. Druga je sastavnica u – *jeziku*, kojemu je svaka stranica bogata leksička trpeza koja nas poziva na gozbu čitanja u jedinstvenoj raskoši hrvatskoga jezika i brojnih mu i dobrodošlih uzvanika/riječi iz drugih jezika. To bogatstvo različitih jezika u ludičkim sintagmama i maštovitim tvorbama riječi: „pjesnik uključuje u slikovitu vrevu svojih kulturnih mikstura i civilizacijskoga nomadizma koje pak uvijek na neki način ‘srađuje’ s hrvatskim motivima“, kako je to naglasio Davor Šalat u pogovoru knjizi. Na slojevitoj leksičkoj matrici odjeci pjesnikova glasa šire se rezonantnim nabojima lirsko/proznog teksta onim duhovnim impulsima koji prizivaju tužaljke Jeremije i Jobov lelek kojim se penje okomicom svoje vjere Bogu. Taj se glas napinje i u značenjskom rasponu od pučkog naricanja i obrednog preklinjanja, akademske uzvišenosti i pjesničke lucidnosti, u riječima arhaične patine, in-taktnim i kroatiziranim tuđicama te pjesnikovim nadahnutim kovanicama novih riječi. Vrh svega u svjetlosti hrvatske riječi kojom je pjesnik obasjao tamnu stranu ljudskog bića kako bismo jasno vidjeli da je Božje djelo. A s malo natege mogao bih zaključno kazati da sam, gdjekad, s paundovskim *uzgonom* čitao Štambukove *Cantose*.

koji ukomponirani u dvanaest samostojnih naslova asociraju na *kozmički red* što kreira najosobniju mudrost poetske ravnoteže: Plahi sjaj, Ono čega nema, S puta, ipak lijepog, Nježniji od sna, Na početku tvarnog, Pred zelenilom njegovim, Usred tame koja svijetli, S vitica u travi, Mi ćemo doći onamo, Glas koji čujem, Lijep, veseo, živ netko, Bio sam negdje. Nadahnutim ciklusima pokreće se najosobnije kazivanje uspomena koje su mudrost ravnoteže, skromnost i nadasve – spokoj. Iznimna jednostavnost i otvorenost jezika promiče sklad poetskog izričaja: stihovi su kao skulptorski isklesani u mramoru odabranih riječi.

O tome svjedoči i spisatelj Miro Petrović na kraju knjige *Bit ću negdje* (Umjesto pogovora): „Pitajte Veselka Koromana / Kako pravu riječ / Među onolikim riječima / Prepoznaje odmah. / Nepogriješivo“ (*Pjesnik Koroman*).

Piše
Ljerka Car Matutinović

VESELKO KOROMAN,
BIT ĆU NEGDJE

Obzori najosobnije poetike

Izd. Alfa,
Zagreb, 2022.

Simbolički naslov zbirke *Bit ću negdje* Veselka Koromana otvara nam obzore najosobnije poetike. U koncentraciji poetskih vizura otkriva se mnogostrukost poetske korespondencije u kojoj se čuva jednostavnost i diskretan ushit, pokrenut inspiracijom u dubini koje izvire fenomen uznosite ljudskosti. Ona se ne ispunjava samo u skladu emotivnih rezonancija, već se njezina samostojnost očituje i u ravnoteži intelektualiziranih metafora: „Jer pitam se što bi radilo/biće moje, tamo, u sjaju / s gora nepoznatih, kad / mirovalo se njemu ne bi“ (*Novi um*). Imaginativna potreba da se očuva jednostavnost i pritaženi polet divljenja u fokusu dragih prostora u kojima se ostvaruje nasušna radost pisanja: „I more bi, i vjetar, / i šuma cijela, u strahu, / pitali hujeći: tko sam ja. / Koji misliti mogu / ono čega nema“ (*I kad bilo ga ne bi*).

Stihovi se kreću tvoreći dinamizam pokretnih poetskih slika koje mašta nijansira oslobađajući ritmičnost. Koliko god ima uspona u poetskom izričaju, toliko se ostvaru-

je života: „Bit ću negdje, kakav god, / dok je ičega. / Ako išta moje, sada, / stvarno jest. / Zato, / usred tame koja svijetli, / ipak, veseo sam“ (*Doista*).

To svjetlo u tami korespondira s radošću čitanja koja inspirira, koju ni diskretno kritičko promišljanje ne može zaustaviti. To je blagodat književnog iskustva u traženju nečeg novog u fokusu čiste imaginacije, kad poezija nadilazi svoje izvore. Pritom su nadasve bitni prostori *samoće*: „U tom času i sa zvijezda / vidjelo se koliko sam ganut / time, i uplašen k tome, / stojeći tu, pred zelenilom / njegovim, također sam“ (*Ukazalo se meni*).

Pjesnik Veselko Koroman znao je ući u dubinu pjesme, kad stih ozvuči *onomatopeja di-sanja* koja samostojno, poetski uravnoteženo, modulira drage utihnute glasove: „Što će ikada biti. / Bilo gdje. / Netko skrbi. / Kao otac, majka tvoja. / Nije to igra, / šala višnja. / Kad misliš o tome / um se gubi, / duša pjeva“ (*Za sve što jest*).

Knjiga simboličkog naslova *Bit ću negdje* ističe se i posebnom artikulacijom ciklusa

BRZA BRZA DOSTAVA

Paket24 isporučuje više od 97% paketa za manje od 24 sata.

posta.hr | Ma gdje bili.

IZGUBLJENI TERITORIJI REPUBLIKE

Duboki uzroci kaosa u Francuskoj

Piše Jure Vujić

Francuska je u mnogim velikim gradovima i predgrađima proživjela šest noći urbane gerile i nasilja visokog intenziteta, požara i organiziranih pljački nakon što je prometni policajac usmrtio sedamnaestogodišnjeg Nahela M. u predgrađu Pariza. Mladi Nahel, otprije poznat policiji zbog ponovljena nezaustavljanja na poziv prometnika, zbog vožnje bez dozvole i zlouporabe droga, tek je jedan od velikog broja vozača koji su stradali nakon što su odbili zaustaviti se na zahtjev prometne policije, a taj broj naglo raste posljednjih godina.

Bilanca navedenih nereda uvelike je nadmašila onu nereda 2005, kada je nastala pobuna u predgrađima: 3.243 uhićenja prve noći nereda, izgorjelo je 5000 vozila, oštećeno gotovo 1000 zgrada, 10.000 zapaljenih kontejnera za smeće i 250 napada na policijske postaje ili žandarmerije, 700 policijskih službenika ozlijeđeno. Iako je 4. srpnja došlo do smirivanja nasilja i manje uhićenja, predsjednik Emmanuel Macron zatražio je od ministarstva unutarnjih poslova da zadrži masovnu prisutnost policije na ulicama. Fenomen amplifikacije i brze diseminacije informacija putem društvenih mreža odigrali su zaraznu ulogu ubrzivača maloljetničkog nasilja. Ti neredi i kaos, obilježeni potpunim izostankom bilo kakvih zahtjeva, potaknuti destruktivnim nagonom i pljačkom, razotkrili su socijalno razvezivanje, rastvaranje obitelji i svakog oblika autoriteta (škole i državnih institucija), ali i destrukuiranje identiteta i odsutnost osjećaja pripadnosti naciji, kao i zatvaranje u etničko-vjerski komunitarizam koji funkcionira kao paralelno društvo, svojevrsno protudruštvo s vlastitim zakonima i kulturnim kodovima.

Nakon gotovo četrdeset godina skupe i ne-

uspješne politike integracije u problematičnim predgrađima, Francuska se suočava s krutom realnošću neuspjele politike asimilacije i etničko-vjerske komunitarizacije u urbanim predgrađima najvećih i manjim gradovima, koje često kontroliraju bande kriminalaca i narkokarteli. Na tu eksplozivnu situaciju upozoravali su brojni intelektualci, među kojima povjesničar Georges Bensoussan, koji je 2002. objavio knjigu *Izgubljeni teritoriji Republike*. Knjiga je to koja upozorava na situaciju u predgrađima.

Autor se bavi porastom antisemitizma, rasizma u obliku „frankofobije“ i seksizma u školama, a posebno među mladima sjevernoafričkog podrijetla. Naravno takve su teze naišle na kritiku lijevo-liberalnog politički korektnog establišmenta i službenih „antirasista“ koji su stigmatizirali autora zbog iznesenih zapaljivih teza. Bensoussan je upozoravao da su militantni antirasizam i neprestana viktimizacija manjina i emigranata u takvim četvrtima godinama onemogućavali bilo kakvu raspravu i dubinski uvid u stvarnost. Legitimno je zapitati se u svjetlu nedavnih nereda jesu li ti problematični teritoriji zauvijek izgubljeni i osvojeni. Takvo stanje također dovodi u pitanje valjanost socijalnog diskursa o socijalnoj zapuštenosti i siromaštvu i otvara kulturno-identitetsko pitanje mogućnosti mirnog suživota između većine francuskih građana i manjinskog komunitariziranog dijela pučanstva koji se ne prepoznaje u francuskom nacionalnom i republikanskom modelu.

Ono što je novo u odnosu na nered iz

Siloviti prosvjedi u Francuskoj uslijedili su nakon ubojstva maloljetnog Nahela

opasna dalja etnička i građanska polarizacija društva nastavlja. Treba podsjetiti da su islamistički napadi 2015/16. već traumatizirali francusko društvo.

Novi nemiri u predgrađima razotkrili su krutu stvarnost duboko podijeljena društva. Bivši predsjednik François Hollande govorio je o opasnosti od podjele, a predsjednik Emmanuel Macron progurao je zakon protiv separatizma. Bivši ministar unutarnjih poslova Gérard Collomb izazvao je senzaciju svojim izvješćem o stanju u predgrađima kad je

napuštao ministarstvo 2018. Izjavio je: „Danas živimo jedni uz druge, ali bojim se da ćemo sutra živjeti licem u lice, jednih protiv drugih.“ Takvo stanje identitetsko-kulturne podjele Jérôme Fourquet naziva „arhipelagizacijom“ Francuske – činjenicu da je zemlja suočena s procesima fragmentacije u različitim dimenzijama. Naime, po njemu, uvijek postoje društvene klase između elita i Francuske odozdo, podjele između teritorija, ne samo između gradskih središta i predgrađa nego i između metropole i onoga što se zove periferna Francuska.

Francuski su građani duboko potreseni zbog kaosa i nevjerojatna vala mržnje izgrednika, koji su daleko nadmašili i potpuno zasjenili legitimne prosvjede zbog ubojstva mladog Nahela, tragičnog slučaja koji ne može opravdati napade na sve javne službe, policijske postaje, vatrogasce, škole, autobuse, poduzeća, trgovine. Neki govore o latentnom građanskom ratu i neizbježnom međuetničkom sukobu u dubokom podijeljenom društvu. Iako francuska vlada nastoji utješiti građane novim inicijativama urbanih, edukativnih, pravnih mjera, činjenica je da se

Francuska se država također suočava s konkurentnim prisvajanjem monopola legitimne prisile od strane nedržavnih aktera: kriminalnih bandi, narkokartela i radikalnih političkih skupina. Dramatični događaji u Francuskoj razotkrili su koliko su krhke i ranjive demokracije, kao i sam pojam „javnog reda i mira“ i u priznatim „jakim državama“ poput Francuske, a društveno-identitetsko pitanje svakako će zauzimati važno mjesto kao glavni vrijednosni čimbenik društvene kohezije i stabilnosti.

Francuska se država također suočava s konkurentnim prisvajanjem monopola legitimne prisile od strane nedržavnih aktera: kriminalnih bandi, narkokartela i radikalnih političkih skupina. Dramatični događaji u Francuskoj razotkrili su koliko su krhke i ranjive demokracije, kao i sam pojam „javnog reda i mira“ i u priznatim „jakim državama“ poput Francuske, a društveno-identitetsko pitanje svakako će zauzimati važno mjesto kao glavni vrijednosni čimbenik društvene kohezije i stabilnosti.

„Neograničena“ Hrvatska
Vladimir Lončarević

Hrvatski dan – vrijeme je da se odabere

Ljeto je doba kada naši iseljenici i njihovi potomci najviše posjećuju Hrvatsku, BiH i zavičaje u drugim državama. Velika Gospa središnji je simboličan dan iseljeničkih okupljanja, premda se u mnogim zavičajnim sredinama ona događaju tijekom cijelog srpnja i kolovoza. Istodobno, posebice se toga dana naši iseljenici okupljaju na blagdanskim misama i susretima diljem svijeta, a osobito je velika i duga tradicija

u Chicagu, gdje Hrvati taj blagdan veličanstveno i, američki glamurozno, slave.

Prijedlog da se službeno, s državne strane, odredi jedan dan u godini kao dan hrvatskih iseljenika već je dugo na stolu. Tako je prije koju godinu Središnji državni ured za Hrvate izvan RH uputio na e-savjetovanje prijedlog odluke o proglašenju „Dana Hrvata izvan Republike Hrvatske“, koji je podržao i Savjet Vlade za Hrvate izvan Hrvatske, s nadnevkom 22. kolovoza, kada se slavi spomendan Blažene Djevice Marije Kraljice, koji je predlagatelj ekstenzivno protumačio i u smislu Kraljice Hrvata, koja pak u svom naslovu ima atribut „Najvjernije Odvjetnice Hrvatske“. Prijedlog se međutim nije „primio“ i za sada je, čini se, „na ledu“.

U tome smislu predložen je i spomendan sv. Leopolda Mandića 12. svibnja. Leopold je rodom iz Herceg-Novoga (što bokeljskim Hrvatima daje posebnu „težinu“), koji je pak najveći dio života proveo u Padovi, nikad ne izgubivši vezu s Domovinom i zavičajem. Predlagatelj se pak pritom vodio primjermom sv. Patrika (kojega rado slave ne samo irski nego i hrvatski ateisti). Ipak, ako bismo se vodili kriterijem najpopularnijeg sveca u Hrvata, onda je to nedvojbeno sv. Ante Padovanski, koji se slavi 13. lipnja.

Svojedobno je Hrvatska biskupska konferencija, s obzirom na to da je i Sveta Obitelj emigrirala u Egipat, odredila da se u Hrvatskoj na blagdan Svete Obitelji obilježava i Dan iseljenika. A kad smo već kod katoličkog kalendara, imali smo i prijedlog da se tim danom uzme 19. ožujka, blagdan sv. Josipa, budući da ga je Hrvatski sabor još u 17. stolje-

ću proglasio zaštitnikom Hrvatske, što je hrvatski episkopat osnažio 1972. i 2008.

Treba reći i to da su se još prije Drugoga svjetskog rata godišnje manifestacije hrvatskih iseljenika održavale u SAD-u pod nazivom „Hrvatski dan“, obično tijekom lipnja ili srpnja. Hrvatska seljačka stranka uvela je pak nakon rata „Hrvatski narodni dan“, koji se osobito slavio u Kanadi.

Aktualna su razmišljanja da se taj dan odredi za posljednju nedjelju u srpnju, kada se na Susku, otoku simbolu hrvatskoga iseljavanja, Suščani tradicionalno okupljaju. Bilo je i prijedloga da se za taj dan izabere 16. srpnja, kada su Hrvati diljem svijeta 2018. jedinstveno i veličanstveno proslavili povratak hrvatskih nogometaša u domovinu nakon srebra u Rusiji.

Zacijelo prijedloga i praksi ima još. I svi imaju svoje prednosti i nedostatke. No ono što je jasno i bitno jest da potreba za takvim danom postoji, što je uvidio i zakonodavac propisavši u Zakonu o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske u članku 10. da „Hrvatski sabor na prijedlog Vlade Republike Hrvatske donosi odluku o proglašenju ‘Dana Hrvata izvan Republike Hrvatske’“. Sukladno svemu, država takav dan treba što prije predložiti, provesti savjetovanje, posebice s Crkvom, koja o tome ima što reći, kao i sa spomenutim Savjetom, koji, koliko je autoru poznato, na ovogodišnjoj sjednici nije o tome raspravljao. Ukratko, na državi (politici) je (pro)pitati i odrediti.

Dva su momenta pritom važna. Prije svega, taj dan ne smije biti „pojedan“ od „jačeg“

dana (što bi se, primjerice, o Velikoj Gospi moglo dogoditi). I drugo, važnije, treba voditi račun o tome da taj dan mora biti dan sinteze i sinergije, a nikako „isključivanja“ u smislu „Dana Hrvata izvan Republike Hrvatske“, kao da se to ne tiče Hrvata u Hrvatskoj!? Bolje bi dakle bilo nazvati ga „Dan Hrvata“, „(Svjetski) Hrvatski dan“, „Hrvatski narodni dan“, „Hrvatski nacionalni dan“, „Svehrvatski dan“ ili sl., a svakako tako da se izrazi svenacionalni značaj toga dana.

Ako je autoru dopušteno „unaprijed“ razmišljati, podržao bi Josipovo 19. ožujka, i to iz dvaju razloga. Prvi je taj što ga je Hrvatski sabor prozvao zaštitnikom Hrvatskoga Kraljevstva odnosno Hrvatske, naposljetku i hrvatskoga naroda u cjelini jer, kako su 1972. mudro istaknuli hrvatski biskupi, „Sabor nije imao u vidu apstraktno Hrvatsko Kraljevstvo, nego hrvatski narod, koji nadživljuje sve peripetije oko svoga suvereniteta“. Osim toga, sv. Josip slovi zaštitnikom Crkve (što ateisti zacijelo mogu prihvatiti kao civilizacijsku činjenicu), obitelji, oćinstva, mladeži (što nam u ovoj demografskoj krizi nije zgorega) i radništva (što sindikatima može samo koristiti) te iseljenika (bio je emigrant). Drugi je važan razlog činjenica što je nadnevak unutar školske godine, jer bi naime taj dan za odgoj djece i mladih u duhu svehrvatskog zajedništva i patriotizma nedvojbeno imao veliku važnost.

Prijedlozi su na stolu. Treba ih što prije razmotriti i odrediti dan koji će svim Hrvatima biti jednako važan i potreban. Jer Hrvat je „neograničeno“ svagdje i svagda – Hrvat!

IVANA LOVRIĆ JOVIĆ, *VIDI KAKO LOKRUM PERE ZUBE*, RED. PAOLO TIŠLJARIĆ, 74. DUBROVAČKE LJETNE IGRE, PREMIJERA 12. SRPNJA

Obiteljska scenska freska

Piše Petra Jelača

I zbor romana prvijenca Ivane Lovrić Jović *Vidi kako Lokrum pere zube* za premijerno postavljanje na Dubrovačkim ljetnim igrama, u koprodukciji s Kazalištem Marina Držića, nastavlja niz započet romanom prvijenca Ivane Salečića *Glava lava* prethodne sezone. Dramaturginja Marijana Fumić, zaslužna i za adaptaciju Salečićeva romana, iz zaista velike građe autobiografskog i autoterapijskog romana ispovjednoga tona u obliku struje svijesti, postavila je na scenu četiri generacije žena: pripovjedačicu Anticu (Marija Šegvić), njezinu majku Lunette (Sandra Lončarić), baku Annu (Mirej Stanić) te najmlađu, Antičinu kćer Nušu (Anja Đurinović). Stvorila je i kor od dva muška i dva ženska lika (Nika Lasić, Perica Martinović, Bojan Beribaka, Boris Matić) koji se poigrava vlastitom funkcijom, o njoj govori te publiku upoznaje s licima na sceni i s mjestima radnje. Sudionici kora mjestimično preuzimaju i manje uloge: onu Antičina oca Cvijeta, doktorice, psihijatrice, susjeda, bolničarki, i slično.

Rezultat je scenska freska u kojoj je dramaturginja točno oformila sve ključne momente za razumijevanje međuodnosa majki i kćeri kroz nekoliko generacija: prisutnih, odsutnih, brižnih, dalekih i sapetih nevoljama. Dojam ležernosti, mediteranskoga gorke-slatka okusa života, prihvaćanja njegove okrutnosti, zavijen u obilne primjese talijanske kulture, predstavu je smjestio u žanr obiteljske priče, naracije sudbina, tragičnih koliko su tragične sve obitelji, svaka na svoj način.

Redatelj Paolo Tišljarić predstavu je reži-

rao dajući glavnu riječ glumicama i koru, uz nekoliko maštovito riješenih scena, primjerice kiše na sprovodu, zatim mračnog razdoblja protagonistice dok govori o svojoj borbi s bulimijom, zamjene zajedničkih rekvizita u paralelnim scenama majki i kćeri u identičnim situacijama, efektinim krajem kada svi sjedaju za obiteljski stol uz izvedbu uživo Modugnova *Nel blu dipinto di blu*. Jedini je višak interpretacija majki kao Madona, jer one to u ovoj inscenaciji zasigurno nisu. Priča o noninu prerano umrlom sinu koja se pretvara u *pietà*-scenu vizualno je lijepa, i na tragu Tišljarićeva redateljskog stila, s obiljem referencija na postmoderna rješenja Tomaža Pandura, no ovdje naprosto ne prati točno priču, bez obzira što evocira ikone Mediterana.

Marija Šegvić kao Antica uspjela je utjeloviti ženu koja je na mahove potpuno potopljena emocijama te se čini kao da je nema, a ponekad, osobito u scenama s kćeri Nušom, preuzima jak i odlučan glas, buntovan, temperamentan i nepokolebljiv. Točna je to slika stanja protagonistice, premda na početku imamo dojam da je jednostavno nema, da nije dovoljno prisutna. Ipak, s vremenom se razvije i logično složi u ovakav, dosljedan portret lica.

Njezina majka Lunette, odlična Sandra Lončarić, udahnila je život i neobičnu vrstu suverenosti, potpunu i cjelovitu prisutnost, ženi koja je živjela kompromisno, stavljala vesele maske na lice da bi lakše preživjela, ženi čije je bračno gnijezdo bilo otvoreno i drugim ženama, a ona je na to pristajala.

Izvršna je bila i Anja Đurinović kao Nuša, mlada Antičina kći: nesputana, neposredna, šarmantna i vrlo uvjerljiva u prizorima s majkom, kao i s ostalim ženama na sce-

Redatelj Paolo Tišljarić predstavu je izrežirao dajući glavnu riječ glumicama i koru

ni. Bez obzira na sve bezbrižne karakteristike mladosti, izgradila je opipljiv karakter djevojci koja je dobila u odgoju i odnosu s majkom sve ono što je njezinoj prethodnici uskraćivano.

Mirej Stanić suptilno je i točno izgradila lik none Anne, žene primorane na potiskivanje tuge, na gutanje emocija koje se nisu smjele niti imale prilike izraziti, jer ju je život nemilice tjerao dalje i slagao tragediju za tragedijom. Triesteški talijanski Mirej Stanić odlično je interpretirala, s umetanjem hrvatskog u istome tonalitetu, zbog razumljivosti, što je toj ulozi zaokružilo gabarite, a oni nisu mali.

Kor je vješto igrao i pjevao svoju ulogu, a kostimografija Ane Mikulić živo ocrtavala vrijeme i mjesto radnje. Scenografija (Vesna Režić) od iverice sa stiliziranim naznakama Dubrovnika u daljini po kojemu se projiciraju fotografije prošlih razdoblja i snimke probi predstave (autor videa Miran Brautović) pušta glumice da nesmetano vode scensku

naraciju, uz majstorski oblikovano svjetlo Marka Mijatovića. Glazba Žarka Dragojevića i Bojana Beribake odlično je akcentuirala scenske slike i zavila ih u prividnu ležernost, u pitkost gorsko-slatka okusa života, kako samo majstori talijanske kancone to znaju, poput Domenica Modugna i Tota Cutugna. Većinu ih Bojan Beribaka izvodi uživo, uz gitaru.

Tendencija postavljanja novih prozih naslova s temom Dubrovnika pohvalna je, a ove godine prati temu žena i rodnih uloga, što je lajtmotiv premijernoga dramskog programa. Marijana Fumić odradila je, kao i u *Glavi lava*, najveći i najvažniji posao, posebice zato jer se prema predlošku fokus mogao staviti na različite teme. Transgeneracijski ženski presjek odnosa iznevelirao ih je stvorivši naoko jednostavnu i pitku predstavu, temom dubrovačku, ali i o obitelji, jer „sve sretne obitelji nalik su jedna na drugu, svaka nesretna nesretna je na svoj način“.

CARLO GOLDONI / PETRA MRDULJAŠ, *KRČMARICA PURGERICA*, RED. DRAŽEN FERENČINA, 38. ZAGREBAČKO HISTRIONSKO LJETO, 12. VII

Goldonijevi zapleti oko Prišlinove kule

Piše Leon Žganec-Brajša

Ona je Barica i vodi *art caffè* Kod Purgerice na zagrebačkoj Opatovini, u Prišlinovoj kuli. U nje ga navraćaju stalni gosti, dvojica „oridinala“, od kojih je jedan Jole, lokalni političar. Drugi je René, zvani Markiz, koji sebe smatra konceptualnim umjetnikom pa donosi Barici svoje radove (samostojeću vješalicu za kapute na koju je objesio vodokotlić ili crvene visoke cipele postavljene na ulazu u toalet). Jura, građevinski poduzetnik, namjerio se od kule napraviti svoju novu „investiciju“, pa počinje navraćati u kafić ne bi li Baricu nagovorio, milom ili silom, da pristane na prodaju. Jura se u okretnu i samosvjesnu Baricu postupno zaljubljuje, čime, osim što se preobražava iz naoko beskrupulozna poduzetnika kojeg zaljubljuvanje ne zanima, postaje i konkurencija dvojici stalnih gostiju. Okosnice su to predstave *Krčmarica Purgerica*, koja se na programu 38. Zagrebačkog histrionskog ljeta neumorno reprizira sve do početka rujna.

Opisani zaplet temelji se na poznatom uzoru u lektiri, djelu venecijanskoga komediografa Carla Goldonija, *Gostioničarki Mirandolini*. Ta komedija – koja je trajno mjesto u povijesti kazališta zaslužila u vrijeme nastanka vrlo inventivnim odmakom od tipizacije *commedie dell'arte* tematiziranjem svakodnevice venecijanskih nižih i srednjih slojeva – ovdje je postavljena zapravo vrlo

vjerno. Petra Mrduljaš, koja je tekst, kako piše u kazališnoj knjižici „prilagodila današnjici“, osim što je zadržala temeljni zaplet iz predloška, zadržala je i njegov komični duh. Iako središnji trojac gostiju ima zanimanja i karaktere koji odgovaraju suvremenim stereotipima, a to je još izraženije kod sporednih likova (osobito tiktokerice Lare i *lifestyle*-bloggerice Klare), komedija funkcionira na istim osnovama kao kod Goldonija. Poigravanje karakterima koji jesu tipovi, no pritom su uvjerljivi i životni, kreiranje situacija koje se temelje na glumačkoj vještini i lakom prepoznavanju, svega toga ima u *Krčmarici Purgerici* jednako kao i u *Gostioničarki Mirandolini*.

Recept je pronađen i s njim se, u principu, teško može pogriješiti, osobito znajući za očekivanja publike od Ljeta na Opatovini, koje se najčešće i naslanjalo na žanr pučkih komedija. No za uspjeh je potrebna prilična zanatska vještina svih sudionika predstave, osobito glumaca. Dea Presečki predvodi postavu kao vlasnica kafića Barica, što je uloga koja glumici, vidljivo je tijekom cijele izvedbe, odlično leži. Igra s lakoćom, a pomaže joj i odličan kajkavski, koji je, dakako, ugrađen u predstavu kao izraz zagrebačke sredine u koju je predstava lokalizirana. Treba, ipak, primijetiti kako je Barica tip ulo-

ge s kakvom se Dea Presečki već više puta u raznim varijacijama uspješno predstavljala kao spretna komičarka te bi trebala pripaziti da u budućnosti ne ode u maniru. Jakov

kladno tome i uvjerljivije. Još sudjeluju Ivan Grčić kao konobar Francek, koji se nenametljivo uspio izboriti za svoje mjesto u radnji, te Denis Bosak kao „dečko s bauštele“, Jurin zaposlenik, što je uloga koja je najviše odsklizala u karikaturno pretjerivanje.

Scenograf Enes Hodžić Arči funkcionalno je dočarao ambijent kafića Kod Purgerice, a slično je i s kostimima (kostimografkinja Marita Čopo), koje tijekom izvedbe mijenja jedino Barica, dok kod ostalih likova pridonose tipizaciji.

Dok su se prošle godine, postavljajući dramu *Svoja tela gospodar* Slavka Kolara (u režiji Damira Lončara) Histrioni na svojoj ljetnoj pozornici odmaknuli u zahtjevnije i intrigantnije fature,

ove se godine s *Krčmaricom Purgericom* dogodio povratak u dobro poznate registre. Pučka komedija, snažna lokalizacija, prepoznatljivi karakteri i komičarska uvjerljivost dobro su poznati „opativinski“ principi, uspješnost primjene kojih, dakako, varira iz ljeta u ljeto. Ova predstava nije ih iznevjerila, ali na kraju ipak ostaje dojam da nije riječ ni o kakvu pomaku, već tek o povratku na stare i iskkušane recepte.

Zovko kao građevinar Jura imao je prostora za nijansiranje tijekom svog preobražaja iz poduzetnika kojeg žene ne zanimaju u još jednog Baričina udvarača, što je uglavnom dobro iskoristio i tako postigao uvjerljivost. Marko Hergešić (političar Jole) i Bogdan Ilić („umjetnik“ René, zvani Markiz) zabavni su, ali ne iskaču iz stereotipa. Isto vrijedi i za Laru Nekić (tiktokerica Lara) i Klaru Fiolić (bloggerica Klara), pri čemu je Fiolićeva djelovala opuštenije na viđenoj izvedbi, pa su-

Dea Presečki predvodi postavu kao vlasnica kafića Barica – uloga joj odlično leži

Izvor: GD Histrion

Snimio: Aljoša Reboj

U organizaciji Akademije dramske umjetnosti u Zagrebačkom kazalištu mladih 17. lipnja ove godine priređen je javni razgovor s američkim redateljem, glumcem, piscem i producentom Robertom Wilsonom. Razgovor, naslovljen *Dijalog s Robertom Wilsonom*, vodio je redoviti voditelj kazališnih tribina ZKM-a, novinar, publicist i pisac Srđan Sandić.

Povod dolaska u Hrvatsku jednog od najvažnijih suvremenih kazališnih umjetnika, kao i suvremenih umjetnika uopće, jest oproštaj od operne scene dive Dunje Vejzović, Wilsonove prijateljice i dugogodišnje suradnice, u Hrvatskom narodnom kazalištu Ivana plemenitog Zajca u Rijeci. Operna diva nastupa u operi *Pikova dama* Petra Iljiča Čajkovskog, u ulozi Stare grofice. Nije riječ o prvom Wilsonovu posjetu Hrvatskoj, boravio je u Zagrebu već nekoliko puta.

Wilsonovi fantastični scenski radovi, estetski dojmljivi i emocionalno nabijeni, na nekonvencionalan način integiraju najrazličitije umjetničke medije uključujući ples, pokret, rasvjetu, skulpturu, glazbu i tekst te dovode jezik i sliku u potpuno nov, za njega karakterističan odnos. Mnogi od tih radova koji fasciniraju publiku diljem svijeta rezultat su bliskih veza i profesionalnih suradnji ostvarenih s iznimnim umjetnicima poput Heinera Müllera, Toma Waitsa, Susan Sontag, Laurie Anderson, Marine Abramović, Williama Burroughsa, Loua Reeda, Jessye Norman, Anne Calvi, sve do Lady Gage. Raznoliko područje njegova umjetničkog interesa čine i crteži, slike i skulpture predstavljene u stotinama samostalnih i skupnih izložbi. Mnoga njegova umjetnička djela dio su raznih privatnih zbirki i muzeja diljem svijeta.

Robert Wilson dobitnik je vrijednih priznanja i nagrada, među kojima se ističu: nominacija za Pulitzerovu nagradu, dvije nagrade *Premio Ubu*, *Zlatni lav* Venecijanskog bijenala te nagrada *Olivier*. Član je Američke akademije umjetnosti i književnosti, kao i Njemačke akademije umjetnosti, a dobitnik je i osam počasnih doktorata. Francuska ga 2003. proglašava zapovjednikom Reda umjetnosti i književnosti (*Commandeur des Ordre des Arts et des Lettres*), a 2014. časnikom Legije časti. Iste godine Njemačka mu dodjeljuje Časnički križ Reda za zasluge. Wilson je osnivač i umjetnički direktor The Watermill Centra, u Water Millu, na Long Islandu (New York), jedinstvenog laboratorija s mnogim rezidencijalnim programima za mlade umjetnike i umjetnike u usponu.

Trideset godina s Dunjom

Razgovarajući sa Srđanom Sandićem o povodu svoga dolaska u Zagreb, o poznanstvu s Dunjom Vejzović, Robert Wilson je rekao:

„Upoznao sam Dunju prije trideset godina. Ono što je vrlo važno za moj rad jest da je imala iznimno dubok unutarnji osjećaj za scenu i za izvedbu. Prvo što me kod nje impresioniralo jest koliko je moćna u svojoj mirnoći, u bivanju, u tišini na sceni. To je jako teško postići na pozornici – stajati. Nevjerojatno je kako se malo vremena u glumačkim i kazališnim školama posvećuje da bi se ljudi naučili kako stajati na pozornici. A to moramo naučiti. Suradivao sam s jednom divnom gospođom iz Japana, klasično obrazovanom u tehnikama kazališta no i kabuki, koja je u dobi od dvije-tri godine, za vrijeme svog obrazovanja, podučavana kako da stoji na sceni. Morate učiti kako stajati. A učite tako da stojite, ili da padnete. I to je bila jedna od najimpresivnijih stvari kod Dunje, ona je znala kako stajati na pozornici. Moć koju je imala dok stoji na sceni. Bivanje na pozornici podrazumijeva prema van pokušaj da se izrazite, a iznutra mogućnost da to osjetite.“

Nakon javnog razgovora u ZKM-u, u trajanju od nešto više od sata, u kojemu je sudje-

Snimio Markus Scholz / PIXSELL / DPA

Ako ne podržavamo umjetnost, nećemo je ni imati

Suvremena umjetnost nešto je što vrlo često samo ponovno otkrivamo / Nikada ne znate gdje će se umjetnost dogoditi, ne znamo kako je masovno proizvoditi – to je tajna

Razgovarala Petra Jelača

lovala i publika zanimljivim i upućenim pitanjima, naročito glumci i studenti glume, a na njih je Wilson odgovarao ponekad i glumeći dio odgovora u maniri vrsna glumca, za *Vijenac* smo uspjeli nakratko razgovarati te zamoliti gosta da nam odgovori na nekoliko kratkih pitanja. S obzirom na intenzivno trajanje javnog razgovora, njegovi su odgovori bili kratki, ali slikoviti, rječiti i zaoštreni poput snažnih vizualnih poenti njegovih scenskih djela.

Koja su vaša dosadašnja znanja, a kakvi su dojmovi o ovome dijelu Europe?

Pa, jako se razlikuje od Teksasa! (smijeh). Sjedinjene Države, a to je jako velika zemlja, nitko nije osvajao. Ovdje svi živite blizu jedni drugima, i napadali su vas i osvajali, tako da se radi o potpuno drukčijem razumijevanju ideje susjeda, tko su oni, i to je velika razlika. Na primjer, ljudi u Ohiju ne znaju gdje je Zagreb, nemaju pojma. Ne znaju gdje je Beograd, ne znaju gdje žive Nijemci. Svi vi ovdje živite mnogo bliže jedni drugima, osvajali su vas, tako da poznajete svoje susjede na drukčiji način.

Kako vidite današnju suvremenu umjetnost?

Sokrat je govorio da se dijete rađa sa svim potrebnim znanjem. To je otkrivanje znanja, proces učenja, tako da ponovno otkrivamo ono s čim smo se rodili. Američki kipar Donald Judd prije nekoliko godina napravio je kiparsku instalaciju u zapadnom Teksasu; stotinu kocaka od nehrđajućeg čelika potpuno jednake veličine smjestio je u dvije zgrade u pustinji. Ljudi su se tada pitali: Je li ovo skulptura? Napisao sam članak koji je govorio o tome kako je moguće da ćemo za pet stotina ili pet tisuća godina još gledati u te kocke od nehrđajućeg čelika i pitati se jesu li one klasično oblikovane. Sada poprilično prihvaćamo činjenicu da su ta djela skulpture, ali ponekad nam treba vremena pa

ponovno otkrivamo klasike. Možemo otići i malo unatrag, u prošlost – pogledajte Kineze, Egipćane, Maje, Grke, Rimljane. Matematika grčkog hrama, matematika majanske piramide, matematike su svih tih starih kultura jednake. To su klasični obrasci. Tako da, suvremena je umjetnost nešto što vrlo često samo ponovno otkrivamo. Može nam se činiti čudnim u početku, ali ono što će ostati iza nas i nakon pet tisuća godina, ako ista ostane, jest ono što rade umjetnici. Ako ne podržavamo umjetnost, nećemo je ni imati. Eto, to je za mene suvremena umjetnost.

Ima li po vašem mišljenju razlika u suvremenoj umjetnosti u SAD-u i Europi? S obzirom da živimo u globaliziranom svijetu.

Ne mislim da ih ima, nikada ne znate gdje će se suvremena umjetnost dogoditi, može se dogoditi u vrlo uređenoj zemlji, bogatoj, može se dogoditi u siromašnoj zemlji, može se dogoditi u potlačenoj zemlji. Može se dogoditi u demokratskom društvu; ne znamo kako je masovno proizvoditi – to je tajna. Ne znamo gdje će se dogoditi i tko će je proizvesti. Ne znamo na kojem će se idućem mjestu pojaviti.

Kriza riječi u današnjem svijetu – ta tema karakterizira vaš rad. Biste li rekli da ta kriza dominira današnjim svijetom – kriza značenja riječi i praznine riječi?

Riječi vas mogu iznova nadahnuti (premda su potrošene), ali mogu i ograničiti vaše razmišljanje. Ovisno kako ih upotrebljavate – mogu vas nadahnuti ili nas okrenuti jedne protiv drugih.

Kako vas pogađa nestajanje prirode?

Pa, mislim da... kad zmaj dođe toliko blizu, izvadite mač da biste ga zaustavili. Ponekad situacija mora postati zaista loša da nas primora da izvadimo mač i borimo se protiv njega.

IZDVAJA

LEON ŽGANEC-BRAJŠA

■ **KRLEŽIN GVOZD - SLUŽBENI KANAL IVE ŠTIVIČIĆA** - Jedna je to od onih, zahvaljujući suvremenoj tehnologiji, uvijek i odošvud dostupnih riznica koje, nažalost, zbog poplave sadržaja i nepostojanja hijerarhije na internetu lako budu smetnute s uma. Naime, kako mu naziv svjedoči, radi se o kanalu posvećenu Miroslavu Krleži i samom Štivičiću. Obojica su bili, poznato je, profilirani dramski pisci, Štivičić doduše uglavnom za televiziju i film. Stoga kanal, osnovan za vrijeme Štivi-

čičeva života i s njegovim znanjem i pristanom, i nakon smrti svog naslovnika nastavlja objavljivati brojne videozapise, od kojih se mnogi tiču Krležinih kazališnih veza i odjeka. Među više desetaka videa dostupnih na kanalu Krležin Gvozđ, tu su razgovori i „glumački portreti“ Nade Subotić, Ene Begović, Špire Guberine, Fabijana Šovagovića i mnogih drugih, autentični audio- i videozapisi Bele i Miroslava Krleže, isječci, a ponekad i snimke cjelovitih predstava po Krležinim dramskim tekstovima te Štivičićevi televizijski radovi. Ukratko, pravi rudnik antologijskih sadržaja u koji vrijedi zaviriti.

■ **SLUŠAONICA HRVATSKOG RADIJA** - Treći program Hrvatskoga radija, poznato je valjda svakom njegovu barem povremenom slušatelju, jedan je od rijetkih, ako ne i jedini, „otok“ u hrvatskom radijskom eteru koji još sustavno proizvodi dramski program. Osim što se radiodrame redovito emitiraju na frekvencijama u okviru klasičnog, „linearnog“

programa, dostupne su i u Slušaonici te na platformi Hrti. Emisija Radioigra, koju uređuje dramaturginja i dramatičarka Kristina Kegljen, a emitira se ponedjeljkom od 18 sati te je naknadno dostupna na spomenutim platformama (Slušaonica i Hrti) redovito predstavlja drame suvremenih hrvatskih autora, pa su tako trenutno dostupne radioizvedbe tekstova autora poput Slobodana Šnajdera, Tene Štivičić, Tomislava Zajeca te zanimljivih mladih autorica Ivane Vuković, Ane Dragozet ili Marije Dejanović.

■ ZBIRKE KRITIKA DALIBORA FORETIĆA

- Dalibor Foretić (1943-2001) bio je jedan od najuglednijih hrvatskih kazališnih kritičara, cijenjen i čitan za života, a njegove su kritike ostale skupljene u nekoliko zbirki. To omogu-

ćuje i današnjim čitateljima mnogo lakši pristup tim vrijedim zapisima, koji, osim što su teatrografske kronike, vrlo često su i stilske bravure. Kronološkim redom, to su *Borba sa stvarima* (1986), podnaslovljena *Bilješke kazališnog suputnika* (što je

samo po sebi iznimno lucidna i koncizna definicija kritičarske pozicije) i posvećena Krležinom teatru između 1972. i 1986. *Nova drama* (1989) zatim *Hrid za slobodu* (1998), podnaslova *Dubrovačke ljetne kronike 1971.-1996.* te *Iluzija nije opsjena* (2002), izdana postumno, koja sabire kritike objavljene u *Novom listu* od 1992. do 2000.

NOVA HRVATSKA DRAMA: KARLA LEKO

U stanu bez vode razmišljam o moru

(ulomak)

Lica:

ONA - srednje dvadesete, apsolutna književnosti koja ponekad napiše pokoji stih
ON - rane četrdesete, arhitekt koji sanja o tome da vlastitim rukama sagradi kuću

3. scena

On i ona leže ispod zgužvane plahte. Ona je naslonila glavu na njegova prsa, a on ju je zagrlio. S otvorenog se prozora čuje zvuk morskih valova. Ili se barem njima tako čini.

ON: Jesi za piće?

ONA: Mhm.

On ustaje. Odlazi do minibara. Usput na stolu vidi kutiju s pizzom. Izvadi komad i uzima griz. Ona promatra igru svjetla i sjene na njegovu licu. Do sada nije primijetila da se počelo mračiti.

ON: Stvarno se nadam da je prije bila bolja.

On vraća komad pizze u kutiju. Vadi bočice džina i tonika iz minibara. Ulijeva ih u staklene čaše.

ONA: Ponekad je tako teško prešutjeti „rekla sam ti“.

On se nasmije. Pruži joj čašu.

ON: Samo zato što obožavaš biti u pravu.

ONA: Ja? Tebi to često izleti.

ON: Ma kad?

ONA: Evo sad zadnje kad smo se vozili. Nasmijala sam se kad sam vidjela more, a ti si me pogledao tim „rekao sam ti“ pogledom.

ON: To se ne računa. Nisam rekao na glas.

ONA: Nisi morao.

Smiju se. On podigne čašu.

ON: Za nas. I za razumijevanje. Čak i u tišini.

Kratko se gledaju ravno u oči. On pomalo nesiguran u ono što će ona reći, ali ničim joj to ne daje do znanja. Barem on tako misli.

Ona u njegovim očima ipak vidi zrnce sumnje, koju će ubrzo razbiti osmijehom i sigurno podignutom čašom. Usprkos svemu, ona bi voljela da ovo potraje.

ONA: Za nas.

On se zadovoljno osmijehne. Sjeda pokraj njezinih nogu. Kucnu se čašama. Piju.

ON: Šteta što nema leda.

ONA: I slamki.

On se smije.

ONA: Meni kad padne na pamet piće na moru uvijek zamišljam čaše sa slamkama i onim malim suncobranima. Najgori kič, znam. Ali ima nešto lijepo u tome da si na odmoru dopustiš da budeš budala.

ON: Zašto čekati odmor? Prilike se nude svaki dan.

ONA: Kad si ti zadnji put iskoristio svoju?

ON: Jutros prije nego što sam te pokupio.

Ona ga zainteresirano pogleda. Njega taj pogled razveseli. Osjeća kao da tek sad ona zapravo želi čuti nešto od njega. Nasmije se. Namjerno odugovlači s odgovorom. Obožava gledati kako njezina znatiželja raste.

ONA: Okej?

ON: Bio sam sretan što idemo pa sam raspalio muziku. I ono, malo sam zaplesao.

ONA: Ti si zaplesao?

ON: Da, kao ono malo...

On demonstrira svoje plesne pokrete glavom i ramenima. Ona se smije.

ON: Mislim da me tip na semaforu skužio. Prije nego što je pritisnuo gas učinilo mi se da je to čovjek kojem sam prije nekoliko mjeseci projektirao kuću.

Ona se sve više smije. On uživa gledajući je.

ON: A ti?

ONA: Kad sam zadnji put iskoristila priliku da budem budala?

ON: Da.

ONA: Hm... ne znam.

ON: A daj. Ja sam još i demonstrirao pred tobom.

ONA: Dobro, ajde. Zadnji put sam bila budala...

Nekoliko trenutaka razmišlja. On polako ispija svoje piće dok čeka njezin odgovor.

ONA: Prošlu srijedu. Kad sam čekala da me nazoveš.

Ona ga i ne pogleda. Otpije gutljaj džina, pa spusti čašu na noćni ormarić. On je zatečen. Očekivao je da će se zajedno smijati.

ON: Razgovarali smo o tome.

ONA: Znam, okej je. Pitao si me kad sam se zadnji put osjećala kao budala i ja sam ti odgovorila. To je sve.

ON: Mislio sam da si mi oprostila.

ONA: A što da ti oprostim? To što si bio sa svojom ženom?

Tišina. Ona ustaje. Bijela pamučna majica pokriva joj tek polovicu bedara. On si ne može pomoći. Niti to želi. Gleda njezine noge dok prolazi pokraj njega. Ona se zaustavi kraj prozora.

ONA: Oprosti.

On šuti.

ONA: Znam kakav je dogovor, ali to da uvijek moram čekati tvoj poziv... Užasno je iscrpljujuće.

On dolazi do nje. Rukom joj nježno prođe kroz kosu. Prvi put večeras osjeća njezinu ranjivost i želi joj biti što bliže.

ON: Ne želim da misliš kako je meni sve to ono... tek tako. I ja bih volio da se možemo čuti češće i da ne moramo paziti na to hoće li ovaj tjedan biti sumnjivo previše mojih prekovremenih.

ONA: Znam, znam...

Ona uzmiče. Provuče se pokraj njega i baci se na krevet. Uzima čašu i popije posljednji gutljaj. On im toči novo piće. Osjeća da će im trebati.

Ona ponovno gleda njegove ruke. Promatra način na koji drži čašu i pokušava zapamtiti tu sliku.

ONA: Jesi se ikad bojao da ću ti napraviti neko sranje?

ON: Tipa?

ONA: Pa, ne znam... Nazvati u pola noći ili te značajno pozdraviti kad bismo se slučajno negdje sreli?

On se smije. Zna da su ovo samo provokacije kojima ga nastoji držati u šaci.

ON: Ne. Previše si samosvjesna.

ONA: E ovo je kompliment.

Ona nagne čašu prema njemu. Nazdravljaju. Ovog puta samo gestom.

ON: Shvatio sam to čim sam te prvi put vidio. Način na koji si hodala. Taj brz, siguran korak, podignuta brada, taj stav... Ne možeš proći nezapaženo.

ONA: Dobro, sad već pretjeruješ.

ON: A ti to kao ne znaš?

Ona ne odgovara. Nije sigurna što bi rekla. Pri-

mijetila je da je muškarci na ulici gledaju i to je uvijek iznova iznenadi. Jer ona nije zgodna. Ne onako kako sama zamišlja zgodne studentice koje vikend provode s oženjenim muškarcem.

ON: Čini mi se kao da je bilo jučer. Sjedim na terasi Carpaccia i slušam Mardešićev stoti prohtjev u vezi s rasporedom soba. Lik se pravi kao da su sve to njegove ideje, a već sam tad bio uvjeren da mu je sve to što govori naredila žena. Kasnije sam je čuo dok su razgovarali telefonski. Pričao sam ti to?

ONA: Kad je ona u pozadini govorila reci mu još ovo, ne zaboravi ono, to mora tako, ovo ovako... Pa bio si tad kod mene.

ON: Joj, da. Stavio sam ga i na spiker.

Smiju se. Nekoliko trenutaka mislima se oboje vrata u tu situaciju, njezin mali stan, prva sastajanja, iščekivanje i smijeh.

ON: Zapravo je sreća što sam taj dan bio baš s njim. Bio je toliko dosadan da mi je pogled neprestano bježao prema ulici. I onda, u jednom trenutku vidim predivnu djevojku s brdom knjiga kako prolazi odmah pokraj restorana.

ONA: To mi je bio jedan od najstresnijih tjedana na faksu. Bila sam toliko zaokupljena ispitima da mi je čudno što sam uopće percipirala ista oko sebe.

ON: Ne samo da si „percipirala“ nego si uspjela u jednom pogledu zaokupiti svu moju pažnju. Popeo sam se u ured i pokušavao koncentrirati na posao, ali nikako mi nije išlo.

ONA: Pa dobro, i ti si okupirao moju. Zbog tog blic-pogleda nastavila sam naredni tjedan prolaziti baš tom ulicom.

ON: To mi nisi rekla.

ONA: Pa imam i ja svoje tajne.

On se nasmije. Obožava kad je tako zavodljiva. Još više obožava kad ona sama uživa u tome.

ONA: I, da čujem, što si mislio ostatak dana?

ON: Mislio sam da nema šanse ni da se ponovno sretnemo, a kamoli da se išta od ovog dogodi. A vidi nas sad.

Oboje na trenutak zašute. U tišini pokušavaju sagledati trenutak u kojem su se našli, razumjeti što je to sad.

ON: Evo realno... Kolike su bile šanse da se za dva tjedna na izlasku iz ureda sudarim baš s tobom?

ONA: Sudariš? Prije bih rekla nasrneš na mene.

On je začuđeno pogleda.

ONA: Sad bi to mogao priznati, prošlo je gotovo sedam mjeseci.

ON: Nisam te vidio do trenutka kad si mi se našla na par centimetara.

ONA: Ne vjerujem.

ON: Za nekog tko piše pjesme, čovjek bi pomislio da si mnogo romantičnija.

ONA: Ma to nisu nikakve pjesme nego bez veze razbacane misli.

ON: Koje govore o tebi više nego što bi htjela.

ONA: A što si ti to novo saznao dok si mi kopao po stvarima?

ON: Nisam kopao. Rekao sam ti već.

ONA: Našla sam te zadubljena u bilježnicu koja je bila ispod stola.

ON: Pretpostavljao sam da dolje držiš neke časopise, knjige... Htio sam skratiti vrijeme dok čekam da se istuširaš.

ONA: Bilo je dolje i časopisa i knjiga, ali ti si baš morao istražiti tu bilježnicu.

ON: Nekako ne vjerujem da si je slučajno

tamo ostavila. I to tuširanje... Znala si kad dolazim i baš si tada otišla pod tuš, ostavila otključana vrata stana...

ONA: Da, smislila sam cijelu taktiku kako bi ti pronašao moje škrobotine.

ON: Željela si da te čitam, priznaj.

ONA: Ako ti meni priznaš da si me vidio iz ureda i zato izjurio van.

On je zgrabi za nogu i polako povlači prema sebi.

ONA: Pusti me! To me škaklja!

Ona se pokušava izmigočiti. Smije se toliko da jedva hvata zrak.

On se brzo uvuče k njoj u krevet. Škaklja je i ljubi dok se ona glasno smije.

4. scena

Noć. Sobu osvjetljava slaba ulična rasvjeta. On i ona leže u krevetu. Izgleda kao da spavaju. Tijela su im pokrivena laganim prekrivačem. Noći su toplije nego inače u rano proljeće. On je to nekoliko puta prošli tjedan rekao svojoj ženi kada je htjela da zagrljeni zaspu. Sada misli o tome. Ona odjednom ustane i to ga naglo vrati u stvarnost, u hotelsku sobu negdje na obali.

ON: Gdje ćeš?

Ona se iznenadi. Misli je da spava.

ONA: Užasno sam žedna. Valjda od pizze.

Ona odlazi do kupaonice. Soba se naglo osvjetli. On se podigne u sjedeći položaj.

Ona se pojavljuje na vratima. Bijela majica do pola bedara, razbarušena kosa i oči koje svijetle u polumraku. U ruci drži staklenu čašu s vodom iz koje svako malo otpije gutljaj.

ONA: Zašto ti ne spavaš?

ON: Ne znam. Ne mogu.

Ona se nasloni na zid. Godi joj hladnoća te velike bijele površine.

Osjeća njegov pogled na sebi i uživa u tome. Kao onda kad su se prvi put sreli.

ONA: Meni je uvijek teško zaspati u novom krevetu.

ON: Onda je dobro imati poznato rame.

Smiju se. Ona odlučuje ignorirati taj poziv neko vrijeme pa odlazi do prozora.

ONA: Šteta što se ne vide zvijezde.

On se sagne kako bi vidio kroz prozor.

ON: Previše se naoblačilo. Mogla bi i kiša.

ONA: Neka pada. Onda nećemo imati griznju savjesti što smo u sobi.

Tišina. Zvuk vala, vjetra ili oluje na pomolu. Kako tko već čuje i osjeća.

ON: Ako želiš, možemo ujutro otići nekamo.

Pa nije ovo jedino mjesto na obali.

ONA: To zvuči kao bijeg.

ON: Nazovi to kako hoćeš, ali još stignemo imati vikend kakav smo planirali.

ONA: Možda bismo trebali odustati od plana. Imati plan ionako ne garantira da će sve biti dobro. Ljudi to često zaboravljaju. Ja prva.

On se nasmije. Napraviti će sve da joj ugodi. Tako će je, vjeruje, ponovno približiti sebi.

ON: Dobro. Onda nema plana.

Nekoliko se trenutaka gledaju u tišini kao da nisu sigurni što taj dogovor sa sobom nosi. Ona odvraća pogled. Gleda u more koje je poprimilo crnu boju noći. Iako večeras nema zvijezda, ona se i dalje nada barem jednom zlatnom odbljescu. Nećemo što će svemu vratiti sjaj.

(...)

PEDESET GODINA ČASOPISA LATINA ET GRAECA

Pola stoljeća pisanja o antičkoj baštini

S ponosom možemo navesti podatak da je tijekom pedeset godina u časopisu objavljeno više od 1200 različitih članaka. Impresivne su to brojke za naizgled malu i nevažnu struku kakvom se klasična filologija često percipira

Piše Tomislav Mokrović

Kad se početkom sedamdesetih prošloga stoljeća među malom grupom studenata Filozofskoga fakulteta u Zagrebu rodila ideja o pokretanju klasičnofilološkog časopisa, vjerojatno nitko od njih nije ni slutio kako će časopis opstati tolike godine i doživjeti pedesetu obljetnicu izlaska. Nastao u krugu studenata ponajprije klasične filologije, ali i arheologije, lingvistike i povijesti, uz minimalna sredstva, maksimalnu volju, motivaciju i entuzijazam, časopis je zamišljen kao glasnik struke, mjesto koje okuplja stručnjake i zaljubljenike u antiku, ali i otkriva svo njezino bogatstvo onima koji o njoj ne znaju mnogo. Ime časopisa nametnulo se samo po sebi - *Latina et Graeca* - jer u njemu se govori upravo o latinskim i grčkim stvarima, a tijekom godina postao je jedini časopis u Republici Hrvatskoj posvećen ponajprije klasičnim jezicima, antičkoj kulturi i civilizaciji, a u novije vrijeme i hrvatskoj baštini latinskog jezika.

Entuzijastički počeci

O samim počecima časopisa, od ideje do realizacije, najbolje je posvjedočio jedan od njegovih idejnih začetnika i osnivača, dugogodišnji glavni urednik i jedna od najzaslužnijih osoba što je časopis doživio 50. obljetnicu, Zlatko Šešelj: „Cijela je ideja potekla iz kruga studenata tada viših godina klasične filologije i srodnih struka okupljenih u neku vrstu neformalnog studentskog kluba nazvana *Antika i mi*. Oduševljeni, tu smo ideju prihvatili i mi, tadašnji bruceši zagrebačkog Filozofskog fakulteta. Od početka su u cijeli projekt bili uključeni Bruna Kuntić-Makvić, Darko Novaković, Damir Salopek i pisac ovih redaka. A nad jezičnom korektnošću (a katkad i sadržajnom!) bdio je Dubravko Škiljan.

Prvim glavnim urednikom postao je Emilio Marin. Neke stroge hijerarhije ipak nije bilo - ta bili smo studenti poneseni emocijama i željom da otvorimo neke nove vidike! No prije no što smo časopis pustili u tisk, dali smo se u potragu za obvezatnim nakladnikom. Na preporuku Mladena Škiljana obratili smo se tada najintrigantnijem izdavaču u nas, Liberu, koji je osnovao uz Institut za znanost o književnosti Slavko Goldstein. I on je prihvatio da pod njegovim kišobranom - ali zapravo sasvim nezavisno, i sadržajno, i financijski - izlazi časopis *Latina et Graeca*. I uspjeli smo!

Otisnut u vrlo skromnim prilikama toga vremena u skriptarnici Sveučilišta (koja će uskoro prerasti u tiskaru Sveučilišne naklade Liber) pojavio se 25. svibnja 1973. prvi broj

Časopis su pokrenuli studenti Filozofskog 1973.

časopisa. Bili smo silno ponosni, no trebalo je časopis i distribuirati. Časopis smo ponudili zagrebačkim knjižarama, a krenuli smo i u prodaju na fakultetu i u Klasičnoj gimnaziji. “Od četvrtoga broja na mjesto glavnog urednika *Latina et Graeca* došao je Zlatko Šešelj, a članovi Redakcijskoga kolegija postaju Bruna Kuntić-Makvić, Emilio Marin, Darko Novaković, Olga Perić, Damir Salopek, Dubravko Škiljan, Vladimir Vratović i Zdeslav Dukat, koji prestaje biti članom od šestoga broja, dok ostali ostaju u istom sastavu sve do početka devedesetih godina. Tijekom desetljeća časopis se mijenjao, razvijao i napredovao, no ono što je zadržano od samih početaka njegova je struktura u nekoliko rubrika po kojima je časopis oblikovan i danas:

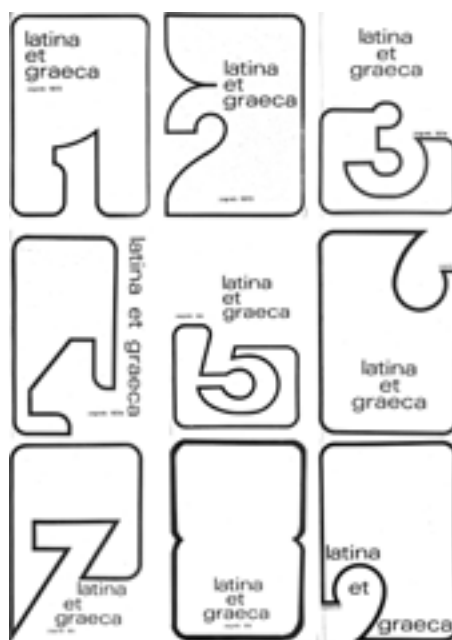
- *Teme* (u kojima se objavljuju kategorizirani radovi koji obrađuju nove znanstvene spoznaje iz klasične filologije i srodnih područja)
- *Prijevod* (dvojezični, latinsko-hrvatski ili grčko-hrvatski, prijevod dotad neobjavljenih djela grčkih i rimskih autora)
- *I to je antika* (rubrika kojoj je cilj popularizacija klasične filologije kroz najrazličitije teme)
- *Dogodilo se* (izvještaji sa stručnih skupova, natjecanja, seminara, kongresa i sl.)
- *Prikazi i recenzije*
- povremene rubrike *In memoriam*, *Bibliografija*

Sadržajno, časopis pokriva širok spektar tema u vez sa starogrčkim i latinskim jezikom obrađujući njihove morfološke, sintaktičke, leksičke i druge zanimljivosti, zatim povijest Grčke i Rima kroz važne događaje, slavne osobe, religiju, kulturu i umjetnosti, nadalje, recentna arheološka otkrića i prikaze bogate arheološke baštine, kao i suvremene prijevode temeljnih djela antičkoga svijeta, ali i hrvatskih latinista. Također, u časopisu se mogu pronaći osvrti na aktualnosti iz struke poput vječne problematike učenja klasičnih jezika u školama, kurikularnih reformi i slično.

Upoznavanje antičkih autora

S ponosom možemo navesti podatak da je tijekom pedeset godina u časopisu objavljeno više od 1200 različitih članaka. Impresivne su to brojke za naizgled malu i nevažnu struku kakvom se klasična filologija često percipira. Potaknuto je i radanje biblioteke

Latina et Graeca, niza dvojezičnih prijevoda grčkih i rimskih klasika. Prva objavljena knjiga, Katulove *Carmina - Pjesme* u prijevodu Dubravka Škiljana, tiskana je 1979. U sklopu biblioteke *Latina et Graeca* objavljeno je tako do danas gotovo osamdeset dvojezičnih prijevoda različitih autora: Apuleja, Aristofana, Aristotela, Cicerona, Demostena, Eshila, Filodema, Justina, Ksenofonta, Lukijana, Plinija Starijeg, Spinoze, Tacita, Ulpijana i brojnih drugih. U sklopu Radova objavljeno je dvadesetak stručnih knjiga koje su obradile teme poput rimskoga kalendara, transkripcije i adaptacije grčkih imena, rimske svakodnevice i religije, života cara Augusta, homerskoga pitanja i druge. Objavljen je i niz priručnika, temeljnih djela za poznavanje antike, a za mlade uzraste i četiri slikovnice. Cjelokupan opus dostupan je na poveznici <http://latina-et-graeca.hr/knjige/>. Na taj se način nastoji široj javnosti ponuditi

Naslovnice su dizajnirali Nenad Dogan i Alfred Pal

dotad nedostupna djela antičkih autora, ali i pokazati koliko se toga neotkrivena još skriva u ovome području.

Korice svih brojeva prvoga niza časopisa *Latina et Graeca* od 1. do 40. broja dizajnirao je akademski slikar Nenad Dogan, a osim što je svaki broj različit, posebne su i po tome što se svaki niz od deset brojeva tematski razlikuje od prethodnoga, što je koncept koji je časopis zadržao do danas, pa se tako na koricama nove serije, od broja 40, nalaze fotografije arheoloških nalaza antičke kulturne baštine pronađene na području Hrvatske, a pohranjene u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu. Također, imali smo posebnu sreću i čast što je dvadesetak naslovnica biblioteke *Latina et Graeca* djelo cijenjenog slikara i grafičkog dizajnera Alfreda Pala.

Prolazile su godine, nizali su se novi članci, suradnici i brojevi, objavljivali su se novi prijevodi, broj pretplatnika je rastao, časopis je redovito izlazio dva puta godišnje, potkraj lipnja i krajem prosinca, no početkom devedesetih godina sve je stalo. Raspadom Jugoslavije i ratom koji je uslijedio lanci distribucije prekinuti su, i po onoj latinskoj *Inter arma silent Musae*, časopis se ugasio. Tako je 1993. objavljen posljednji svezak prvoga niza časopisa, i to kao dvobroj 39/40.

Nastavljena je objava dvojezičnih prijevoda, a učinjeni su i neki novi koraci, pa je tako 2006. osnovan Institut za klasične jezike i antičku civilizaciju *Latina et Graeca*, privat-

na ustanova pod čijom je kapom objedinjeno izdavanje časopisa i knjiga, ali i pokrenuto održavanje četiriju seminara za učenike osnovnih i srednjih škola na arheološkim lokalitetima diljem Hrvatske: u Starom Gradu na Hvaru, Split, Zadru i Bribirskoj glavici nedaleko Skradina.

Osigurana budućnost časopisa

Godine 2019, nakon 75 objavljenih brojeva časopisa, dugogodišnje uredništvo odlučilo je kako je došlo vrijeme da se povuče i preda palicu mladim snagama. Za glavnu urednicu časopisa izabrana je Tamara Tvrtković, a za članove uredništva Irena Bratičević, Jelena Marohnić, Tomislav Mokrović i Ana Pavlović, koji su nastavili dobro utabanim stazama prethodnika. Poseban naglasak stavljen je na digitalizaciju, pa su tako svi članci objavljeni u časopisu postali besplatno dostupni na Hrčku, portalu hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa (svi brojevi časopisa *Latina et Graeca* dostupni su na poveznici: <https://hrcak.srce.hr/latina-etgraeca>). To se pokazalo kao pun pogodak jer trenutno časopis broji više od pola milijuna jedinstvenih posjeta i preuzimanja članka, što svjedoči o kvaliteti časopisa i interesu publike za sadržaj koji objavljujemo. Također, časopis je uvršten i u više međunarodnih baza (DOAJ, ErihPlus, Scopus) kako bi povećao internacionalnu vidljivost i relevantnost. Ono što posebno raduje konstantan je broj pretplatnika - fizičkih osoba, ali i škola, muzeja, fakulteta i knjižnica - kojih je oko dvije stotine, te novi radovi kolega iz Hrvatske i inozemstva koji redovito pristižu za objavu. Naravno, brojne su i prepreke, prvenstveno problem financija i nikad dostatnih sredstava državne i lokalne uprave potrebnih za tisak, honorare i slično, no unatoč tome nastoji se zadržati kvaliteta časopisa.

Trenutno su objavljena 82 sveska *Latina et Graeca*

S 43. brojem časopisa tiskanom u lipnju 2023. trenutno su objavljena 83 sveska *Latina et Graeca*. U slavljeničkoj 2023. godini tom broju dodajemo i dva nova sveska, prvi tiskan potkraj svibnja, a drugi u prosincu. Kako bismo dostojno obilježili pola stoljeća postojanja, tijekom ove godine organiziramo i nekoliko prigodnih izložbi, promocija i skupova. Ponosni na sve što smo dosad postigli nastavljamo dalje s istim žarom uz vjeru i nadu da je ispred *Latina et Graeca* još mnogo, mnogo godina.

SRPANJ I KOLOVOZ U ZNAKU KLASIKE NA OBALI

Od Omiša do Trogira – glazbeni festivali u okolici Splita

Split se već odavno pozicionirao kao kulturna meka, a uz grad pod Marjanom, polako, ali sigurno, počela se razvijati i klasična glazbena scena okolnih gradova, možda manje poznata prosječnom ljubitelju klasike

Piše Karmen Širović

Leti se u Dalmaciji život živi punim plućima, iako u sve bogatijim ponudama kulturnih događanja češće imaju vremena uživati turisti nego domaćini opterećeni upravo tim turizmom i sezonskim radom. Klasična glazbena događanja ipak su češće utočište mještana nego furešta. Split se već odavno pozicionirao kao kulturna meka, a uz Grad pod Marjanom, polako, ali sigurno, počela se razvijati i klasična glazbena scena okolnih gradova, možda manje poznata prosječnom ljubitelju klasike. Zato donosimo pregled festivala i programskih ponuda od Omiša, preko Kaštela pa do Trogira.

6. festival *Ostinato* u Omišu

Omiš je najpoznatiji kao kolijevka i hram klapskog kruga. Rođeni pak Omišani i prijatelji, violončelistica Latica Anić i pijanist Lovre Marušić, unatoč tome što su odavno promijenili prebivališta, odlučili su znanje, vještinu sviranja i kontakte na međunarodnoj klasičnoj sceni podijeliti sa sugrađanima u sklopu Međunarodnog festivala komorne glazbe *Ostinato*. Umjetničko vodstvo, dakle, čini trenutno najaktivniji hrvatski pijanist na području međunarodnih natjecanja, koji se diči i uspješnim plasmanima, asistent na Odsjeku za klavir, orgulje i čembalo na zagrebačkoj Muzičkoj akademiji te pijanist s bogatim koncertnim iskustvom te violončelistica koja je na akademsko obrazovanje u klasi Valtera Dešpalja krenula još kao šesnaestogodišnjakinja, pobijedila je na državnim i međunarodnim natjecanjima te je dobitnica tribine Darko Lukić, nagrade Grada Samobora i Plakete Grada Omiša. Šesto izdanje festivala održava se u sklopu 33. Omiškog kulturnog ljeta u suradnji s Centrom za kulturu Omiš i ravnateljem Petrom Buljevićem.

Ovogodišnji *Ostinato* 4. kolovoza otvara koncert na kojem će se umjetnički ravnatelji, Lovre Marušić i Latica Anić, izmjenjivati u izvođačkoj suradnji s pijanistom Łukaszom Krupińskim. Prvi dio koncerta obilježiti će djela C. Debussyja, dok će u drugom dijelu publika moći čuti skladbe R. Schumannova i S. Prokofjeva. Trio koji čine pijanist Deren Wang, violinist Nikita Geller i violončelist Aram Yagubyan 9. kolovoza donosi program s djelima J. Haydna, J. Brahmsa i F. Mendelssohna. Eklektičan pijanist Magí Garcías Frau 12. kolovoza nastupa uz violončelisticu Zuzannu Sosnowsku s djelima R. Schumannova, M. de Falle, R. Matza i F. Sayja. Na koncertu zanimljivog naziva *BBB* (Bach-Beethoven-Brahms) 21. kolovoza nastupa bračni par Duo Andersson, koji čine pijanist Paulius i violinistica Julija, a izvest će i skladbu Dore Pejačević. Festival 27. ko-

Latica Anić

Gordan Tudor i Mislav Režić

lovoza zatvaraju hrvatske glazbene snage, pijanist Tomislav Damjanović, saksofonist Gordan Tudor te violončelist Vid Veljak u izvedbi djela R. Schumannova, T. Yoshimatsua i M. Glinke.

6. Glazbene večeri kod sv. Jeronima

Još jedan „odbjegli“ Dalmatinac, svestrani gitarist Mislav Režić, koji iz grčke baze putuje svijetom te nastupa kao solist, član komornih sastava i predavač, ljeta u rodnom Kaštelima nije iskoristio samo za uživanje u suncu i moru. Morao je nešto vratiti zajednici iz koje je potekao pa je Kaštelanima darovao jedan od najljepših darova, festival Glazbene večeri kod sv. Jeronima. Kao što i ime najavljuje, koncerti se održavaju u Staroj i Župnoj crkvi sv. Jeronima u Kaštel Gomilici, a ulaz na sva događanja je besplatan. Festival njeguje suvremeno hrvatsko glazbeno stvaralaštvo pa će se na programu i ovogodišnjih koncerata naći djela hrvatskih skladatelja. Festival 28. srpnja u 20 i 30 sati, kada počinju i svi ostali koncerti, otvara već uhođan duo, saksofonist Gordan Tudor i umjetnički ravnatelj festivala Mislav Režić na klasičnoj i električnoj gitari. Publici će, između ostalog, predstaviti i dvije nove skladbe, svakog od svestranih glazbenika. Na drugom koncertu 1. kolovoza nastupa Duo harfi Diana Grubišić Čiković i Veronika Čiković, a 8. kolovoza Ansambl Antiphonus. Četvrti koncert slijedi tri dana poslije s Mješovitim zborom Con Fuoco iz Poljske, koji će u sklopu programa izvesti i skladbu Ivana Božičevića, čiji će student kompozicije pri UMAS-u na zatvaranju festivala ostvariti prazvedbu. Naime, 15. kolovoza u sklopu programa koji donosi gitarski duo Montenegrin, publika će

prvi put čuti i djelo mladog skladatelja Šimuna-Čarlija Botice.

Trogirska klasična renesansa

Opera Selecta započela je svoj život prije petnaest godina u simbolu Trogira, kuli Kamerlengo, te se vrlo brzo pozicionirala kao kulturni, ali i svečani središnji događaj ljeta za ljubitelje klasike. Festival je omogućio sugrađanima i posjetiteljima upoznavanje s dijelom kvalitete najvećih svjetskih opernih kuća, kao što su milanska Scala, moskovski Boljšoj teatar, njujorški Metropolitan ili sanktpeterburški Marijinski dovodeći istaknuta imena međunarodne operne scene. Tu se, između ostalog, ubrajaju sopranistica Ane Samuil, Olga Seliverstova, Olga Peretjatko, tenor Pavol Breslik, mezzosoprani-

ke opere, sopranistica Marija Kuhar Šoša, prvakinja splitske Opere, mezzosopranistica Terezija Kusanović i student završne godine Muzičke akademije u Zagrebu, od struke i publike prepoznat tenor Filip Filipović. Modnu poslasticu pripremaju dizajneri ELFS-a uz pregled visoke mode na Trgu Ivana Pavla II. za 28. srpnja uz jedinstvenu glazbu, suitu sastavljenu od kombinacije autorske, klasične i filmske glazbe koju je skladatelj Ozren K. Glaser stvorio posebno za ovaj događaj vodeći se radnim iskustvom u Hollywoodu. Na završnoj večeri 7. kolovoza publika će imati priliku u kuli Kamerlengo pogledati inspirativan petnaestogodišnji put koji su prošli začetnici festivala u pretpremijernom prikazivanju dugometražnog dokumentarnog filma *Opera Selecta*. Zavidljiva trogirskim entuzijastima o kojima je prethodno snimila televizijsku reportažu, Lana Pavić se nakon više od dva desetljeća novinarskog i televizijskog rada odvažila i na dugometražni dokumentarni prvijenac.

Trogir glazbu ne živi samo u ljetnim mjesecima i to zahvaljujući entuzijastima iz još jedne udruge, Trogirski glazbenici, osnovane na inicijativu baritona Vlatka Belasa i orguljašice Urse Ljuban 2018. sa svrhom buđenja glazbenog života u Trogiru i okolici u obliku klasične glazbe te očuvanja kulturne baštine. Kormilo Udruge preuzele su violinistica Dakica Sanko i mezzosopranistica Bjanka Ivas i pripremile bogat ljetni program koji otvara Barokna večer uz kvartet Bozzotti i gitaristicu Andreu Maretić 6. kolovoza u Kneževu dvoru. Sakralni koncert u samosta-

Ako vas ljetni maestral nanese do nekog od navedenih mjesta, svakako vrijedi uz sunce i more uživati u koncertima klasične glazbe na otvorenim pozornicama i povijesnim lokacijama

stica Svetlana Shilova i bariton Konstantin Shushakovili, kao i hrvatski operni slavuji nacionalne ili svjetske karijere, poput Evelin Novak. Iz jednodnevnog događaja na desetom izdanju festival je proširio ponudu komornim koncertima instrumentalnih izvođača, ali i modnim revijama istaknutih hrvatskih dizajnera sa zanimljivim glazbenim kulisama, koje je predvodila dizajnerica Matija Vuica. Iščekivao se još jedan korak naprijed, da zvuke klavira u kuli Kamerlengo zamijene oni orkestra. Uz Zagrebačke soliste to se dogodilo 2021, a za petnaesto izdanje festivala u kuli Kamerlengo otvorio je hrvatski ansambl Acoustic project strings 13. srpnja, a mladim kreativnim glazbenim snagama komornog orkestra zanimljiva pristupa i repertoara u obradama opernih arija pridružila se jedna od najtraženijih hrvatskih mladih glazbenica, sopranistica Darija Augušan.

Centralni Gala koncert Opera Selecta, 17. srpnja, bio je izvođački najbrojniji nastup ove godine na kojem je publika uživala u izvedbama brojnih arija i dueta te orkestralnih *intermezza*. Iznijeli su ih Simfonijski orkestar Hrvatske radiotelevizije pod palicom dirigenta Pavla Zajceva, prvakinja zagrebač-

Lovre Marušić

nu sv. Dominika 26. kolovoza donose Urse Ljuban na orguljama uz mezzosopranisticu Bjanku Ivas i baritona Vlatka Belasa. Sutradan publiku očekuje Koncert s Trifore koji izvode sopranistica Valentina Fijačko Kobčić, mezzosopranistica Bjanka Ivas i bariton Vlatko Belas uz pijanista Zorana Velića i violinisticu Dakicu Sanko. Knežev dvor 4. rujna postat će mjesto susreta književnosti i glazbe na Večeri francuskih skladatelja uz pijanisticu Ivanu Štimac Agius, violinisticu Dakicu Sanko, mezzosopranisticu Bjanku Ivas i književnicu Natašu Jukić. Ljetni program zatvara Večer filmske glazbe 10. rujna, na kojem pjevaju bariton Jakov Koščina i mezzosopranistica Bjanka Ivas uz violinisticu Dakicu Sanko i pijanista Zorana Velića u parku Malarija. Ako vas ljetni maestral nanese do nekog od navedenih mjesta, svakako vrijedi uz sunce i more uživati u koncertima klasične glazbe na otvorenim pozornicama i povijesnim lokacijama.

63. GLAZBENE VEČERI U SV. DONATU - DALMATINSKO ZRCALO, SVJETSKA PREMIJERA, 11. SRPNJA

Zamašnjak rane glazbe

Piše Katica Burić Čenan

Do su se posljednje zrake sunca utapale u plavetnilo zadarskoga arhipelaga, u Sv. Donatu priređen je zanimljiv koncert kao *highlight* ovogodišnjeg programa zadarskih Donatskih večeri, podsjetnik pa čak i *hommage* starom, u današnjoj obrednoj praksi gotovo iščezlu liturgijskom obliku - vespere. Ovogodišnji projekt *Dalmatinsko zrcalo* Katarine Livljanić, umjetničke voditeljice ciklusa *Suvremenost rane glazbe*, nastao je u suradnji s domaćim glazbenikom, muzikologom i orguljašem Dariom Poljakom te s katalonskim dirigentom Josepom Cabréom. Iz riječi Poljaka, inicijatora programskog koncepta, dalo se zaključiti da se nastojalo izaći iz uobičajenoga koncertno-antologijskog kanona te ponuditi novo iskustvo - doživljaj sudjelovanja u svojevrsnom liturgijskom molitvenom protokolu, onom u smiraj dana, kada se zahvaljuje Bogu za dan koji je prošao.

Naime, koncert dvaju vrsnih sastava - katalonskog vokalnog ansambla *Companyia Musical* pod vodstvom Josepa Cabréa te talijansko-švicarskog instrumentalnog ansambla *Concerto Scirocco*, uz Darija Poljaka na orguljama, ponudio je redom glazbu domaćih glazbenih autoriteta kasnog 16. i ranog 17. stoljeća, koji su na domicilnom, ali i međunarodnom terenu (ponajprije u Veneciji) stvarali vrijedne glazbene opuse. Zanimljivost koncertnoga

programa djela su F. Sponge *Uspera*, I. Lukačića, T. Cecchinija, V. Jelića i J. Skjavetića odabrana tako da predstavljaju određeni segment strukture vespere, a svojevrsna poveznica s tim djelima gregorijanski su korali (antifone) donedavno zaboravljeni pod prašinom franjevačkih polica dubrovačkoga arhiva Male braće.

Za posebnost koncerta svakako su zaslužni glazbenici okupljeni pod dirigentskom palicom katalonskoga interpreta

Projekt *Dalmatinsko zrcalo* pružio je novo glazbeno iskustvo

rane glazbe Josepa Cabréa. Susret glazbenika drukčijih jezičnih i kulturnih provenijencija (Talijani, Švicarci, Katalonci, Hrvati) pravi je primjer nekadašnjih glazbenih suradnji kada je glazba bila pokretač migracija. Glazbenici su oduvijek putovali svijetom u potrazi za boljim životnim prilikama te, progovarajući glazbom, oslušivali različitost Drugih modificirajući vlastite glazbene putove. Iskusni maestro Cabré već je u najavama koncerta naglasio svoj fokus, a to je radost zajedničkoga mu-

ziciranja. Ta radost bila je i više nego očita između šestero članova izvanrednoga vokalnog sastava *Companyia Musical*, koji su iskoristili akustične predispozicije crkve Sv. Donata te ponudili znalačko, emotivno te ornamentikom bogato fraziranje svakoga pojedinog djela. Jednakom muzikalnošću obasuo nas je i *Concerto Scirocco*, vođen sjajnom fagotisticom Giuliom Genini, koja nas je na kraju počastila briljantnom solo dionicom na blok-flauti. Iako smo djela navedenih glazbenika već imali prilike čuti na hrvatskim pozornicama, a neka od njih su postala evergrini hrvatske rane glazbe (Lukačić, *Quam pulchra es*), izvedba pod Donatovim krovom, a pod vrsnom i eklektičkom Cabréovom vizijom, donijela je svježju interpretaciju sa življim i zanimljivim *attaca*-pristupom. Iskusni ansambli s bogatim repertoarnim fundusom navikli su na relativno univerzalan jezik ranobarokne glazbe pa su svu višeslojnost i raznolikost dalmatinske i druge jadranske sakralne i figuralne glazbe, od jednoglasnih korala, jednostavnoga višeglasja, do kompleksne ranobarokne polifonije i vokalno-instrumentalnih (*Sponga-Usper*, *Magnificat*) i instrumentalnih (*concerto strumentale*) baroknih virtuoza, iznijeli s lakoćom. U smiraj toga dana, i još danima poslije, naveli su nas na promišljanje o dometima domaće glazbe iz perspektive odnosa provincije spram centra, ali i o poželjnoj odvažnosti u kreiranju suvremenih interpretacija rane glazbe.

DESET GODINA HRVATSKE FLAUTISTIČKE AKADEMIJE U KARLOVCU

Polaznici iz 20 zemalja svijeta

Piše Tamara Jurkić Sviben

Ove godine navršava se deset godina Hrvatske flautističke akademije koju u sklopu karlovačkog Zvezdanog ljeta organizira glazbenik, udaraljkaš i producent Petar Čurić. S Čurićem smo razgovarali o motivaciji za pokretanje projekta.

„Ljeti turisti žure od Lučkog prema moru, pritom često zaobilazeći Karlovac. Pitanje koje smo si postavili bilo je kako zadržati dio tih turista u Karlovcu. Kako im približiti kontinentalni i kulturni turizam Karlovačke županije? Rođen u Puli, tvrdim da je ljetovanje u karlovačkom kraju ne samo ugodnije, zbog manje gužvi, nego i neusporedivo jeftinije od obale! A ovaj kraj ima doslovno sve. Bogomdane rijeke u kojima je milina kupati se te, unatrag deset godina - Hrvatsku flautističku akademiju - jedini takav događaj od Milana do Atene“, kaže Čurić.

Čurića smo pitali odakle su polaznici i što je bila okosnica ovogodišnjeg programa. „Tijekom deset godina imali smo polaznike čak iz Indije, Sjedinjenih Država, Novog Zelanda, Australije, Južnoafričke Republike, Argentine, Kine, Japana, Južne Koreje, Rusije. Samo smo ove godine imali polaznika iz dvadeset zemalja svijeta. Posebnost desetoga, slavljeničkog, izdanja svakako je bila visoka posjećenost. Nikad više

aktivnih i pasivnih polaznika te kvalitetna kombinacija mentora i profesora s konzervatorija u Beču, Kölnu, Stuttgartu, Grazu, Münchenu, Zagrebu. Uz klasične majstorske seminare, polaznicima smo ponudili i poduke iz serije predavanja *Mind&Body for Flutists* Andree Wild, koja je, osim flaute, završila i obrazovanje iz fizičke terapije te je mogla adresirati ine probleme na koje mlade flautistice i flautisti nailaze tijekom studija, a to su nerijetko ozljede prstiju, ligamenata, malih mišića ruke i slično. Ro-

Hrvatska flautistička akademija okupila je glazbenike sa svih strana svijeta

bert Winn, dugogodišnji član Kraljevske filharmonije, imao je iskustvo snimanja filmske glazbe za hollywoodske *blockbustere*, od *Gospodara prstenova*, *Engleskog pacijenta*, pa do *Notting Hilla* i filmova o Jamesu Bondu. Bilo je zanimljivo pratiti njegova predavanja jer je studentima prenio i iskustva sa snimanja u legendarnom studiju Abbey Road. Da i ne spominjemo Hermana van Kogelberga - prvu flautu Minhenske fi-

lharmonije, koji je odradio desetljeće u Concertgebouwu, a danas je redoviti gost u Berlinskoj filharmoniji.“

Čurić navodi i da je mnogo hrvatskoga u projektu. Na petu godišnjicu, 2018, napisali su Sporazum o partnerstvu s Muzičkom akademijom Sveučilišta u Zagrebu, koji osigurava da godišnje jedan od mentora bude profesor/ica sa zagrebačke akademije. Dosađ su to bile Karolina Šantl-Zupan i Marina Novak. Zatim je krenula suradnja sa Zagrebačkom filharmonijom, koja ih prati zadnje četiri godine (lani je jedna od mentorica bila Ana Batinica, prva flauta Zagrebačke filharmonije), a time su u kurikulum uključili i djela hrvatskih autora za flautu. „Ove je godine održano predavanje o povijesti glazbenog obrazovanja za flautu u Hrvatskoj te su flautistice i flautisti iz čitavog svijeta upoznati s notnom literaturom Bjelinskog, Cossetta, Kuljerića, Kunca, Lhotke, Matza, Milottija, Šipuš, Tudora. No ne treba bježati od toga da su nam najatraktivniji mentori bili iz inozemstva: Denis Bouriakov, Peter-Lukas Graf, Sir William Bennett, Jasmine Choi, Dieter Flury“, kaže Čurić i objašnjava da u svim projektima teži razvoju i podizanju reputacije i kulturnog imidža Hrvatske u svijetu, od dugogodišnje suradnje s Međunarodnim kulturnim centrom Hrvatske glazbene mladeži u Grožnjanu, pa do konferencija Branding Hrvatske, koje je vodio punih pet godina.

MLADI SAMOBORSKI PJEVAČI NASTUPILI U MATICI

Talenti odlikovani nagradama

Piše Tomislav Bužić

Na koncertu u sklopu ciklusa Mladi glazbenici u Matici hrvatskoj održanu 12. lipnja nastupilo je dvoje učenika solo pjevanja iz samoborske Glazbene škole Ferdo Livadić. Sopranistica Janja Novosel (2004) počela je učiti solo pjevanje 2018. u klasi prof. Branke Cvetković. Osvojila je prvu nagradu na državnom natjecanju i drugu na Međunarodnom natjecanju Lav Mirski u Osijeku. Bariton Martin Rogan (2003) također je solo pjevanje upisao 2018. u klasi prof. Branke Cvetković. Osvojio je prvu, drugu i treću nagradu na državnom natjecanju te primio Oskar znanja u školskoj godini 2020/21.

Uz glasovirsku pratnju profesorice Tine Klak slušali smo naizmjenične nastupe dvoje mladih talenata. Započeo je Martin Rogan izvedbom četiriju solo popjevaka klasika njemačkog *Lieda* Schuberta (*Halt!* i *Der Neugerige* iz ciklusa *Lijepa mlinarica*) i Schumannova (*In der Fremde*,

Martin Rogan i Janja Novosel

op. 39 br. 1 i *Der Soldat*, op. 40 br. 3). Svoj dio nastupa Janja Novosel također je otvorila solo popijevkama i to Mendelssohnovim *Minnelied*, op. 47 br. 1 i *Das Erste Veilchen*, op. 19 br. 2 te *Le papillon et la fleur*, op. 1, br. 1 i *Chanson d'amour*, op. 27, br. 1 Gabriela Fauréa. U drugoj izmjeni niz je nastavljen popijevkama *Sred šumnoga bala*, op. 38 br. 3 i *Pimpinella*, op. 38 br. 6 Petra Iljića Čajkovskog i popijevkom *The Vagabond* iz ciklusa *Songs of Travel* Ralpa Vaughana Williamsa u Roganovoj izvedbi, te popijevkom *Zueignung*, op. 10 br. 1 Richarda Straussa i popijevkama *Ich glaub lieber Schatz*, op. 30 br. 3 i *Es jagen sich Mond und Sonne*, op. 23 br. 4 naše Dore Pejačević u izvedbi Janje Novosel. Odabrani niz minijatura prati uobičajeni program nastave solo pjevanja prema kojem treba biti obuhvaćena većina jezika snažnijih europskih kultura, a njihov intimni karakter dobro odgovara glasovima koji su još u procesu formiranja. S druge strane, operni dio programa izabrana za koncert zauzeli su Deh vieni ala finestra, serenada Don Giovannija iz opere *Don Giovanni* Wolfganga Amadeusa Mozarta i Son pochi fiori, arija Suzel iz slabije poznate opere *L'amico Fritz* Pietra Mascagnija.

Iako se i kod Mozartovih kratkih arija može govoriti o karakteru minijature, generalno ostaje dojam da su solo popijevke ipak nešto primjerenije trenutnoj fazi obrazovanja. Kod arija se ipak mnogo više osjetio nedostatak pravog volumena i dobro posložena kolorističkog spektra. Bez obzira na to, koncert je uspješno završen duetom *Là ci darem la mano* Zerline i Don Giovannija iz opere *Don Giovanni*, gdje su, baš kao i u zasluženom bisu, mladi umjetnici napokon udružili snage.

Kristinu Kolar poznajem još iz školskih klupa riječke „muzičke“, kako smo je tada nazivali. Odmah pri upisu na fakultet putovi su nam se razišli i s vremenom naš je odnos, pored prijateljskog, postao odnos pojedinca iz publike i umjetnika na sceni te profesionalni kolegijalni, kad sam ja bio član riječkoga opernog orkestra, a Kristina u ulozi etiopske princeze Aide. Iskristivši tu familijarnost, pozvao sam Kristinu Kolar da čitateljima *Vijenca* kaže nešto o sebi s pogledom na svoju 25-godišnju karijeru, u jeku premijere Puccinijeve opere *Turandot* u tršćanskom Teatru Verdi, gdje po drugi put pjeva naslovnu ulogu, te Tosce na ovogodišnjem Splitskom ljetu.

Još iz školskih dana pamtim tvoj mezzosopran altovske topline. Nakon povratka iz inozemstva s poslijediplomskog studija tvoje ime vidim uz Toscu, Aidu, Normu... Kakav je bio put do te „transformacije“?

Kad sam konkurirala za upis na Muzičku akademiju u Zagrebu, već sam bila zaposlena u zboru riječkoga HNK-a. Tako uvjerena u svoj glasovni raspon, počela sam raditi s profesoricom Talajić, no prilike mi nisu dopuštale da putujem više puta tjedno iz Rijeke, kako je ona zahtijevala. Tako sam prešla na riječki odsjek u klasu profesorice Žabčić Hesky. Ona je zagovarala „germansku“ školu i pomogla mi je da se moj glas, koji je tada bio pun zraka, fokusira i dobije špic.

Početak poimanja moga glasa kao sopranskoga dogodio se s anegdotom. Bilo je to 2012. u zagrebačkom HNK-u, gdje je seminar iz tehnike i estetike *belcanta* držao vokalni pedagog Paolo de Napoli. Jedna pjevačica otkazala je termin i moja prijateljica Vedrana Šimić odmah mi je dojavila da profesor ima slobodna dva sata. Došla sam sa svojim mezzosopranskim arijama i počela pjevati. Slušao me sa zanimanjem, ali nije mnogo komentirao. Potom je predložio da otpjevam neke sopranske arije. Ponađala sam se da ću se izvući, no Vedrana se odmah pojavila s brdom nota. Kad sam zapjevala ariju Mimi iz *La Bohème*, tadašnji direktor opere Branko Mihanović odmah me pozvao u ured i predložio mi Aidu. De Napoli mi je objasnio da mogu slobodno ostatu u trenutnom fahu i da je moja karijera u njemu predvidiva. Tog ljeta pripremala sam Amneris i Aidu kao drugu opciju. Na prvim probama s maestrom Allemandijem došla sam kao Aida i moram reći da je u početku bilo vrlo traumatično, s obzirom da sam se odjednom našla u fahu u kojem nisam imala iskustva i što je kritika i struka bila javno vrlo skeptična prema svemu tome. Danonoćno sam se pripremala, a do konferencije za novinstvo nisam znala da sam odabrana za prvu podjelu.

Bila je to najbolja odluka u mom životu. Ta Aida otvorila mi je mnoga europska kazališta i turneju po Japanu, a ostalo je povijest.

Izašla si iz zone komfora.

Tako je. Javio se tada u meni pozitivni prkos koji nosim i danas. On se temelji na realnoj percepciji onoga što mogu. To me hrani i gura dalje.

Jesi li radila još s nekim pedagogom nakon toga?

Nisam više posezala za savjetima osim onoga kojeg, na sreću, imam u kući. Moj suprug Robert odličan je pedagog i njemu vjerujem. To što smo oboje pjevači u našem slučaju samo je pozitivno.

Nije problem kada se u jednom domaćinstvu nalaze dva umjetnička ega?

Čovjek se mora znati povući. Biti ponizan ponekad i naučiti sačekati s vlastitim odgovorom. Ne smeta mi da me netko ispravi.

Snimio Robert Kolar

Kristina Kolar

NACIONALNA PRVAKINJA OPERE HNK-A
IVANA PL. ZAJCA U RIJECI

Opera je postala dominantno vizualan fenomen

Aida mi je otvorila mnoga europska kazališta i turneju po Japanu / Režija mora biti sugestivna da se publika može koncentrirati na radnju i glazbu

Razgovarao Metod Sironić

Spremna sam uvijek učiti i kritiku ne shvaćati osobno.

Tražiš li uloge ili one nađu tebe?

Sve su uloge dosad našle mene. Šesnaest godina bila sam *mezzo* i kad je nastupilo prijelazno razdoblje, razni ljudi predlagali su mi uloge iz obaju fahova. Prihvaćajući ih tražila sam se. Tako sam u Ljubljani pjevala Abigaille, a potom mi je bila ponuđena Lady Macbeth. Mislim da u realnosti nisam u poziciji nešto zahtijevati, ali uloge pažljivo biram. Srećom imam dobra agenta koji razumije mene i moj status ovdje u Hrvatskoj. Iako sam kod nas pjevala velike naslovne uloge, mi kao država nismo dovoljno relevantni u svijetu i moj agent, potpuno svjestan toga, uvijek nađe dobru audiciju u inozemstvu za mene.

Je li Hrvatska dovoljna za jednog pjevača?

Može biti dovoljna ako ne zahtijevaš od sebe više od toga. Može se zaraditi plaća u jednoj od kazališnih kuća i živjeti jednostavan život. Mene to ne zadovoljava.

Aida i Turandot od tebe zahtijevaju više.

Tako je! One me vode izvan naše lijepe zemlje. A ni ja sama ne mogu biti na miru. Iako biram količinu angažmana, u jednoj godini izbjivam minimalno četiri mjeseca. Sve to ponekad teško pada mojoj obitelji. S druge strane bila bih jako nesretna da se ne mogu ostvariti u onome što me ispunjava. Mislim da je u ovim situacijama ženama teže nego muškarcima. Majka sam dviju kćeri, a nikakav dar s putovanja ne može nadomjestiti prisutnost roditelja. Robert i ja se nado-punjujemo i osjećam ponos i silnu potporu

svoje obitelji. Život se nekako događa u balansu između svega toga.

Na ovogodišnjem Splitskom ljetu pjevaš već svoju petu produkciju Tosce. Po čemu je ovogodišnja posebna?

Bila je jako lijepa, jedna od dražih. Redatelj je minimalistički pristup istaknuo arhitekturu Peristila, što je sve zajedno odavalo filmski dojam. Drago mi je što je podjela bila sto posto domaća i posebno me veselilo što sam s istim kolegama debitirala u Tosci prije devet godina u Zagrebu!

Tvoj se repertoar rotira između lirskih, spinto i dramskih uloga. Kako se snalaziš u tehničkom, psihološkom i na kraju izvedbenom smislu pred tim različitim izazovima?

Verdi i Puccini moji su skladatelji. Jednostavno odgovaraju mom glasu. No, poučena iskustvom, uvijek pazim da ne miješam različite fahove. Ako moram pjevati Verdijev *Requiem* koji zahtijeva fina pianissima u visinama, onda ne skačem drugi dan u ulogu Lady Macbeth. Vjerojatno zato moj glas, unatoč 27 godina pozornice, još ima fleksibilnost i pouzdanost ključnu za uvjerljiv nastup. Tijelo se mora odmoriti između uloga.

Kad sam počela raditi na *Tosci*, osjetila sam da, pored tehničkog momenta, njezin lik jako odgovara mom karakteru. Ona je jednostavna mlada osoba, umjetnica koja se našla u situaciji koja ju prisiljava na najradikalnije poteze. Emocionalno sam se povezala s njom.

Što se tiče onog izvedbenog, današnje prilike postavljaju velike zahtjeve pred pjevača.

Instrumenti su danas jako glasni i često se moramo nadglašavati s orkestrom. Tu su još i primjeri potpuno nerealnih studijskih obradenih snimki koje potpiruju još jednu vrstu očekivanja od publike. Sve se to onda u praksi kombinira sa scenskim i dramaturškim konceptima koji su često potpuno oprečni samu fizičkom momentu pjevača na sceni. Čeznem za vremenima kad je pjevač mogao uz prirodne kretnje i primjerenom scenском mimikom otpjevati svoju ariju. Često i vizije redatelja danas prelaze granice i tu dirigent postaje sporedan, a mi smo pjevači suočeni sa situacijom „uzmi ili ostavi“.

Kako gledaš na taj moderni fenomen srca dvaju ega, onog dirigenta i redatelja, u produkciji jedne opere?

Nemoguće je zadovoljiti svačije potrebe. Idealno je kad imaš iskusna opernog redatelja i dirigenta koji se znanjem i iskustvom međusobno nadopunjavaju idejama i rješenjima koja nama umjetnicima pomažu u stvaranju uvjerljivih i neposrednih likova.

No nitko ne može ukrasti tvoj moment, odnosno imaš ariju koju svi čekaju?

Istina, no može te dobro izmoriti prije nje. Srećom, u dobroj formi sam! (smijeh). Skeptična sam prema „modernim“ režijama gdje se koriste površne metafore samo u svrhu šokiranja publike i gdje redatelj mora na konferenciji za novinstvo objašnjavati koja je poruka njegove „kreacije“. Režija mora biti sugestivna da se publika može koncentrirati na radnju i glazbu.

Postoji li u Hrvatskoj publika za Wagnera?

U Rijeci svakako nije brojna. Ovdje dominira talijanski krug opere. No i kad bi se ukus publike namjerno htio mijenjati, to bi zahtijevalo mnogo novca kojeg kod nas jednostavno nema. Opera je jako skupa, a Wagner je daleko iznad naših realnih mogućnosti ako se gleda sveobuhvatno od mnoštva sudionika koji su potrebni za izvedbu i ostalih tehničkih zahtjeva.

Jesi li zadovoljna situacijom u kulturi Rijeke?

Nisam.

Kultura je kod nas (su)financirana isključivo javnim novcem. Može li se uopće tržište kulture u nas liberalizirati ili barem demokratizirati?

Jako teško. Idealna je kombinacija javnog i privatnog novca. U nekim zemljama Zapada, gdje je kultura čisti biznis, umjetnici postaju potrošna roba agentura ili raznih drugih interesnih skupina koje zapravo diriraju i nažalost kreiraju kulturnu politiku određene države. Opera je danas, poput cijelog svijeta, postala dominantno vizualan fenomen, tako da pojam stas i glas postaje minimum, a ne optimum, što diskriminira mnoge predivne umjetnike koji nisu dovoljno „atraktivni“ ili se ne priklanjaju određenim lobijima.

Za izvedbu Hrvatskog glagoljaškog rekvi-jema Igora Kuljerića 2020, s orkestrom Münchenskog radija i zborom Bavarskog radija, pod ravnanjem Ivana Repušića, bila si nominirana za najprestižniju njemačku nagradu iz područja glazbene produkcije Opus Klassik. Iza tebe su Nagrada hrvatskog glumišta, Milka Trnina, Marijana Radev i imaš status nacionalne prvakinje. Je li ti sve to važno?

Kad sam ušla u konkurenciju s veličinama poput Eline Garanča, Fatme Said ili Nine Stemme, nisam mogla vjerovati da se to događa. *Opus Klassik* zaista je relevantna stvar u svijetu glazbene produkcije i potvrda da sam kao umjetnica prepoznata na europskoj razini. Nagrade i priznanja uvijek me vesele i daju poticaj za rad i napredak.

Pop scriptum
Denis Leskovar

Nevolje u koncertnom raji: veliki i mali

Kovid je kriv za sve. Ili za mnogo toga. U novonastalim ekonomskim, a posljedično i kulturnim okolnostima svaki šesti glazbeni festival u Ujedinjenom Kraljevstvu bio je prisiljen zatvoriti vrata. Jezikom apsolutnih brojeva, publici je reklo zbogom njih stotinjak, od čega čak tri u posljednjem tjednu lipnja, javljaju britanski mediji. Premda je slična sudbina prijetila i našem INmusic festivalu, naša najstarija ljetna koncertna svetkovina iduće godine ipak nastavlja s programom. Vijest stiže nekoliko mjeseci nakon što je organizator (u veljači) medijima odao sumorno priopćenje: „Dali smo sve od sebe da festival dočekamo ove godine, no nažalost moramo vas obavijestiti da se INmusic festival 2023. neće održati. Hvala vam za divnih sedamnaest godina.“

Srećom, INmusic je ipak smogao snage za nastavak utakmice. Prerano je govoriti o popisu gostujućih zvijezda, ali prve ulaznice već su u prodaji, pa se valja ponadati da u međuvremenu neće iskrsnuti neka nova nevolja.

Doista obeshrabruje pisanje i čitanje o nevoljama u koncertnom raji usred ljeta kad svjetskim pozornicama obično odjekuju zvuci najrazličitijih žanrova, od folka i tradicionalnog rocka do hipnotičkih elektroničkih masovki.

Sada tek postaje jasno kakve je razmjere poprimila kriza nastala prije dvije-tri godine. Tektonske promjene osjećaju svi, a inflacija dovodi u pitanje angažmane mnogih izvođača srednjeg i nižeg komercijalnog ranga. Mnogi zato odustaju od festivalskih nastupa zbog troškova koji nadmašuju visinu ponuđenih honorara. Ili prihvate ponudu, ali reduciraju vlastitu ekipu, pa sviraju bez inženjera rasvjete ili s polovicom pratećeg sastava. Golemu štetu čini i Brexit, koji britanskim glazbenicima stvara dodatne teškoće s ishođenjem viza. Svaki radni izlet po Starom kontinentu i SAD-u pretvara im se u skupu i birokratski zamršenu noćnu moru.

Ipak, kako kaže staro pravilo, *the show must go on*. Ovdje, na domaćim ljetnim pozornicama rijetko je kada tijekom posljednjeg desetljeća nedostajalo atraktivnih imena. Premda se izvorna postava Depeche Modea danas svodi na Davea Gahana i Martina Gorea, i to je bilo dovoljno da omiljeni synth-pop heroji 23. srpnja, u sklopu turne-

Robbie Williams u pulskoj Areni

je Memento Mori, oduševje rasprodanu zagrebačku Arenu. Dakako, veseli činjenica da su se koncertne aktivnosti raširile po čitavoj zemlji, osobito po jadranskoj obali. Norah Jones je u Opatiji održala intimnu kantautor-sku večer ispunjenu klasicima iz dvadesetogodišnje karijere, dok je oduševljeni Robbie Williams nakon dva održana koncerta u pulskoj Areni osjetio potrebu posebno zahvaliti hrvatskim obožavateljima: „Nadam se da ću vas ponovno vidjeti“, poručuje britanski hitmejer koji čini sve kako bi dokazao da mu je karijera još živa i zdrava (najavio je i dva nova studijska albuma u 2023).

U Puli 27. srpnja nastupaju Asian Dub Foundation sa zapaljivim koktelom elektroničkih i etničkih stilova izvedenih iz pankerske perspektive. Kolovoz je također raznovstan, posebno u Istri. U sklopu manifestacije Rocks & Stars Festival @CaveRomane u vinuranskom kamenolomu 5. kolovoza provjerit ćemo trenutnu formu bristolske postave Kosheen. U Areni dva dana zaredom, 8. i 9. kolovoza, nastupaju Imagine Dragons. Sljedbenici *downtempo*-elektronike posjetit će 8. kolovoza šibensku tvrđavu sv. Mihovila, gdje nastupa DJ i producent Simon Charles Green, poznatiji kao Bonobo. Tjedan poslije na istom će mjestu premijerni hrvatski nastup održati Benjamin Clementine, Londonac snažne imaginacije čija je glazba odraz najrazličitijih utjecaja, od Jacquesa Brela do Claudea Debussyja, od poetičnog soula do opere. Za vrhunac ovoljetne srednjostrujaške ponude na otvorenom trebao bi se pobri-

nuti Eros Ramazzotti, koji nakon dva desetljeća (14. kolovoza) priprema veliki povratak u neodoljivi ambijent pulskog amfiteatra.

S obzirom na povećanu ljetnu potražnju i mnoštvo stranih gostiju gladnih zabave, nitko od spomenutih izvođača ne bi trebao imati problema ispuniti odabrane koncertne prostore. No, ako je na globalnoj razini koncertnu industriju doista zahvatila kriza, to se očito ne odnosi na sve. Na djelu je upadljivo raslojavanje na „velike i male“. Dok je, primjerice, sastav Maximo Park prisiljen inženjera rasvjete (a možda i neke druge članove koncertne ekipe) ostaviti bez posla kako bi na recentnoj europskoj turneji ostvario kakvu-takvu dobit, oni s vrha „hranidbenog lanca“ imaju samo jedan problem: kako udovoljiti masovnoj potražnji za (ionako skupim) koncertnim ulaznicama? Riječ je o stadionskim brendovima koji su u stanju rasprodati tri svjetske turnee uzastopce bez ijednog koncertnog plakata. Bruce Springsteen trijumfalno krstari Starim kontinentom, pa je nedavno nastupio i na bečkom stadionu Ernst-Happel. U publici se, po starom običaju kad je Austrija u pitanju, vjerojatno našao i pristojan broj hrvatskih obožavatelja. Za njega ne vrijede uobičajena pravila - The Boss je gotovo pola stoljeća na vrhuncu popularnosti.

No ništa se ne može usporediti s Taylor Swift, koja je za tri predstojeća nastupa na pozornici istog stadiona (8, 9. i 10. kolovoza) bez problema prodala 170 tisuća ulaznica - i to za manje od dva sata. Online, razumije se. Potencijalni sretnici prethodno moraju izraditi profil, registrirati se, proći nekoliko „filtera“ i provesti neko vrijeme „u čekaonici“ gdje ih je u Francuskoj navodno proboravilo oko 700 tisuća. Nije lako *sviftisima*, koji se domišljaju raznim strategijama kako bi što lakše dospjeli do svoje heroine. No Taylor Swift - poznata po prisnom odnosu s vjernom i masovnom publikom - sve više prerasta u fascinantan popkulturni fenomen koji ne priznaje dosadašnja načela funkcioniranja moderne scene. S lakoćom presvlačeći žanrovske kostime, a pritom ne ispuštajući kormilo dva desetljeća duge karijere, agilna glazbenica očigledno igra na dugi rok i ne prepušta slučaju ni jedan aspekt javnog djelovanja. Naročito onaj ključni: izravan susret sa slušateljima.

IN MEMORIAM TONY BENNETT 1926-2023.

Odlazak kralja dueta

Piše Denis Leskovar

Dvadeset prvoga srpnja u dobi od 96 godina u svom njujorškom domu preminuo je Tony Bennett, a s njegovim je odlaskom utihnulo posljednji izvorni glas „starinske“ glazbene Amerike. To je svijet kakav pamtimo iz crno-bijelih filmova, obilježena vokalnim rafinmanom „velike američke pjesmarice“ koju su sredinom prošloga stoljeća (i prije) stvarali veliki autori poput braće Gershwin, Colea Porter, Irvinga Berlina i tandema Rodgers-Hart. Njihove klasike - i mnoge druge - Bennett je interpretirao „tenorom koji pjeva poput baritona“, gradeći jednu od najduljih karijera u suvremenoj glazbi. Po-

Tony Bennett i Lady Gaga u Londonu 2015.

put svih velikih umjetnika, svojim je opusom oduševio nekoliko generacija poklonika.

Pravim imenom Anthony Dominick Benedetto, rođen je 3. kolovoza 1926. u njujorškom Queensu u siromašnoj obitelji talijanskih useljenika. Odmalena je bio fasciniran glazbom: odrastao je uz instrumentalne i vokalne jazz-veličine (Louis Armstrong, Bing Crosby), ali sebe nikada nije smatrao jazz-pjevačem. Razvio je autentičan, topao i ležeran pristup vokalnom fraziranju. Pred kraj Drugoga svjetskog rata ras-

poređen je na europsku bojišnicu (bilo je to „kao da promatrate pakao iz prvoga reda“), pa će tek početkom 1950-ih ostvariti prve ključne dosege. Nostalglična izvedba skladbe *I Left My Heart In San Francisco* iz 1962. zadržala je posebno mjesto u njegovu cjelokupnom repertoaru. Dominacijom rocka 1970-ih malo posustaje, ali ne zadugo - ustrajni Bennett uvijek je bio pjevač na duge staze. Devedesetih, kad mu je karijera dobila novi zamah, napokon pridobiva i pop-rock-slušateljstvo te potvrđuje ugled „kralja dueta“ koji s istim entuzijazmom dijeli mikrofon s Arethom Franklin, Steviejem Wonderom, Amy Winehouse... i s Lady Gagom, s kojom je 2021. u Radio City Music Hallu održao posljednji nastup.

Nije čudno da ga je Frank Sinatra smatrao najboljim pjevačem na sceni. Snimio je šezdesetak albuma i zaslužio mnoštvo priznanja i nagrada. Većinu od dvadeset Grammyja osvojio je nakon što je zašao u šezdesete. Istovremeno ostavljajući dojam skromnosti i autoritativnosti, Bennett je pripadao onima koji pjevanje nisu doživljavali kao profesiju nego kao prirodni poziv i neodvojiv dio vlastite osobnosti.

IZDVAJA

TAMARA JURKIĆ SVIBEN

■ **4. PIJANISTIČKI MEMORIJAL RANKO FILJAK U PETRINJI** posvećen revitalizaciji značenja hrvatskog pijanista započeo je 30. lipnja. Do 8. srpnja predstavila su se vodeća pijanistička imena Hrvatske s vrlo originalnim programima. Festival je otvorio Lovro Pogorelić s Beethovenovim *Diabelli varijacijama*. Sutradan je nastupio klavirski duo Zrinka Ivančić Cikojević i Dalibor Cikojević s djelima Schuberta i Poulenca te izborom stavaka iz suite *Horoskop* Borisa Papandopula, dok su se 4. srpnja predstavili najbolji učenici Glazbene škole Frana Lhotke Sisak-Petrinja. Bas-bariton Krešimir Stražanac uz pijanista Krešimira Starčevića izveo je dva dana poslije *Lied* Berse i Rahmanjinova. Za kraj, pijanist Đuro Tivkvić i trinaest mladih pijanista njegovih bivših studenata posvetili su koncert Sergeju Rahmanjinovu i obilježili 150 godina od rođenja i 80 godina od smrti skladatelja.

Umjetnički ravnatelj Pijanističkog memorijala Ranko Filjak pijanist je Karlo Ivančić

Nositelj organizacije je POU Hrvatski dom, umjetnički ravnatelj pijanist Karlo Ivančić, a producent orguljaš Edmund Andler-Borić. Svi koncerti održali su se u župnoj crkvi sv. Lovre u Petrinji.

■ **42. VEČERI NA GRIČU** - Od 1. do 15. srpnja po 42. put održan je festival Večeri na Griču kao zaštitni znak kulturnog života Zagreba. Festival koji voli eksperimentirati s glazbenim žanrovima i stilovima ostao je vjerran klasičnoj glazbi. Dansko-latvijski puhački kvintet Carion, koji karakteriziraju izvrsne interpretacije te originalan i atraktivan scenski nastup uz kretne i koreografiju, otvorio je festival. Cijenjeni ansambl poznat je po izuzetnim interpretacijama, ali i po atraktivnom scenskom nastupu tijekom kojeg se ostvaruje neposredan kontakt s publikom, što se i ovaj put dogodilo u izvedbi programa *Mozart meets Carl Nielsen. Copenhagen dreams*. Ansambl Antiphonus uz umjetničkog vodite-

Francuski gudački kvartet Van Kuijk obilježio je kraj 42. Večeri na Griču

lja Tomislava Fačinija i Petrita Čekua na gitari izveli su 7. srpnja program nazvan *Romancero gitano*. Rusko-armenska pijanistica Eva Gevorgjan briljirala je 9. srpnja u suptilnim i virtuoznim izvedbama djela Rahmanjinova i Prokofjeva. Unatoč olujnom nevremenu Zagrebački solisti u prepunom su predvorju atrija Klovićevih dvora ostvarili sjajan nastup uz violončelista Borisa Andrianova s djelima Mendelssohn-Bartholdyja, Berlinera i Čajkovskog. Festival je završio 15. srpnja nastupom francuskoga gudačkog kvarteta Van Kuijk, koji je zagrebačkoj publici podario majstorske izvedbe djela Mozarta, Fauréa i Mendelssohn-Bartholdyja. Velika posvećenost koncerata pokazatelj je potrebe i interesa za uživanjem u kvalitetnim ljetnim kulturnim događanjima na potvrđenim koncertnim lokacijama.

Izvor: Večeri na Griču Facebook

Ljeto s knjigom Matice hrvatske

uzmi | plati
3 | 2

Kupnjom dviju knjiga
u izdanju Matice hrvatske
svaki kupac treću knjigu
dobiva besplatno.
Besplatna je knjiga
s najnižom
cijenom.

*Veselimo se
vašem dolasku!*

Popust iz ove akcije ne zbraja se s ostalim popustima, npr. članskim popustom i ne vrijedi za nove naslove i naslove naših ogranaka. Akcija traje od 17. srpnja do 1. rujna 2023. ili do isteka zaliha.

Samo u knjižari Matice hrvatske, Ulica Matice hrvatske 2, 10000 Zagreb.

Narudžbenicu možete poslati poštom na adresu: Ulica Matice hrvatske 2, 10000 Zagreb.

Naručiti putem telefona: +385 1 4878-377; 4878-376, faksom: +385 1 4819-319,
elektroničkom poštom: knjizara@matica.hr ili prodaja@matica.hr

Plaćanje pouzecem, internetskim bankarstvom ili virmanom.

Članovi Matice hrvatske ne ostvaruju dodatni popust.

Popusti i akcije se ne zbrajaju! Popust se ne odnosi na veleprodajne kupce!

„Vrag je svuda. Kako kažu ljudi, vrag ne spava. Volim ga smjestiti negdje u krošnju. Vrašci su na slikama da bi bilo zanimljivije onome tko gleda i meni kada radim“, kazala je Cvijeta Job, jedna od onih umjetnica kojoj je ime nerazdvojno povezano s ilustracijom knjiga, ali i sa slavim ocem Ignjatom. Da li je to prednost ili nedostatak, zauvijek ostaje otvoreno pitanje, no ono je samo po sebi često, bremenito i nosi pregršt sasvim osobnih implikacija. Važno je moći se othrvati jačim utjecajima i pokušati izgraditi svoju osobnost. U području likovnih umjetnosti ta sprega, iako učestala i uglavnom teška, u slučaju je Cvijete Job plodonosna, na vrijeme je uhvatila svojeg Kairosa i na njegovu pramičku odlepršala u začudan svijet bajki koji joj je odlično pristajao.

Tijekom djetinjstva mnogo je boravila u očevu atelijeru na njegov nagovor jer je bio bolno zabrinut za njezin život nakon smrti sina Rastka. „Moje djetinjstvo je bilo puno ljepote, ali ne i veselja. Vezano je posve uz mog oca... Jednom na terasi klečeći na betonu, nacrtala sam s laticom crvenog maka glavu djevojčice. Trag latice bio je ljubičast. Otac je skočio oduševljen i uzviknuo da i ja moram postati slikarica. Njegova se ljubav očituje i na potpisanoj fotografiji: *Svome milom djetetu, ljubljenoj Cvijeti, pape.*“

Likovno izražavanje bilo joj je tako reći ponudeno na pladnju i rano se okušala u vještinama u kojima joj je otac bio stalno ohrabrenje. S odrastanjem i potpunim opredjeljenjem za likovnost očevo joj je utjecaj postao breme, bila je nesretna kad bi u njezinim ranim radovima vidjeli tek djelić snažna utjecaja velikog slikara. Brzo je spoznala svoje dosege i htijenja te smogla hrabrost za osobna istraživanja.

Mediterranski doživljaj svijeta

Prigodno navodimo naslov teksta Branke Primorac, 2003, *Od oca pobjegla u minijaturu*. Ignjat Job, slavni dubrovački slikar (1895-1936) završio je Visoku školu za umjetnost i umjetni obrt u Zagrebu, jedan od nastav-

Naslovna Šume Striborove Ivane Brlić-Mažuranić

nika bio mu je Oton Iveković, s čijim se radom možemo pobliže upoznati na recentnoj retrospektivi u Klovićevim dvorima. Ignjat Job bio je majstor stiliziranog krajolika juga, poznat po primorskim temama: brodovi, jadranska sela, ratari i ribari u poslu ili na odmoru. Cvijeta govori: „Osnovna moja karakteristika koja se očituje u mom radu jest da sam Mediteranka i da je moj doživljaj svijeta i likovni izraz korjenito vezan na moje djetinjstvo na otoku Braču.“ Na Jobov rad imao je utjecaj Van Gogh po fakturi, ritmu kista i namazima boje. To je pak djelovalo i na Cvijetu, o čemu je sama svjedočila i zavoljela taj ritam i energiju poteza. Nažalost, sa tek navršenih dvanaest godina ostala je bez voljenog oca.

Diplomirala je slikarstvo 1951. u klasi Vjekoslava Paraća, također Mediteranca, rodom

BRANKA HLEVNJAK I RHEA IVANUŠ,
CVIJETA JOB: MAJSTORICA MINIJATURE

MAJSTORICA BAJKOVITIH ILUSTRACIJA

Rad *Na groblju* s naslovnice monografije svojevrsnom nas mistikom te pomalo ispražnjenim i mirnim kadrom uvodi u nadahnuto izmaštan bujan svijet Cvijete Job

Piše Željka Zdelar

Izd. Design Art, Zagreb, 2022.

iz Solina. Time je očeva želja bila ispunjena. Već na drugoj godini studija započela je svoju dugogodišnju suradnju s nakladničkim kućama Novo pokoljenje, Mladost, Naša djeca. Započela je s izradom vinjeta i ornamentata za knjige namijenjene odrasloj populaciji (August Šenoa, *Prosjak Luka*), potom su uslijedile narudžbe za ilustracije: Puškinove priče *Car Sultan*, 1948, *Bajka o ribaru i ribici*; Andersonove bajke *Zla kraljica* i *Carevo novo ruho* 1949; *Priče iz 1001 noći*: *Čarobni konj*, *Konjić Grbonjić*, 1951.

Zanimljiva je okolnost da su se tada isticala tri jaka slikarska imena okušana i u ilustraciji: Vladimir Kirin, Andrija Maurović i Oton Antonini. Potraživši najsnažnije uzore u srednjovjekovnoj minijaturi i dobro proučivši iluminacije raznih manuskripata Cvijeta Job bila je na dobrom putu. Našla je odgonetku uspjeha - njezini likovi nisu ni najmanje lijepi, dapače groteskni su, karikaturni, ali sveukupni likovni sklop, bujnost narativa, ugodnost kolorita pa i vrlo uspješna kompozicija s (ne)brojnim likovima tvore poseban dojam. Otvorila je vrata maštanjima, pričama, nadogradila osnovne pripovjetke da bi potaknula fantaziju djece - svojih brojnih suvremenih i budućih konzumenata. Mnogi ljubitelji bajki iz šezdesetih godina prošlog stoljeća pamte te lijepe knjige uve-

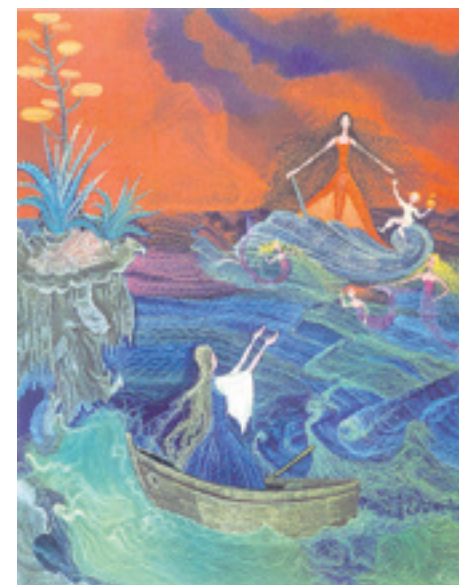
zane u poseban papir - grubo strukturiran i ručno prešan - koji se doima poput pergamenta. Šarene boje, nosati Turčini, lepršave princeze, uzdignuti konjići, posebno brižno doradani inicijali u tekstu poznatih književnika, sve je to pridonijelo uspješnosti omiljene ilustratorice.

Zasluzeno je 1952. primila priznanje za rad pod naslovom *Konjić Grbonjić*. Bila je to ugledna nagrada *Vladimir Nator*, a ocjenivački sud bio je više no meritoran: Kamilo Tompa, Raul Goldoni, Edo Kovačević. Autorica monografije Branka Hlevnjak navodi: „Sa preciznošću i dosljednošću nekog indijskog ili perzijskog majstora ona ostvaruje svoju neiscrpnu slikarsku fantaziju u vjernom predstavljanju one druge fantazije u tekstu. Vrijednost tih ilustracija je baš u tom potpunom prožimanju teksta i slike, pri čemu svaka komponenta samo dobiva.“ Vješto se koristeći zračnom perspektivom (*Djeca božja Petra Šegedina*) kreirala bi ptičji pogled, što je posebna poslastica za čitatelje, gledatelje, brojne mališane te otvara širinu horizonta sa zornim pogledom na cjelovitost radnje. Slikarica to povezuje s nadahnućem koji je crpila iz djela Petera Brueghela, stvarajući i otvarajući planove u kompozicijama brojnih ilustracija. Njezin vješt crtež zadržao je stanovitu naivnost prikazanja koji se pribli-

žuje izvornom dječjem crtežu. Uslijedila su i međunarodna priznanja, na Sajmu knjiga za djecu u Bologni ilustriranim djelom Ivane Brlić-Mažuranić *Šuma Striborova* ušla je među dvadeset najljepših knjiga na svijetu.

Dobitnica brojnih priznanja

Na Bijenalu ilustracija za djecu u Bratislavi dobila je počasnu diplomu, a u Zagrebu tek osnovanu nagradu *Grigor Vitez* iste 1967. godine, ponovno za opremu slikovnice *Šuma Striborova*. U Leipzigu na Međunarodnom sajmu knjiga osvaja počasno priznanje za oblikovanje *Ribara Palunka*; *International Board of Books for Young People of H. C. Andersen Award Yuri* za ilustracije *Najljepših priča* I. B.-Mažuranić. Umjetnica je zadivljena za-

Ilustracija iz knjige *Ribara Palunka*

čudnim svijetom Ivane Brlić-Mažuranić, a njezina je književnost možda i najveći mamac za ilustratora bajki na našem terenu. Tu se našla naša Cvijeta i donijela poveću nisku nadahnutih viđenja velike spisateljice. Teško je izdvojiti jedan rad kao najuspjeliji jer samo u pregrštu oslikanih korica knjiga (*Čarobni konj*, *Bajke*) te od prije spomenutih nagrađenih radova pa do niza raznovidnih vražićaka koji lete na stranicama Brlićkine literature oni skaču, vesele se i divljaju u svom zanosnom ritmu.

Umjetnica Mediteranka često je boravila u Spliskoj na otoku Braču pa je načinila i nekoliko razglednica dražesnoga mjestašca. Pod naslovom *Umro je don Drago* na rivici Spliske vidi se nekad čuvena krčma Kod Tonča, a u radu *Procesija* vidimo skromne kućice kakve se nižu i u ilustraciji *Sprovod*, s povorkom koju čini niz groteskni likova od svirača bande do dječurlije i bijelog psića u prvom planu uspješne vertikalne kompozicije.

Upadljiva je i držimo dobro odabrana naslovnica formatom nevelike monografije s otiskom rada *Na groblju* koji nas svojevrsnom mistikom te pomalo ispražnjenim i umirujućim kadrom uvodi u nadahnuto izmaštan bujan svijet Cvijete Job.

O radu Cvijete Job pisali su mnogi: Boris Vižintin davne 1956, naglasivši Cvijetin ekspresivan rukopis i harmoničnu paletu, Zoltan Gabor, kolega s Akademije koji je apostrofirao autoričin smisao za ironiju i grotesku, Radoslav Putar, koji je iznjedrio izvrsnu kritiku u povodu izložbe u Salonu Likum 1957. u Zagrebu, pa sve do najbrojnijih tekstova iz pera Branke Hlevnjak. O umjetničinu radu snimljen je i film *Sunčane Škrinjarić*.

Branka Hlevnjak i Rhea Ivanuš pišu: „Ljepota minijatura Cvijete Job izvire iz dubina izmiješanih svjetova, iz mašte, iz sanja, nada i stvarnosti, u kojoj vrašci postoje da bi mi bili, postali i ostali svjesni vlastite nesavršenosti, ismijali hinjenu ozbiljnost i prihvatili svoju prirodno vragolastu i prevrtljivu narav, te ostali otvoreni kritici i dobroti. To su razlozi koji opus Cvijete Job čine trajno aktualnim.“

Goran Trbuljak umjetnički je aktivan još od kraja šezdesetih prošloga stoljeća, kada se javlja kao jedan od začetnika, a samim time i najvažnijih predstavnika konceptualne umjetničke prakse na ovim prostorima. Njegovo stvaralaštvo od najranijih početka pa sve do današnjih dana karakterizira na duhovit i ironičan, nerijetko i samoironičan način iskazan kritički stav naspram uvriježenih umjetničkih i društvenih normi. Trbuljak iz svojih radova svjesno otklanja bilo kakve predstavljačke, funkcionalne i estetske komponente, iskazujući pritom radikalno problemski i propitujući pristup pojmovima kao što su umjetnik, umjetnost, umjetničko djelo ili slikarstvo. Dosljednost i kontinuiranu aktualnost njegova umjetničkog djelovanja ove su godine prepoznali i članovi odbora odnosno komisije za dodjelu nagrade *Vladimir Nazor* za životno djelo iz područja likovnih umjetnosti i dizajna, što nam je poslužilo i kao neposredan povod da ga zamolimo za razgovor.

Vaši najraniji radovi iz kasnih šezdesetih godina prošloga stoljeća nastaju u javnim prostorima, posve anonimno. Je li u to vrijeme vaša aktivnost izazivala neku recepciju likovne kritike? I je li vam to uopće bilo važno? Također, zanimalo bi me koji svoj rad odnosno akciju u javnom prostoru smatrate svojim prvim umjetničkim činom?

Pa, sad se i ne mogu baš sjetiti kronološki što je bilo prvo, a što je slijedilo potom. Svakako, pokazivanje prsta prolaznicima kroz rupu na vratima Moderne galerije bilo mi je zanimljivo. Ne znam koliko mi je bilo to važno, ali znam da me veselilo. Kasnije sam fotografiji vrata s prstom dodao i tekst s objašnjenjem. Prst je naime na toj fotografiji bio jedva vidljiv pa je trebalo napisati da je riječ o prstu koji sam povremeno pokazivao prolaznicima kroz rupu na tim vratima, a i spomenuti činjenicu da je sve napravljeno bez znanja institucije. Zapravo u početku me privukla neobična rupa na velikim drvenim vratima. Malo sam razmišljao kako bih je mogao iskoristiti. Ili pak, na Zakmardijevim stubama nakon prvog odmorišta na lijevoj strani uz stube bio je i jedan rukohvat koji je bio napravljen od prazne cijevi i svaki put kad bih išao na Gornji grad znao bih lupiti šakom po njoj. Ta je cijev proizvodila poseban zvuk. Fotografirao sam taj rukohvat i uz fotografiju dodao tekst: „Udarac po ovoj cijevi proizvodi zvuk koji je drugačiji od zvukova okolnih cijevi.“ Taj sam papirić zalijepio do cijevi ili bih ga davao prolaznicima kao neku informaciju o mom otkriću. Poslije je taj papir s tekstom i fotografijom funkcionirao sam za sebe i u galerijskom prostoru. Nedavno sam otkrio da ta cijev više ne proizvodi isti zvuk. Sad je zvuk nekako tup.

I onda je, 1971, uslijedio poziv za održavanje izložbe u jednoj pravoj galeriji, Galeriji Studentskog centra. Za tu izložbu osmislili ste poprilično radikalni koncept, zar ne?

Meni nije tada to izgledalo tako radikalno. Više su to drugi doživjeli tako. Istina, galerija je bila prazna, osim jednog plakata, s mojim fotografskim autoportretom i rečenice na njemu koja govori da: „Ne želim pokazati ništa novo i originalno“. Mnogi su tada mislili da mladi umjetnik već na prvoj izložbi mora dati sve od sebe.

Svoj novostečeni status „pravoga“ umjetnika koji sada iza sebe ima izložbu u „pravoj“ galeriji odlučili ste provjeriti na „najdemokratskiji“ način, pa je tako 1972. realizirana ulična akcija *Referendum*. Možete li malo pojasniti o čemu se tu točno radilo.

Da, činilo mi se da bi bilo pošteno provjeriti jesam li ja umjetnik uopće ili to nisam. S

Snimio Mirko Cvjetko

Razgovor Goran Trbuljak

U POVODU NAGRADE VLADIMIR NAZOR
ZA ŽIVOTNO DJELO

Umjetnik je onaj kome drugi dadu priliku

Ulica je tražila drukčiji pristup od onoga kada zakučaš na vrata galerije / Crtao sam galerije jer mi se činilo da će one izumrijeti jer mnoge koje sam znao otprije već su nestale, i da će se umjetnost gledati te kupovati samo preko interneta

Razgovarao Vanja Babić

kutijom za glasačke listiće i glasačkim listićima koji su imali tekst: „Da li je Goran Trbuljak umjetnik ili ne“, stajao sam u Ilici i molio građane da glasaju. Imao sam povjerenja u građane i u njihove nepristrane odluke. Oni su odlučili da sam ipak umjetnik, a da pritom nisu uopće poznavali ni mene ni moju aktivnost. Slogan koji je imao listić bio je: „Umjetnik je onaj kome drugi dadu priliku“ pa su građani odlučili dati mi priliku.

Iste 1972. odlazite u Pariz. Tamo ste realizirali akciju u kojoj ste se na neuobičajen način obraćali tamošnjim galerijama. Također sudjelujete i u aktivnostima nekonvencionalne Galerije stanara. Ispričajte nam malo kako je sve to izgledalo.

Tamo sam došao kao totalni anonimus pa sam tako i ulazio u galerije predstavljajući se bez imena i prezimena, dokumentacije ili bilo kakva rada osim A4-papira na kojemu je sve to pisalo. Galerista sam zatim pitao da li bi on taj papir izložio u galeriji. Od njih de-

set samo jedan je uzeo i izložio taj papir u galeriji, a i Galerija stanara dala je pozitivan odgovor. Nakon nekog vremena s tom serijom izlagao sam na Bijenalu mladih u Parizu, već sa svojim punim imenom i prezimenom. Sada kada je rad pokazan i objavljen u katalogu, mislio sam, evo, stekao sam pravo i na svoje ime i prezime. Ponovo sam posjetio iste galerije sa znatiželjom hoće li se njihov odgovor na pitanje da li žele izložiti rad sada promijeniti, kada se više ne radi o anonimusu. Samo neznatno promijenio se odgovor, od izričitog ne pretvorio se u - možda.

Nakon povratka iz Pariza 1973. dobivate priliku izlagati u zagrebačkoj Galeriji suvremene umjetnosti (današnji Muzej suvremene umjetnosti). I tamo, kao i u Galeriji Studentskog centra dvije godine prije, izložili ste plakat sa samo jednom izjavom. A potom ste s takvom praksom nastavili i 1979. u Studiju Galerije suvremene umjetnosti, da bi sve tri spomenu-

te izložbe bile 1981. objedinjene *Retrospektivom* u Salonu Muzeja savremene umjetnosti u Beogradu.

U Galeriji suvremene umjetnosti kao jedini eksponat u golemom prostoru izložio sam samo plakat na kojemu je pisalo: „Činjenica da je nekom dana mogućnost da napravi izložbu važnija je od onoga što će na toj izložbi biti pokazano“, zatim sam nekoliko godina poslije u Studiju Galerije suvremene umjetnosti ponovo izložio plakat, sada u znatno manjem prostoru, na kojemu je pisalo: „Ovom izložbom održavam kontinuitet u svom radu“, što je bilo logično jer osim plakata ništa drugo nije bilo izloženo. Jednako je logično da sam zatim kao neku vrstu rezimea jednog razdoblja i ideje napravio novi plakat, koji sam nazvao *Retrospektiva*, gdje sam u jednoj proširenoj rečenici spojio sve tri rečenice s prvog plakata i s ova dva nova. Taj sam plakat zatim kao jedini eksponat izložio u Salonu Muzeja savremene umjetnosti u Beogradu.

Istodobno nastavljate sa svojom anonimnom aktivnošću u javnim prostorima. Primjerice *Slika na staklu (Nedjeljno slikarstvo)* iz 1974. Kakva je to bila akcija?

U jednom dućanu slikarskih potrepština bilo je izloženo malo platno na štafelaju tik do stakla izloga i naprosto je pozivalo da se po njemu slika. Tamo sam dolazio nedjeljom kad je dućan bio zatvoren i slikao po staklu izloga, naravno, s njegove ulične strane. U ponedjeljak bi trgovac skidao boju sa stakla izloga, a ja bi se raspitivao o nepoznatom slikaru i fotografirao njegove pokrete špahlom. Ono što sam ja slikao zvao sam *Sunday Painting*, a ono što je on radio zvao sam *Monday Painting*.

Jeste li u to vrijeme svoje anonimne akcije u javnim prostorima tretirali kao neodvojive od galerijskih istupa pod imenom i prezimenom?

Mislim da sam u ono vrijeme vjerovao da svaki medij ima svoje zakonitosti. Ulica je tražila drukčiji pristup od onoga kada zakučaš na vrata galerije pa nudiš svoj proizvod ili te netko pozove da izlažeš u galeriji. U podzemnoj željeznici u Parizu na jednoj enormno dugoj pokretnoj traci ljudi se prebacuju s jednog dijela stanice Chatelet na drugi. Tamo sam na rukohvat koji se kreće zajedno s trakom po kojoj putnici ubrzano hodaju napisao „Trbuljak“, a na nepomičnom dijelu napisao sam „Artist“. U tom koridoru, od pola kilometra, samo u jednom trenutku Trbuljak i Artist se susreću i poklapaju, i to samo za onog užurbanog putnika koji se tu zatekne i to vidi ili ne vidi. Trbuljak na toj putujućoj traci ne znači ništa, dok Artist može biti bilo tko na koga putnik pomisli gledajući u taj natpis. Tada sam mislio da ono što radim na ulici ne treba unositi u galeriju, jer je to, kao u opisanu slučaju, nemoguće, već napraviti nešto kompatibilno galerijskoj situaciji. Na ulici sam anonimni za gomilu ljudi koja se tu kreće, dok sam za galerijsku publiku, koja je ionako ograničena brojem, već možda „zaslužio“ ime.

Godine 1979. boravite u New Yorku, gdje se također referirate na galerije, ali potpuno na drukčiji način nego u Parizu, zar ne?

Nekako u doba mog boravka tamo se pojavila nova slikarska scena a ja sam bio samo promatrač, pa sam stajao ispred tih velikih galerija koje su izlagale velike slike i u svom malom bloku crtao te galerije samo s ulice bez ideje da to nudim galeristima. Bio je to svojevrsni dokumentarizam. Umjesto da fotografiram galerije ja sam ih crtao. Nešto slično ponovio sam u Parizu 2015. Crtao sam galerije jer mi se činilo da će one izumrijeti, da ih uskoro više neće biti jer mnoge koje sam znao otprije već su nestale, i da će se umjetnost gledati te kupovati samo preko

interneta. Činile su mi se tada galerije kao neki atavizam, a moji crteži nešto kao nostalgiačni suveniri iz prošlih vremena. Mislio sam te crteže poklanjati galeristima kao dragu uspomenu na njihove prostore, ali sam od toga odustao.

Početak osamdesetih, nakon spomenute Retrospektive, objavljujete da ste „umjetnik u krizi“. Zbog čega? I kako se ta kriza manifestirala?

Jedan znanac, umjetnik Josip Pepi Stošić, jednom me pitao osjećam li umjetničku krizu. Odmah nakon tog njegova pitanja osjetio sam je. Hahaha... Mislio sam da je onda pošteno to javno i priznati. Mada ne mislim da je ona stvarno tada postojala. Naravno, ona se odnosi i na sve druge umjetnike koji se osjećaju tako u nekom trenutku i koji se s tim pojmom mogu složiti i razumjeti ga.

Poznati su vaši radovi u kojima se na ironičan način referirate na tradicionalno slikarstvo, na uobičajene slikarske postupke i rekvizite. Začetak takva djelovanja pronalazimo već i u vašoj akciji bacanja slikarskih okvira u more iz 1970, a tu je, dakako, i već spomenuta anonimna akcija Slika na staklu (Nedjeljno slikarstvo). Tijekom osamdesetih i devedesetih godina taj svoj specifičan odnos naspram klasičnih slikarskih postupaka nastavljate razrađivati i varirati. Možete li najprije nešto reći o akciji bacanja slikarskih okvira u more, a potom i o načinima kako ste se sve odnosili naspram slikarskoga platna?

Marina-formati su oni izduženi horizontalni formati na kojima su slikari slikali morske vedute. Vjerovao sam da ću napraviti pravu morsku sliku ne tako da ju slikam nego da samo prazne drvene okvire bacim u more. Tako sam napravio pravu morsku sliku za sve one koji su se zagledati u te plutajuće okvire i valove unutar njih. Za ostale slike koje sam radio poslije rabio sam prava platna, ali ne mogu reći da sam baš na njima slikao. Slikari kad napnu platno provjeravaju da li je ono dobro napeto prije no što na njemu počnu slikati. Lagano lupkajući po platnu rukom slikar tada platno pretvara u bubanj. Upravo to da platno može biti samo mali bubanj meni je bilo dovoljno. Mislio sam da na njemu više i ne moram slikati ako za okvir platna pričvrstim par praporaca pa po njemu lupkam kao po defu. Poslije sam se ipak odlučio na to platno sa zvončićima nanijeti boju, ali sam to radio ne slikarskim kistom, već onim metalnim metlicama koje muzičari zovu Jazz Brush i kojim udaraju po bubnjevima. Te sam slike nazvao Jazz Brush Paintings.

Problematici funkcioniranja galerijskog i općenito izlagačkog sustava vratili ste se svojim anonimnim uličnim radom iz 1994. Star i ćelav, tražim galeriju izvedenim u mediju plakata...

Da, na neki način ta je situacija karakteristična za našu sredinu. Čovjek ostari, očelavi, a ne nađe svoju galeriju. Institucija koja se zove galerija, a ovdje se ipak misli na neku privatnu galeriju koja bi promovirala umjetnika, za mnoge od nas pojavljuje se kasno.

Jedan od vaših novijih istupa bio je onaj u Muzeju za umjetnost i obrt, vjerojatno najmuzejskijem od svih zagrebačkih muzeja. Kako ste odgovorili na taj izazov, osobito s obzirom na bogatu povijest vašega propitivanja odnosno problematiziranja važećih konvencija u izlagačkom sustavu, a samim time i svih muzejsko-galerijskih institucija?

Na toj izložbi bilo je izloženo mnogo različitog materijala. Jedan od eksponata bila je i slika koju sam kupio na Hreljiću. Iz daljine sam vidio jedan ekspresionistički nasli-

kan portret koji mi je nevjerojatno sličio na mene, ćelava glava, naočale, dugi nos itd., i odmah sam rekao: Pa to je moj autoportret koji je naslikao netko drugi. Zanimljivo je bilo i to da nigdje nije bilo datacije slike, a ni potpisa autora na platnu. Toliko toga umjetnici posvajaju pa mi se učinilo potpuno legitimnim da ja usvojim sliku i da joj dam naziv *Autoportret Gorana Trbuljaka naslikan od drugog*. Na istoj izložbi nalazile su se i slike koje su mi posudili članovi ABS-grupe. Na njihovim crno-bijelim slikama bio je preslikan plakat iz sedamdesetih s mojim crno-bijelim fotografskim autoportretom na njemu. Dakle, ponovo moj autoportret, ali naslikan od drugog, bio je potpis koji sam stavio pod te slike.

Bilo je još i drugih stvari na toj izložbi. Jedan od predmeta bio je i *Glavoper*. Znanac me pitao da li ga prodajem na Njuškalu, rekao sam da ne, ali kad sam vidio njegovu fotografiju odmah sam ga poželio kupiti. To je porculanska posuda, s pipama za toplu i hladnu vodu, u kojoj se u frizerskim salonima pere glava mušterijama. Naravno, jako mi je to ličilo na *ready made* Marcela Duchampa *Fontana*. Mislio sam da ga svakako moram kupiti. Da uzbuđenje bude još i veće, prodavala ga je osoba koja ima isto ime i prezime kao i ja, a za koju ranije nisam znao da uopće postoji. Naslovio sam tu izložbu *Zašto bi netko kupio Glavoper od Gorana Trbuljaka?*, a meni je odmah bilo jasno zbog čega - da ga mogu izložiti na izložbi Gorana Trbuljaka.

Prije nekoliko godina u jedan rad uključili ste i sliku Ljube Ivančića. Kako je do toga došlo?

Za vrijeme studija Ljubo Ivančić bio je profesor na ALU i mnogi su ga studenti voljeli, a imao je i svoju publiku zagrebačkih intelektualaca, koja ga je posebno cijenila. U nebo-deru koji se zvao Vjesnikov neboder, u trenutku kad je on to prestajao biti, i kada su redakcije raznih novina prestale postojati, kad su se prostori praznili a inventar bacao i zamjenjivao nekim drugim sadržajima, vidio sam na podu odložene slike. Među njima i slike Ljube Ivančića. Izgledalo je kao da su upravo spremne za odnos na glomazni otpad sa stolovima i stolicama i ostalim slikama. Drveni okvir jedne Ivančićeve slike bio je jednom stranom pričvršćen za sliku, a druga polovica okvira i dalje je bila fiksirana za zid. Očigledno je nemarno, nestrpljivo i nasilno slika skidana sa zida. Kad sam se malo počeo zgražati i govoriti o čijoj je slici riječ, bilo mi je rečeno da ona ipak neće završiti u kontejneru. Tu situaciju sa slikom i okvirom malo na zidu, a malo na platnu Ivančićeve slike nedavno sam rekreirao i izložio na jednoj izložbi.

Ugledni ste snimatelj filmova. U vašem umjetničkom radu to se, međutim, uopće ne vidi. Zbog čega gotovo nikada niste posezali za medijem videa, čak ni kao sredstvom za dokumentiranje svojih akcija?

Radio sam video davno, u njegovim počecima kod nas. Istina, nakon što sam se počeo profesionalno baviti filmom, zapustio sam video.

Razmišljate li možda o velikoj izložbi u Zagrebu ili negdje u Hrvatskoj na kojoj biste prikazali cjelovit presjek svoga sadašnjeg rada? Na svojevrstnu retrospektivu, dakle, koja bi ipak bila opširnija od one iz 1981.

Točno, napravio sam svoju retrospektivu 1981, a pravio sam neke izložbe koje su obuhvaćale radove nastale prije 1981. i nakon te godine. Ne, ne razmišljam više o retrospektivi, ipak sam nju već napravio, nego možda o nečemu što bi se zvalo *Prije i poslije Retrospektive*, ali ni to nije nužno da se dogodi.

NOVA KNJIGA MATICE HRVATSKE

Slavko Kolar IZABRANA DJELA

Priredio Mario Kolar

U knjigu su uvrštene novele (*Politička večera, Ženidba Imbre Futuća, Breza, Jesu li kravama potrebni repovi? i dr.*), drama *Svoga tela gospodar*, autobiografski zapisi, članci i pismo Upravi Društva književnika Hrvatske od 17. travnja 1951. (kao odgovor na optužbe Miroslava Krležje). U skladu s načelima biblioteke Stoljeća hrvatske književnosti izabrana su djela donesena prema posljednjim inačicama objavljenima za autorova života (odnosno dostupnom autografu i strojopisu).

STOLJEĆA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI;
26,90 € (202,68 kn); 597 str.; tvrdi uvez;
13 x 19 cm; Matica hrvatska, 2023.
Zagreb, 2023.; ISBN: 978-953-150-354-9

Projekte Matice hrvatske u 2023. podupiru sponzori i donatori

ZLATNI

SREBRNI

BRONČANI

UZ ŠTRAJK AMERIČKIH SCENARISTA I GLUMACA

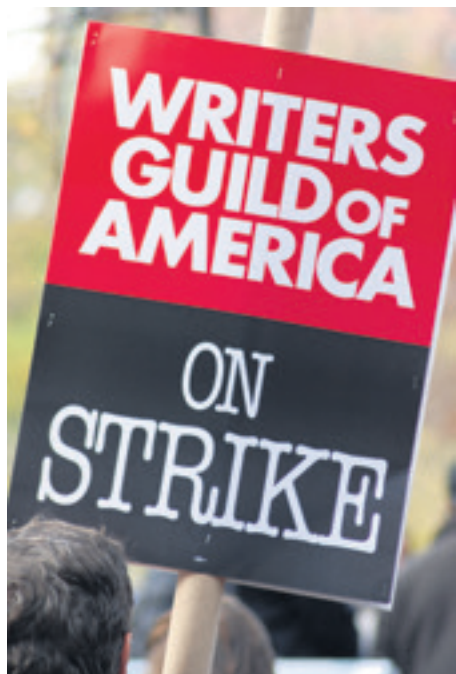
Obustava rada u tvornici snova

Piše Janko Heidl

Štrajk američkih scenarista otpočeo je još 2. svibnja i otad stotine pisaca za audiovizualne medije svakodneвно prosvjeduju na ulicama Los Angelesa, New York Cityja i drugih gradova u kojima se nalaze uredi velikih filmskih i televizijskih tvrtki, s transparentima na kojima se čitaju poruke: „Olovka je jača od studija“, „Svi smo na istoj stranici“, „Stvaralačka kriza“, „Nema vizualnih efekata bez scenarija“, „Zna se tko je zlikovac u ovoj priči“...

Iako se štrajk nije odvijao medijski nezapaženo, nezadovoljnici su zbiljsku svjetsku pozornost privukli tek kad su im se 14. srpnja pridružili glumci. Jer kad riječ-dvije o nečemu prozbore svakomu poznati Matt Damon, George Clooney ili Jennifer Lawrence, svijet će slušati s daleko većim zanimanjem nego kad o istoj temi govore javnosti uglavnom neznani i medijima ne odveć atraktivni scenaristi. Ali „bez scenarista ne bismo imali što glumiti“, usred aktualnih događaja podsjetio je, primjerice, glumački veteran Brian Cox, trenutačno najpoznatiji kao tumač medijskog mogula Logana Roya u cijenjenoj TV-seriji *Nasljedje* (*Succession*, 2018-2023).

Munjevito se, bombastično, međutim, planom prolomila vijest s britanske premije-

Organizator štrajka je Američki ceh scenarista koji broji oko 11.500 članova

re s uzbuđenjem očekivana biografskog velifilma *Oppenheimer* Christophera Nolana u londonskom kinu Odeon Luxe Leicester Square. Nakon svečanog prikazivanja 14. srpnja zvijezde filma Matt Damon, Cillian Murphy, Florence Pugh, Emily Blunt, Robert Downey Jr. i drugi - premda nisu svi američ-

ki glumci - napustili su poprište, kako ne bi sudjelovali u promociji filma nakon početka glumačke obustave rada zakazane u ponoć.

Organizator štrajka scenarista je Američki ceh scenarista (Writers Guild of America - WGA) koji broji oko 11.500 članova, a prosvjed je pokrenut zbog već duga nezadovoljstva pregovorima s poslodavcima, odnosno Savezom filmskih i televizijskih producenata (Alliance of Motion Picture and Television Producers - AMPPT), koji zastupa više od 350 američkih filmskih i televizijskih produkcijskih tvrtki u kolektivnom pregovaranju sa sindikatima industrije zabave.

Nije riječ, vele pisci, o neopravdanim prohtjevima koji bi im donijeli slapove novca i omogućili raskošan život na visokoj nozi, već o, u mnogim slučajevima, egzistencijalnom pitanju. Troškovi života su od posljednjih pregovora (2020) u kojima je dogovoren minimalni honorar znatno porasli, a u tom su razdoblju, s promjenama u distribuciji i prikazivalaštvu, znatno opali prihodi, odnosno tantijemi od repriznih prikazivanja filmova, serija, zabavnih emisija i ostaloga. Ponaјprije zbog znatno proširena djelovanja *streaming* servisa. Jer na njima više nema klasičnih repriza, nego su djela neprestano na raspolaganju pretplatnicima te je zapravo nemoguće honorirati repriziranje prema ustaljenim modelima.

Vlasnici servisa, pak, odbijaju obznani ti koliko gledatelja gleda pojedini film, seriju i ino, prema čemu bi se eventualno mogli izračunati autorski tantijemi. Prije svega, štoviše, odbijaju uopće plaćati tantijeme za ostvarenja što se prikazuju putem *streaminga*, jer, navodno, nema temelja za utvrđivanje točnih iznosa.

Također, WGA zahtijeva da se uvedu stroga ograničenja u vezi s mogućnostima prepuštanja pisanja scenarija programima umjet-

ne inteligencije. Traže se, uz ostalo, zdravstvena i mirovinska osiguranja.

Slični su i zahtjevi Sindikata filmskih i televizijskih glumaca (Screen Actors Guild) te Američke udruge televizijskih i radijskih umjetnika (American Federation of Television and Radio Artists), koji čine jedno tijelo, akronimno znano kao SAG-AFTRA, s oko 160.000 članova. I oni žele veće minimalne honorare, prihode od repriznih prikazivanja po *streaming*-modelima te regulativno jamstvo da se njihove osobe i likovi neće smjeti virtualno klonirati s pomoću umjetne inteligencije i potom bez naknade generički koristiti kako i kad komu drago.

Prosvjed, dakle, američkih scenarista i glumaca ponajmanje se odnosi na već itekako dobrostojeće glumačke zvijezde i etablirane scenariste, jer njihovi se honorari ionako ne dogovaraju prema sindikalnom minimumu. Posrijedi je ponajviše borba za one pri dnu, najamnike, nadničare svojih profesija koji svojim radom naprosto privređuju za običan svagdanski život.

Početak scenarističkog štrajka proču lo se, *ispod žita*, da su studijski moćnici odlučili odgađati stvarne pregovore do potkraj godine, smatrajući da će se većina bundžija dotle financijski iscrpiti te da će tad pristati na slabije uvjete od onih koje sada odlučno zahtijevaju. No sad kad su se scenaristima pridružili i glumci, problemi u proizvodnji audiovizualne umjetnosti i zabave višestruko su se, pa i kobno umnožili. Jer prema već napisanim i otkupljenim scenarijima još se neko vrijeme moglo nastaviti s radom, no bez glumaca, koji k tomu neće promovirati već snimljene filmove, to doista neće ići. O tome će producentsko-magnatsko krilo ove priče morati ponovno, a reklo bi se i brzo, dobro razmisliti.

UZ PREMIJERU FILMA HOTEL PULA ANDREJA KOROVljeVA NA 70. PULSKOM FILMSKOM FESTIVALU

Intrigantna izbjeglička priča

Piše Josip Grozdanić

Čast da otvori jubilarni 70. Pulski filmski festival pripala je romantičnoj egzistencijalnoj ratnoj drami *Hotel Pula*, debitantskom samostalnom dugometražnom igranom filmu pulskog redatelja Andreja Korovljeva. Nakon što je 1998. režirao debitantski dokumentarac *Una storia polesana*, za koji je uz Danu Budisavljević napisao i scenarij, Korovljev se tijekom proteklih 25 godina afirmirao kao darovit, intrigantan te angažiran dokumentarist trajno posvećen rodnoj Puli. U svojim ključnim filmovima Korovljev je tematski vezan za Pulu, konkretno za prepoznatljive toponime koji presudno određuju i definiraju socijalnu, a u znatnoj mjeri i mentalitetnu te političku mitologiju grada kao urbanog središta. Film *Una storia polesana* priča je o sirotinjskom getu zvanu Mahala u neposrednoj blizini Vespazijanove Arene kao amblematskog simbola grada, pri čemu autor istražuje i naglašava kontrast između najveće gradske turističke atrakcije i svakodnevice siromašnih stanovnika multikulturene zajednice na koje su svi zaboravili.

Već sljedeće godine realiziran film *Godine hrđe*, koji je na Danima hrvatskog filma 2000. ovjenčan nagradom *Oktavijan* za najbolji dokumentarac i nagradom *Jelena Rajković* za

najboljeg mladog redatelja, Korovljeva je predstavio kao znatno ambicioznijeg i zanimljivijeg autora. Osim što zna izabrati provokativnu temu, umije ju i obraditi na promišljen, zaokružen i angažiran način. U *Godinama hrđe* on je još prije 24 godine zabilježio katastrofalne uvjete rada u brodogradilištu Uljanik, još jednom važnom toponimu mitologije urbaniteta nekad jakog industrijskog središta, iskazavši izražen socijalni senzibilitet i instinkt. Autorov prethodni igrani film bio je načelno zanimljiv, ali ne sasvim artikuliran i zaokružen humorni dramski omnibus *Zbog tebe*, koji je režirao s Angelom Jurkasom i Mateom Tomislavom Klarićem. Andrej Korovljev intenzivno režira glazbene i reklamne spotove, bio je dugogodišnji selektor kratkometražnog programa Motovun Film Festivala, a dugometražni dokumentarac *Tusta* dosad je

bio njegovo najambicioznije ostvarenje. U njemu se pozabavio glazbeničkim opusom i životom Branka Črnca Tuste, markantnoga frontmena kulturnog punk-benda KUD Idijoti, još jednom prikazavši i dio povijesti Pule i njezina urbanog identiteta. Nije, stoga, ni malo čudno što se i redatelj dugometražni igrani prvijenac, koji je snimljen prema motivima iz kratkog romana *Pula* Vladimira Stojsavljevića Vakija, odigrava u tom gradu i što se bavi jednom od neuralgičnih točaka

u gradu jedva da se osjeća, izbjeglice su njegov najizrazitiji simbol, a mladi kakva je tinejdžerica Una (vrlo uvjerljiva Nika Grbelja) žive normalno, idu u školu i zabavljaju se u omiljenom pankerskom klubu. Nakon što jedne večeri na prozoru njegove sobe ugleda Mahira, Una će pronaći način da mu se približi i njih dvoje će započeti složenu emotivnu vezu. No ona je djevojka iz disfunkcionalne obitelji koju je napustio otac i koju ozbiljno opterećuje majčin alkoholizam, pa se

njezin odnos s Mahirom može tumačiti i u kontekstu potrage za zamjenskom očinskom figurom. Mahira pak od početka muči teška trauma koju očekivano vuče iz rata, a njezine tragične dimenzije nikad neće biti otkrivene, već će ostati sugerirane. Međugra Ermina Brava i Nike Grbelja odlična je, dramski i emotivni sukus filma, oboje su životni i slojevit likovi, osobito on kao čovjek s tajnom. Režija je sugestivna, ozračje ratnih 90-ih efektno je kreirano, a prirodne i zadane pulske lokacije sjajno su iskorištene. Jedini je problem što priči nedostaje izraženije svrhe i smisla te što ona na idejnoj i karakternoj razini funkcionira vrlo dobro, dok na motivskoj ozbiljno šepa. No to je nedostatak koji bi Andrej Korovljev u svojim sljedećim projektima i nakon iskustva s ovim filmom mogao bez većih problema ispraviti.

Međugra Ermina Brava i Nike Grbelja odlična je, dramski i emotivni sukus filma

njegove ne tako davne prošlosti.

Godina je posljednja ratna 1995, a u hotelu iz naslova filma smještene su izbjeglice iz Bosne i Hercegovine. Među njima su i povučeni i šutljivi sredovječni Mahir (odlični Ermin Bravo) i njegov emotivni i znatno brbljaviji cimer kojeg raspoloženo tumači u veljači ove godine preminuo Jasmin Telalović. Rat

UZ PREMIJERU BIOGRAFSKE DRAME *OPPENHEIMER*
REDATELJA CHRISTOPHERA NOLANA

Priča o američkom Prometeju

Piše Josip Grozdanić

Kad je 2000. u svjetska kina stigla vrlo intrigantna, dramaturški inovativna i narativno složena psihološka triler-drama *Memento*, scenarist i redatelj Christopher Nolan preko noći je stekao kulturni status i postao miljenik ambicioznije publike i filmofila. Zaslužno, jer svojim drugim filmom, realiziranim nakon hvaljenoga prvijenca *Following* iz 1998, Britanac Nolan afirmirao se kao iznimno svjež i darovit autor kojeg pored tjeskobnih egzistencijalnih drama i složenih psiholoških stanja protagonista podjednako, a možda čak i više, zanima bavljenje filmskom formom, narativnom i logičkom kombinatorikom, tretmanom vremena unutar filmske priče, stilskim izražajnim sredstvima, odnosom stvarnosti i fikcije, fluidnim identitetima i još fluidnijim sjećanjima likova te davanje posvete njegovim filmofilskim uzorima. Redatelj je u *Memento* definirao temeljne autorske preokupacije i obilježja svog rukopisa, koja će postati lako pre-

poznatljiva u njegovim nadolazećim ostvarenjima.

Psihološka triler-drama *Nesnica* tako je proširila sliku o Nolanu kao o vještu i darovitu filmašu koji nerijetko robuje klišeima i koji formalnoj strani svojih djela i njihovim oblikovnim razinama daje znatnu prednost u odnosu na sadržajne, semantičke pa i logičke razine. Već u tom filmu postalo je razvidno da on u tematska ishodišta svojih filmova najčešće stavlja ako ne psihičke poremećaje netipičnih protagonista, a ono njihova specifična ili pomaknuta mentalna stanja praćena izraženim etičkim i identitetskim dvojbama. Kruto oživljavanje franšize o zakrabuljenom zaštitniku Gotham Cityja u filmu *Batman: Početak*, naglašeno stilizirana fantastična romantična krimi-drama *Prestiž*, precijenjeni nastavak sage o Batmanu u hitu *Vitez tame*, kao i svi filmovi koji su slijedili, od odličnog *Interstellara* preko uspješnog *Dunkirka* do enigmatičnog i pretencioznog *Teneta*, koji se sav sveo na poigravanje dramaturgijom, naracijom, stilom i ostalim izvedbenim segmentima, Nolana su potvr-

Maestralno režiran, stilski precizno osmišljen, vizualno zavodljiv i barokno razigran *Oppenheimer* gleda se u dahu

dili kao autora koji, baveći se podvojenim ličnostima s ozbiljnim duševnim smetnjama ili pomaknutim stanjima, te zaplete djela često garnirajući manje ili više izraženim elementima fantastike, ponajprije igra na kartu formalne ekvilibristike, vizualne zavodljivosti, redateljskih bravura i efektne oniričke ugodajnosti.

Sve to zatječemo i u njegovu recentnom djelu, biografskoj drami *Oppenheimer*, koja Nolana predstavlja kao zrelijeg i manje pretencioznog filmaša. Možda je stvar u tome što je riječ o istinitoj priči, o prikazu dijela života J. Roberta Oppenheimera, američkog fizičara koji je kao čelni stručnjak tzv. *Projekta Manhattan* tijekom Drugoga svjetskog rata stvorio atomsku bombu, pa redatelj većinu filma, osim u određenoj mjeri uvodnog

dijela koji kadrovima protagonista-vih vizija i snoviđenja navješćuje pretencioznost nalik onoj u *Drvu života* Terrencea Malicka, nije imao prilike razmahati se u onirizmu i metafizičkim pretenzijama. Unatoč trajanju od okrugla tri sata, maestralno režiran, stilski do najsitnijeg detalja precizno osmišljen, vizualno zavodljiv i barokno razigran *Oppenheimer* gleda se u dahu i uzbudljiv je poput drsnog trilera. Zasluge za to neosporno pripadaju i suscenaaristima Kai Bird (dokumentarac *To End All War: Oppenheimer & the Atomic Bomb*) i Martinu Sherwinu (dokumentarac *The Trials of J. Robert Oppenheimer*), koji su opsesivno posvećeni liku i djelu velikog znanstvenika. Njega izvrsno tumači Irac Cillian Murphy, nekadašnji dežurni negativac iz holivudskih B-filmova, koji se izdigao upravo zahvaljujući radu s Nolanom i seriji *Peaky Blinders*. U njegovoj interpretaciji

Oppenheimer je dijelom idealist, ali dijelom i pragmatičar koji na nagovor generala Leslieja Grovesa (Matt Damon) pristane sudjelovati u stvaranju atomske bombe, ne znajući da će sve vrijeme biti žrtva manipulacije prijetvornoga Lewisa Straussa (odlični Robert Downey Jr.). To će do izražaja ponajviše doći kad se nakon bacanja atomskih bombi na Hirošimu i Nagasaki kod Oppenheimera, stalno sumnjičena zbog ljevičarenja i komunizma jer je podupirao protivnike Francova režima, probudi savjest i kad ga počnu progoniti vizije spaljenih ljudi. Šteta što njegovi kompleksni odnosi s dvjema ženama, suprugom Kitty (Emily Blunt) i ljubavnicom Jean Tatlock, nisu detaljnije razrađeni, no *Oppenheimer* je unatoč tomu vrlo uspješno ostvarenje.

UZ PREMIJERU NAJRUŽIČASTIJEG FILMA SVIH VREMENA

Poruka s filmom

Piše Petra Miočić Mandić

Priča kaže da je, ugledavši kćerina lutka uronjena u blato, odbačena pokraj polovice iscijedenog limuna, Ryan Gosling redateljici poslao poruku. „Bit ću tvoj Ken. Njegova istina mora biti ispričana.“ Priča će ući u legendu jer Greta Gerwig shvatila ga je vrlo ozbiljno. Imala je poruku. Za njezinu joj je iznošenje bio potreban film. Tako je nastala *Barbie*.

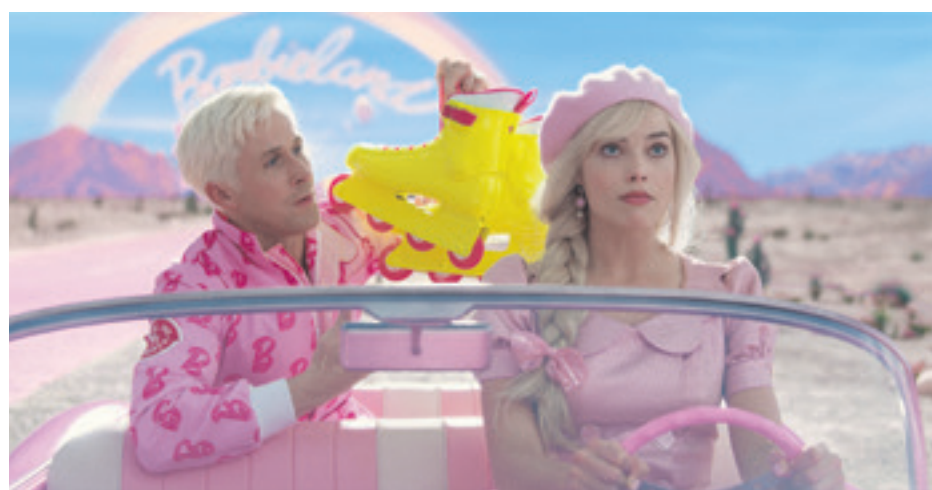
Glumčev pristanak označio je svršetak više od desetljeća duge misije snimanja prvoga cjelovečernjeg igranog filma o najpoznatijoj lutki. Nakon brojnih animiranih ostvarenja, nedovoljno dugih ili zanimljivih za pojavljivanje na velikom platnu, i dvije godine po haranju *Bratzica* kinoblagajnama, momci iz Mattela odlučili su 2009. prava za snimanje povjeriti studiju Universal Pictures, no petogodišnja neaktivnost navela ih je da povjerenje poklone Sonyju, čiji su šefovi iskušavali razne mogućnosti, od Jenny Bicks preko Diablo Cody pa do Alethee Jones u čijoj je viziji glumačko društvo trebala povesti Anne Hathaway. Barbie celuloidnu sreću pronalazi tek nakon što 2018. Warner Bros nakratko postaje Warner SIS (čak će im i logo, za potrebe špice, postati boje ciklame), a štafetu preuzima Greta Gerwig, glumica, scenaristica i redateljica već zapažena po inteligentnim ostvarenjima poput *Lady Bird* i *Malih žena*. U njezinoj je inicijalnoj viziji Barbie dolazila u liku Gal Gadot čija bi glumačka (i superjunačka) prošlost, s obzirom na intertekstualnost i citatnost upisane u film,

sigurno bila zastupljena. Ali Wonder Woman bila je zauzeta nekom drugom rolom, pa je ova ponudena Margot Robbie.

I dobro da je tako jer australska je glumica izvrsna u utjelovljenju popkulturnih fantazija, glumački jednako zaigrana kao Harley Quinn uz blijedog i zaboravljivog Jokera i kad kao vladarica ružičastog svijeta parira Goslingovoj virtuoznosti. Suigra glumačkog para, a tako i treba biti, iznosi film i predvođi plejadu drugih izvrsnih ostvarenja – tu se posebno ističe Helen Mirren kao nevidljiva naratorica.

Autoironično i metareferencijalno, kao subverzivna reakcija na muške glasove u ep-skim spektaklima, ne bez duha kurira priču o genezi plavokose lutkice. Uvodni odsječak u kojem djevojčica, potaknuta pojavom lutke s drugog planeta, razbija staru lutku-bebu i tako, simbolički, kida okove patrijarhata, posveta je Kubrickovoj 2001.: *Odiseji u svemiru* jednako kao što će, nekih pola sata poslije, izbor između roza stiletica i neuglednih birkenštokica podsjetiti na *Matrixovu* crvenu i plavu tabletu. Ono što film ne uzima u obzir jest da između štikle i šlake postoji lepeza različite obuće, a stopala, okidač svih Barbikinih egzistencijalnih dvojbi, „pravoj“ lutki spuštenu su još 2015. Čak i da se, umjesto na vrhove prstiju, postavi na trepavice, scenarijski par Greta Gerwig-Noah Baumbach ne može prodati svoju priču o feminizmu, patrijarhatu i emancipaciji.

„Razmišljate li ikada o umiranju“, pitanje koje zaustavlja jednu u nizu plesnih večeri u Barbielandu, jednakom bi brzinom za-

Zabava s okusom šećerne vune pretvara se u LSD-trip koji je pošao po zlu

ustavilo zabavu u Stvarnom svijetu, kamo stereotipna Barbie odlazi nakon što se, spomenutih spuštenih stopala, i s celulitom na bedru, uputi po savjet čudnoj Barbie (Kate McKinnon) i pritom saznaje da, kao u svakoj igri lutkarice i lutke, njezin život nije drugo do odraz tuđe stvarnosti – želi li vratiti stvari na staro, morat će pronaći „svoju“ djevojčicu i pomoći joj. Na već toliko puta viđenu putovanju pridružuje joj se Ken pa, dok Barbie shvaća da u stvarnom svijetu nije feministička ikona nego Pedro spreman za vješanje, on otkriva snagu muškaraca i konja (suptilno!) i spoznaje patrijarhat kao rješenje svih problema Kenova s one strane ružičaste barijere.

Tu počinju problemi, kako za Barbie tako i za njezin, inače tehnički dotjeran i gotovo besprijekoran film. Ružičasta halucinacija za koju je Rodrigo Prieto osmislio posebnu paletu roza boje, a njezino je oživljavanje presušilo zalihe boja kompanije Rocco, do tog trenutka zabava s okusom šećerne vune pretvara se u LSD-trip koji je pošao po zlu. Zamke patrijarhata dobro su nam poznate, kao i opasnosti *woke*-kulture i ekstremne političke korektnosti i *Barbie* na tom polju

ne donosi ništa nova. Možda skretanjem u satiru pokušava zagovarati politiku srednjeg puta i međusobnog razumijevanja, no ta bi se pila, od zagovaratelja krize muškog identiteta, vrlo lako mogla okrenuti naopako.

Jer ona je Barbie (i može biti sve), a on je samo Ken (inkarnacija *surfer dude* pojavnosti i mentalnog sklopa, ne tako pametan dodatak), ali u njezinu filmu on se mnogo bolje zabavlja, što do izražaja posebno dolazi u songu *Ken*, posveti mjuziklima za koju kao da je Goslinga pripremao Kevin Bacon. Takvih je posveta proizvodima popularne kulture, i referencija iz stvarnog svijeta mnogo i, u moru drugih pseudoporuka, gledateljima bi mogla promaknuti ona najvažnija – u sceni na klupi, starica koja na Robbieno „Tako ste lijepi“ odgovara sa „Znam“ posveta je Barbari Hundler-Segal, jedinjoj „pravoj“ Barbie koja, u konačnici, i ne sliči „na sebe“. I stoga, dok se Ken zabavlja, Barbie stoji na jednoj nozi; uz iznimku nekoliko duhovitih momenata, previše se trudi i ta je pretencioznost sprečava da postane pravi ljetni hit. Nažalost, umjesto filma s porukom, *Barbie* je poruka s filmom. Takva su dociranja malo komu draga.

Energija povezuje

DOJMOVI SA STUDIJSKOGA PUTOVANJA U BUGARSKU

Susret s novom i starom Bugarskom

Susreti i razgovori delegacije Matice hrvatske i zagrebačkog Filozofskog fakulteta ovoga svibnja na Sveučilištu Sveti Kliment Ohridski u Sofiji te upoznavanje bugarske povijesne baštine dragocjeni su i osobito poticajni za održavanje postojećih i razvijanje novih oblika suradnje

Piše Stjepan Sučić

Nastavljajući plodnu suradnju bugarskih i hrvatskih povjesničara, kulturologa i jezikoslovaca, Povijesni fakultet Sveučilišta Sveti Kliment Ohridski u Sofiji pozvao je Maticu hrvatsku i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu da pošalju svoje predstavnike u studijski posjet i putujući seminar Srednjovjekovni bugarski glavni gradovi. Koncem ožujka u Maticu hrvatsku došla je dekanica Mira Markova s docentom Angelom Nikolovom. Predstavili su svoj program kojim žele promicati kvalitetu i razvitak bugarskih studija u inozemstvu. Bilo je to na tragu književnog stvaranja, proučavanja te istraživanja povijesti i narodnog života zasvjedočenih u knjigama i časopisima Matice hrvatske. Uz djela hrvatskih književnika i povjesničara, putopisaca i umjetnika osobito je važna knjiga *Kneževina Bugarska*, koju je u svom petoknjžju *Slike iz obćega zemljopisa* (knjiga V, dio II) objavio Ivan Hoić godine 1900.

To djelo prevela je Rumjana Božilova na

Plodna i postojana suradnja

Kad smo 16. svibnja stigli u Sofiju, dekanica Mira Markova pozvala nas je na promociju studenata Fakulteta povijesti. U krasnom zdanju Sveučilišta bili smo dionici svečanosti i gledali sretne i razdragane upravo promovirane profesore povijesti, etnologije, arheologije, arhivistike i dokumentaristike, hebraistike... Vidjeli smo velebno Sveučilište, Sveučilišnu knjižnicu, nakratko pogledali čitaonice i zbirke rijetkih knjiga. U ozračju srdačnoga bugarskog gostoljublja razgovarali smo s profesoricom Mirom Markovom i njezinim kolegama i suradnicima o djelovanju Matice hrvatske, o Bugarskoj i Bugarima u hrvatskoj knjizi tijekom stoljeća, o programima za učenike i studente, a osobito o programu Erasmus i iskustvima sveučilišne nastave na Filozofskom fakul-

Nacionalni povijesni i arheološki rezervat Pliska, ostaci Velike bazilike nakon djelomične restauracije

Na promociji studenata Sveučilišta Sv. Kliment Ohridski u Sofiji

Pred spomenikom Ivanu Vazovu u Sofiji

bugarski jezik, a objavila IK Gutenberg u Sofiji 2008. Monografija *Dr. Fran Gundrum Oriovčanin* koju je napisao Franjo Husinec, a objavio Ogranak Matice hrvatske u Križevcima 2001. u prijevodu Rumjane Božilove objavljena je u Sofiji 2006. u izdanju Akademičnog izdatelstva Prof. Marin Drinov.

Odzivajući se pozivu Sveučilišta Sveti Kliment Ohridski, u Bugarsku su se uputili predstavnici Matice hrvatske Franjo Husinec, Stipe Kutleša i Stjepan Sučić te predstavnik Filozofskog fakulteta u Zagrebu Hrvoje Gračanin. Dogovoreno je da se prigodom studijskog posjeta priredi predstavljanje knjiga Matice hrvatske - djela Rude- ra Josipa Boškovića objavljenih u biblioteci Stoljeća hrvatske književnosti i knjige Franje Husinca o Franu Gundrumu Oriovčaninu.

tetu u Zagrebu i na Visokom gospodarskom učilištu u Križevcima, gdje je bugarskih studenata bilo još u 19. stoljeću, a koje i danas ima bogato iskustvo s europskim sveučilištima u razmjeni znanja i organiziranju sveučilišne nastave. Znanat prilog tim razgovorima dala je i Renata Husinec na temelju svoga dugogodišnjeg iskustva u radu na međunarodnoj suradnji i provođenju Erasmusovih programa na Visokom gospodarskom učilištu u Križevcima. U skladu s tim rečeno je da bi već u sljedećoj akademskoj godini Sveučilište Sveti Kliment Ohridski, Matica hrvatska i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu mogli zaključiti sporazume kojima bi se precizirala suradnja koja uključuje istraživanje i razmjenu studenata i stručnjaka.

Domaćini su nam pokazali povijesne i

kulturne znamenitosti Sofije, od ostataka antičkog naselja Serdice, starih kršćanskih hramova do palača u kojima su najvažnije ustanove kulturnog, političkog i gospodarskog života. Vidjeli smo mnoge spomenike velikanima bugarske povijesti i kulture, prošetali ulicama, trgovima i lijepim parkovima.

Posjetili smo i Makedonski znanstveni institut.

U Sofiji predstavljene knjige Matice hrvatske

Sutradan su na Sveučilištu Sveti Kliment Ohridski predstavljene knjige Matice hrvatske. Uvodno je dekanica Mira Markova pozdravila profesore, studente, predstavnicu Veleposlanstva Republike Hrvatske Sanju Guberina i hrvatske goste. Stjepan Sučić je ukazao na potrebu proučavanja hrvatsko-bugarskih odnosa. Stipe Kutleša predstavio je dvije knjige Josipa Ruđera Boškovića iz biblioteke Stoljeća hrvatske književnosti: *Pomrčine Sunca i Mjeseca*, u prijevodu Branimira Glavičića, te *Pisma, pjesme i rasprave*. Riječju i slikom predstavio je Kutleša životni put i znanstvena djela Rude- ra Boškovića. Posebno je istaknuo i njegov dnevnik u kojem je potanko opisao svoje putovanje kroz Bugarsku, kad je 1762. putovao iz Carigrada u Poljsku.

Franjo Husinec govorio je o životu i djelu Frana Gundruma Oriovčanina, hrvatskog liječnika koji je živio i radio u Bugarskoj od 1889. do 1894. Gundrum je naučio bugarski, upoznao bugarske književnike i prevo- dio njihova djela na hrvatski. Kad se vratio u Hrvatsku, objavio je 1898. u Križevcima „roman iz bugarskog života uoči oslobođenja is-

pod turskog jarma 1876.“ Ivana Vazova *Pod jarmom*, a u Zagrebu 1909. knjigu Aleka Konstantinova *Baj Ganjo*.

Predstavljene knjige darovane su knjižnici Sveučilišta, kao i dvadesetak knjiga iz zbirke *Bugarska i Bugari u hrvatskoj knjizi*. Nadamo se da će hrvatska povijesna i književna djela o Bugarskoj i prijevodi bugarskih knjiga na hrvatski dobro doći mladim profesorima povijesti, književnosti, arhivistima i dokumentaristima.

Bogata kulturna baština

Naši voditelji pokazali su nam spomeničku baštinu Velikog Preslava, bugarske prijestolnice od 893. do 971. godine. Razgledavali smo ostatke kula i gradova, crkava, dvorova i samostana. Put nas je vodio ne samo do spomenika i znamenitosti iz duboke starine nego i do lijepih susreta sa suvremenom Bugarskom. To smo doživjeli u Sofiji na svakom koraku, a na poseban način u gradovima Šumenu i Velikom Trnovu. Domaćini su nam pokazali veliko povijesno blago s prijateljskom naklonošću i pažnjom i osobito srdačnim gostoljubljem. U Trnovu smo razgledali grad na obalama čarobne rijeke Jantre, koja grad obuhvaća svojim meandrima. Vidjeli smo rezidenciju bugarskih careva od 12. do 14. stoljeća, stare crkve, ikone, knjige, crkveno posuđe i ruho.

Vraćajući se u Sofiju prolazili smo kroz gradiće i sela i osjetili nešto od njihove suvremenosti. Ubrzo smo došli i do autoceste s koje se lijepo vidi planina Vitoša. U Sofiji smo ponovno razgledavali znamenitosti, vozili se brzom podzemnom željeznicom, prolazili preko ulica antičke Serdice. Angel Nikolov odveo nas je u povijesni muzej. Razgledavali smo različite zbirke, posebno bugarsku spomeničku baštinu 19. i 20. stoljeća. Među eksponatima iz starih vjekova ugle- dali smo i kameni spomenik s natpisom na hrvatskom jeziku. To je nadgrobna ploča na kojoj je svojevrsan pjesnički način izražena kršćanska žalost i nada:

Ovdie jedan cvit izabran od cvitja.... u zemlju ukopan.

Gizdavi vajmeh cvit jeda opet procavti na saj svit. Čini nam se da je to trag povezanosti Dubrovnika i Bugarske.

Susreti i razgovori na Sveučilištu Sveti Kliment Ohridski te upoznavanje bugarske povijesne baštine na osobito srdačan način dragocjeni su i osobito poticajni za održavanje postojećih i razvijanje novih oblika suradnje. U Zagreb smo ponijeli lijepu zbirku bugarskih zbornika i monografija koje će dobro doći u ostvarivanju znanstvene i kulturne suradnje.

KARLOVAC - KULTURNO LJETO

Karlovački književni simboli

Piše Marina Marinković

Početak ljeta u karlovačkom Ogranku MH već tradicionalno obilježavaju dva kulturna događaja, književni kružoci posvećeni obitelji Stjepana i Slavka Mihalića te dodjela Hrvatske književne nagrade Grada Karlovca *Zdravko Pucak*, za mlade pjesnike do trideset godina. Oba su susreta i tematikom i terminom održavanja vezana uz Zvezdano ljeto, manifestaciju koja polako postaje simbol karlovačke društvene scene, a koja građanima nudi obilje kulturnih, sportskih i drugih sadržaja. Šarolika i bogata ponuda dostupna je svake godine do 13. srpnja, kada se, upravo na rođendan Grada, velikim balom na središnjem trgu završava proslava osnutka karlovačke Zvijezde.

Mihalićevi dani održavaju se kontinuirano od 2017. (izuzev pandemijske 2020), inicijativom tadašnje ravnateljice Gradske knjižnice Ivan Goran Kovačić, Jasmine Milovčić. Ove su godine održani 27. lipnja u Ilirskoj dvorani spomenute knjižnice, pod naslovom *Mihalićev književni krajolik*. Ideja o ovogodišnjoj temi okruglog stola proizašla je iz aktualnih događanja na lokalnoj razini. Naime, Grad Karlovac kupio je 2021. rodnu kuću Stjepana Mihalića na adresi Gornja Gaza 3, sa željom njezine obnove i stavljanja u funkciju kulturnoga objekta otvorena široj javnosti. Obnovljena kuća obitelji Mihalić nametnula se tako

kao simbol karlovačkoga književnog prostora pa su i teme sudionika u vezi s prostorom kao kulturnim brendom. Uvodno su se okupljenima obratile Kristina Čunović, ravnateljica karlovačke Gradske knjižnice, Jasmina Milovčić, knjižničarka i voditeljica Zavičajnog odjela Knjižnice te predsjednica Ogranka Matice hrvatske u Karlovcu Marina Marinković, istaknuvši ulogu Knjižnice u afirmaciji i revitalizaciji Mihalićeva književnog stvaralaštva te ulogu Stjepana Mihalića u Matici hrvatskoj, ali i karlovačkom kulturnom životu uopće. Na okruglom stolu sudjelovali su dalje Helena Sablić Tomić, dekanica Akademije za umjetnost i kulturu u Osijeku, konzervatorica Jelena Mužar, Rok Dežman iz Ljubljane te ravnateljica Gradske knjižnice Pazin Iva Ciceran. Izlaganja svih četiriju sudionika poentirala su sličnim zaključcima o važnosti brendiranja književnoga imena i djela, čime se podupire sinergija turizma i kulture, s naglaskom na dobrim primjerima prakse u zemlji (Hiža od besid u Pazinu) i inozemstvu (Trubarova kuća literature u Ljubljani).

Dodjela Hrvatske književne nagrade Grada Karlovca *Zdravko Pucak* za 2023. održana je 3. srpnja u prostoru Zelene knjižnice Slatkovodnog akvarija Aquatika. Za razliku od prethodnih godina, ovom prilikom razloga za slavlje bilo je više. Dodjela je započela predstavljanjem zbirke *Život je kao branje šparoga: panorama pjesničke nagrade Zdravko Pucak 1995. – 2022*. Riječ je o pregledu i probiru ponajboljih stihova svih dosadašnjih

Sandra Jurić, Ana Galant, dobitnik Nagrade Zdravko Pucak Luka Ivković i Miroslav Mićanović

Pucakovih laureata, od trenutka osnivanja nagrade do 2022. Prvotne planove o obilježavanju 25. godišnjice pomrsile su 2020. pandemijske okolnosti, kojima su se poslije pridružile i ostale organizacijske zapreke pa je knjigom obuhvaćeno prvih 28 godina Pucakova natječaja. Respektabilno razdoblje života nagrade iznjedrilo je 31 laureata: 1996. čak je pet kandidata ovjenčano prvim mjestom, a dva puta odlukom stručnoga povjerenstva nagrada nije dodijeljena: 2009. i 2022. Objavljivanje *Panorame* zaokružilo je i djelovanje povjerenstva, koje je dugi niz godina radilo u sastavu: akademik Krešimir Bagić, Neda Omrčen i Draženka Polović. Posljednje dvije godine Nedu Omrčen zamijenila je Sandra Jurić, a od 2023. garnituru žirija, uz Sandru Jurić, čine Miroslav Mićanović i mlada pjesnikinja Ana Galant, dobitnica nagrade 2021. Anini (sada već antologijski) stihovi o šparogama simbolično ispisuju naslov pomno sastavljena florilegija. Valja naglasiti da je ovo drugi izbor najboljih ostvarenja pucakovaca: 2005, u povodu 10. obljetnice dodjele nagrade, objavljena je također svojevrsna antologija pod uredničkom palicom Slavka Mihalića i pod znakovitim naslovom: *Novi hrvatski pjesnici*. Među tim novim hrvatskim pjesnicima danas pronalazimo mnoge već posve afirmirane, kojima je pjesnički trag jasno profiliran. Skromno se nadamo da je i nagrada *Zdravko Pucak* tomu pridonijela te

da će i najnovija panorama nagrade pozitivno utjecati na njihovo čvrsto pozicioniranje na hrvatskoj književnoj sceni.

Jedan od pjesnika koji je hrvatska publika već imala priliku upoznati, a čija je poezija prepoznata i na ovogodišnjem natječaju mladi je šibenčanin Luka Ivković, dobitnik nagrade za 2023. godinu. Jednoglasnom odlukom žirija zbirka pjesama *Machinae novae* (liber secundus) / *Novi strojevi* (knjiga druga) proglašena je najboljom među pristiglim rukopisima. Riječ je o rukopisu koji korespondira s crticama povijesti, odnosno, prema riječima Miroslava Mićanovića, Ivkovićev rukopis „na zavodljiv se i nerijetko upitan, ili začudan i strog način, bavi idejom početka, početka pisanja, koji se održava u napetosti narativnog i lirskog, što znači da su njega upletena druga, posredna znanja, uvidi i namjere. Namjere kao mogućnost da se stvori novi poetički kod, ili otvori mogućnost za pisanje i pjevanje o onome što pripada enciklopedijskoj natuknici, zapisu o vremenu i prostoru. *Novi strojevi*, knjiga druga, doima se kao domišljena i završena cjelina, ali njegove vremensko-prostorne dimenzije (rimski vodeni tokovi, venecijanski zdenci, most u Beču, crkva u Šibeniku...) neprekidno se umnažaju i mijenjaju.“

Nagrađena zbirka bit će otisnuta do kraja godine, nakon čega slijedi predstavljanje u pjesnikovu rodnom gradu.

DELNICE - NAGRADA ZA ŽIVOTNO DJELO NIVES MARJANOVIĆ

Život posvećen očuvanju goranske kulture i govora

U povodu Dana Grada Delnica 21. svibnja održana je svečana sjednica na kojoj su dodijeljene povelje i zahvale zaslužnim i vrijednim udrugama koje su se radom istaknule u protekloj godini. Nagradu za životno djelo dobila je Nives Marjanović za doprinose u očuvanju rada Osnovne glazbene škole Ive Tijardovića, očuvanju goranske kulture i govora te obogaćenju kulturnog i umjetničkog života Grada Delnica.

Nives Marjanović bila je dugogodišnja ravnateljica jedine obrazovno-umjetničke škole Gorskog kotara, koju su pohađali učenici svih goranskih mjesta, a u kojoj je održan niz koncerata i raznih komornih susreta s domaćim i stranim umjetnicima.

Utemeljila je glazbeno-literarnu manifestaciju Goranski glasi, na kojoj su svake godine sudjelovali učenici goranskih osnovnih škola sa svojim literarno-glazbenim radovima. Skladbe su nastajale na glazbenim radionicama, a pjesme su često izvođene na zavičajnim govorima Gorskog kotara.

S osnutkom Ogranka Matice hrvatske u Delnicama 1992. postala je predsjednica Ogranka, a na toj poziciji ostala je do danas te se tako dodatno uključila kulturni rad. OMH u Delnicama okuplja članove s područja cijelog Gorskog kotara pa se među članovima nalaze učitelji, profesori, slikari, kipari, književnici, pjesnici i ostali umjetnici sa zajedničkim ciljem kulturne promocije Gorskog kotara i njegovih žitelja.

Inicijatorica je i manifestacije Govor mog zavičaja, dijalektalnih sijela, koja već trideset godina bilježi literarne zapise učenika osnovnih i srednjih škola na svojim zavičajnim idiomima te okuplja učenike i učitelje

Predsjednica OMH u Delnicama Nives Marjanović prima nagradu

goranskih škola na stvaranje i govorenje na svojim zavičajnim dijalektima.

Niz godina ona poziva učiteljice, motivira ih i potiče na istraživanje govora zavičaja u mjestima u kojima se nalaze škole. OMH Delnice s našom Nives kulturni je poticaj na očuvanje zavičajnosti, govora i jezika na ovim prostorima. Nives tako bar na jedan dan objedinjuje cijeli Gorski kotar u svoj jezičnoj ljepoti raznolikosti govora.

Osim likovnog, Nives Marjanović potiče i književno stvaralaštvo Gorskog kotara pa je tako u OMH u Delnicama tiskan niz knjiga goranskih autora, sve s ograničenim sredstvima.

Inicijatorica je i osnivanja „grupe likovnjaka“ u Ogranku s kojima uz obilježavanja godišnjice smrti slikara Grge Marjanovića organizira radionice i izložbe njihovih radova u svojoj obiteljskoj kući među Grginom likovnom ostavštinom.

(Dijana Arbanas)

Slikarica Ivana Jovanović-Trostmann i predsjednica OMH u Metkoviću Zorana Vekić

METKOVIĆ - OTVARANJE IZLOŽBE

Slikarske psihoemotivne studije

U organizaciji OMH u Metkoviću 5. srpnja u Gradskom kulturnom središtu Metković održana je izložba akademske slikarice Ivane Jovanović-Trostmann, koja se ovog puta metkovskoj publici predstavila akrilima na platnu kojima dominiraju motivi iz njezina zavičaja, s kojim je usko povezana.

U uvodnom govoru nazočnima se obratila predsjednica OMH u Metkoviću Zorana Vekić kazavši: „Svako je Ivanino djelo psihoemotivna studija, neupitna konstanta emotivne vitalnosti s duhovnim uporištem. Motivi evoluiraju prema ljubavi i prokreaciji, lelujavni oblici boja, fino ulančane mijene, uz pokoji apstraktni preplet i jaki poetski podsloj, nikoga ne ostavljaju ravnodušnim.“ Slikarica je zahvalila te napomenula da „sve trajne vrijednosti koje ima zahvaljuje našem Isusu Kristu koji nas promatra s jedne od slika, te nas podsjeća da Ga ne zaboravimo“. Na klaviru je izložbu dvjema skladbama popratio desetogodišnji Ivano Urljević, pobjednik *Oskara znanja* s natjecanja u Zagrebu, učenik GŠ Luka Sorkočevića u Dubrovniku.

(Zorana Vekić)

SLJEDEĆI BROJ VIJENCA IZLAZI 14. RUJNA 2023.

BELI MANASTIR – PROSLAVA OBLJETNICE

Dvadeset godina djelovanja

Ogranak Matice hrvatske u Belom Manastiru svečano je od 15. do 19. svibnja u Etnološkom centru baranjske baštine proslavio dvadeset godina od osnutka i djelovanja na području Baranje.

Prvi dan priredbe bio je i najreprezentativniji, a počeo je gostovanjem potpredsjednice MH akademkinje Dubravke Oraić Tolić

U prostoru Etnološkog centra baranjske baštine cijeli su tjedan bili izloženi svi naslovi u izdanju Ogranka. Dokaz dobre suradnje Ogranka s Umjetničkom školom u Belom Manastiru bio je džez-konzert Zrinke Barić i Gorana Jurića u njihovim prostorima za produkcije. Iznimno zadovoljstvo bilo je predstavljanje knjige Pavla Škulca *Čemu da se Šo-*

Izložba tiskanih izdanja OMH u Belom Manastiru u Etnografskom centru baranjske baštine

i tajnika za ogranke Mihovila Antića. Važnost obljetnice prepoznali su predstavnici susjednih ogranaka iz Osijeka, Donjeg Miholjca i Subotice. Osim poticajnih riječi za nastavak aktivnog djelovanja Ogranka, akademkinja Oraić Tolić održala je predavanje o A. G. Matošu u povodu 150. godišnjice njegovog rođenja, kojim je publici na ovim prostorima predstavila lik, djelo i važnost književnika za hrvatski nacionalni identitet.

hac nada, koji je podsjetio na riznicu riječi koje su se nekada govorile i još se rabe u našim baranjskim šokačkim selima. Središte je djelovanja Ogranka izdavačka djelatnost, ali i okupljanje uz knjigu. Tjedan događanja zaključile su članice Kluba čitatelja Ogranka koje su pozvale nove članove na učlanjenje i predstavile plan aktivnosti za sljedeće razdoblje.

(Zdenka Baković)

Snježana Redžepagić, Ljuba Đikić, Ružica Hrnjkaš Živković, Josip Ivić Rašo, Ante Brajko Antek, Mate Kelava

KUPRES – PREDSTAVLJANJE ZBIRKE PJESAMA

Neke slike utkane ostanu, neke uspomene ne blijede...

Promocija zbirke pjesama *Krajobrazi duše* Ante Brajka Anteka, pjesnika iz Šujice, održana je 8. srpnja u Hrvatskom domu u Kupresu. Promociju je organizirao Ogranak Matice hrvatske u Kupresu u suradnji s Hrvatskim domom.

Promociju je moderirao Josip Ivić Rašo, a knjigu su predstavili Ružica Hrnjkaš Živković, predsjednica Ogranka MH u Kupresu, Mate Kelava, predsjednik Ogranka MH u Tomislavgradu, književnica i novinarka Ljuba Đikić, Snježana Redžepagić te autor knjige Ante Brajko Antek.

„Čitajući pjesme koje je napisao čovjek koji je gotovo dva desetljeća mlađi od mene, imala sam osjećaj da ih je pisao netko mlađi godina, netko tko je sa mnom odrastao u istom vremenu i prostoru. I ne čudi me što smo pjesnik Ante Brajko, Šujičak, i ja,

Kuprešanka, na sličan način doživjeli svoje djetinjstvo, krajolike u svim godišnjim dobima, obitelji s punom kućom djece, odnose prema bližnjima, prema Bogu i Crkvi, prema svom kraju i svom narodu“ – rekla je Ružica Hrnjkaš Živković.

Stihove su recitirale Rebeka, Nikol i Željka Barišić. U glazbenom dijelu nastupali su Noa Barišić, mladi pijanist iz Šujice, Anica Ivić i Lucija Ivić, učenice glazbene škole iz Kupresa, Karla Radoš, solistica iz Tomislavgrada i sam autor predstavljene zbirke, koji je nastupio uz potporu klape Sveti Jeronim. Antek je ujedno autor i skladatelj vlastitih pjesama te solo pjevač koji je na kraju promocije oduševio nazočne pjesmom Arsena Dedića *Dida moj*.

(Ivana Lovrić)

Ante Čaleta, Ante Beljo, Roko Ivanda, Mladen Vuković, Josip Dukić

SPLIT – PREDSTAVLJANJE ZBORNICA

Suradnja dviju Matice grada Splita

Organizaciji Ogranak MH u Splitu i splitske podružnice Hrvatske matice iseljenika u Splitu je 23. svibnja 2023. godine predstavljen zbornik radova Osmog Hrvatskog žrtvoslovnog kongresa pod naslovom *Totalitarizmi XX. stoljeća i njihove posljedice za hrvatski narod*. U Nadbiskupskoj dvorani Splitsko-makarske nadbiskupije Zbornik su predstavili urednik knjige Ante Beljo, koji je ujedno predsjednik Hrvatskoga žrtvoslovnog društva, te Roko Ivanda i don Josip Dukić mlađi te Mladen Vuković, koji je čitao ulomke iz svjedočanstva pokojnoga Marka Palade.

Povijesni i dokumentarno potkrijepljen zbornik autentično i objektivno obrađuje teme Drugoga svjetskog rata i poraća na prostorima Hercegovine i Dalmacije kao i njihove bremenite utjecaje na hrvatski narod. Surovost isključivosti upotunjavana je brutalnim likvidacijama lokalnog stanovništva, koncentracijskim logorima i zatiranjem prava na hrvatski jezik. Utjecaj totalitarizama doveo je do iseljavanja i zbjegova, taj je utjecaj i danas evidentan na prostorima Dalmatinske zagore i otoka. Svi predstavljači složili su se da je nužan objektivni popis žrtava, koje ne-

Zbornik s Osmog Hrvatskog žrtvoslovnog kongresa izd. Hrvatsko žrtvoslovno društvo, 2022.

ovisno o nacionalnoj pripadnosti zaslužuju spomen, sjećanje i molitvu. Predstavljanju je prisustvovao i splitsko-dalmatinski župan Blaženko Boban, koji je sa suradnicima i primio izaslanstvo dviju Matice – MH i MHI u Splitu s gostom iz Zagreba Antom Beljom, nekad i čelnikom HMI-a. Predstavljanje je moderirao voditelj splitske podružnice Hrvatske matice iseljenika Ante Čaleta. Promocija je označila i početak suradnje dviju ustanova u Splitu na zajedničkim projektima i programima.

(Snježana Šetka)

Natječaj MIRKO JIRSAK

U sklopu manifestacije Dani Mirka Jirsaka Ogranak Matice hrvatske u Slatini raspisuje natječaj za najbolju kratku socijalnu priču.

Uvjeti natječaja:

- priča tematski mora biti u vezi sa Slavonijom, njezinim ljudima, događajima i kulturnom baštinom, napisana na hrvatskom jeziku, a mogu sudjelovati autori/ice iz Republike Hrvatske i inozemstva;
- tekst priče ne smije biti duži od 5 kartica niti objavljen u tisku ili na internetu prije natječaja;
- rok za slanje radova je 1. listopada 2023.

Radovi se mogu slati:

- u pisanom obliku, označeni zaporkom, na adresu: Ogranak Matice hrvatske u Slatini, Ante Kovačića 1, 33520 Slatina, s naznakom Natječaj *Mirko Jirsak*, a ostale podatke (ime i prezime autorice ili autora, adresu, telefon te zaporku) treba priložiti u zasebnoj, zatvorenoj kuverti;
- u elektroničkom obliku na e-adresu: natjecaj.mirkojirsak@gmail.com, prijavljena priča označena zaporkom, a ostale podatke (ime i prezime autorice ili autora, adresu, telefon te zaporku) u zasebnom dokumentu.

Nagrada je nazvana u spomen na Mirka Jirsaka, književnika, pjesnika slavonske ravnice, pedagoga, novinara, slatinskog zavičajnika. Ukupno se dodjeljuju tri nagrade novčanog iznosa: 130 eura – prva nagrada, 70 eura – druga nagrada i 40 eura – treća nagrada. Prestigle radove vrednovat će stručno povjerenstvo koje imenuje organizacijski odbor, a nagrade će biti uručene u sklopu manifestacije Dani Mirka Jirsaka, koja se održava svake godine u studenom, mjesecu književnikova rođenja.

UZ JUBILARNI 70. PULSKI FILMSKI FESTIVAL ODRŽAN OD 15. DO 23. SRPNJA

Kontinuitet i (ne)očekivani pobjednici

Velika Zlatna arena dodijeljena je izvrsnom dokumentarcu *Veće od traume* Vedrane Pribačić i Mirte Puhlovski, dok je Zlatna arena za režiju pripala Jurju Lerotiću, autoru naglašeno tjeskobne i iznimno snažne drame *Sigurno mjesto*, koja je osvojila i Zlatne arene za glavnu ulogu Gorana Markovića te za fotografiju Marka Brdara

Piše Josip Grozdanić

Kad se nakon svega podvuče crta, 70. Pulski filmski festival pokazao se kao manifestacija kontinuiteta. Kao i dalje najiscrpniji i najrelevantniji pregled jednogodišnje domaće filmske produkcije, od ove godine više ne samo igranog filma, jer su u konkurencije i hrvatskog filma i manjinskih produkcija uvršteni i dokumentarni naslovi. Stoviše, u objema konkurencijama dokumentarci su i pobijedili, u hrvatskoj film *Veće od traume* autorica Vedrane Pribačić i Mirte Puhlovski, a u onoj manjinskih produkcija film *Dosje Labudović: Nesvrstani* redateljice Mile Turajlić.

Hrvatski filmovi opet se nisu prikazivali na drugoj kasnovječernjoj projekciji u Areni, ali je umjesto Kina Valli za tu svrhu izabrano Istarsko narodno kazalište, koje se skepticima unatoč pokazalo kao lokacija zahvalna za održavanje filmskih projekcija. Čak se i povratak festivalskog centra u Dom hrvatskih branitelja, u prostor u kojem je i nekih davnih godina bio glavni festivalski stožer, pokazao kao odličan izbor, jer je sve bilo dostupno na jednom mjestu, a filmaši kao i svi koji su profesionalno pratili festival svoje su poslove mogli obavljati bez tiskanja u bučnim kafićima i na vreloj terasi Circola, Zajednice Talijana Pule.

Neke novine koje su se tijekom prethodnih godina pokazale kao pun pogodak, jer su privukle mnogo publike, poput repri-znog prikazivanja dijela programa na Brijunima, novo festivalsko vodstvo oličeno u umjetničkom ravnatelju Danijelu Peku i izborniku filmskih programa Mariju Kozini pametno je odlučilo zadržati.

Ovogodišnji novitet bio je i program Greater Adria, međunarodni program koji je nazvan prema drevnom kontinentu koji je postojao prije više od 140 milijuna godina, a u kojem je prikazano šest filmova iz kine-

Sedamdeseto izdanje najiscrpnije i najrelevantnije smotre jednogodišnje domaće filmske produkcije

matografija koje su Hrvatskoj bliske kulturno ili produkcijski. S obzirom na okruglu 70. obljetnicu manifestacije, dio programa bio je posvećen tome i posebno svečan, te je predstavljena monografija festivala *70 godina filma pod zvijezdama u Puli*, koju su priredile Sanela Pliško iz Javne ustanove Pula Film Festival i Lana Skuljan Bilić iz Povijesnog i pomorskog muzeja Istre. Raskošno izdanje na gotovo 600 stranica formalno je druga monografija festivala, jer je prvu u povodu 25. godišnjice priredio filmski kritičar Ranko Munitić, a djelo na kojem su autorice radile pune dvije godine donosi detaljan, temeljit i bogato ilustriran pregled povijesti manifestacije. Okrugloj godišnjici bio je posvećen i dio programa Vremeplov, u kojem su se mogli pogledati neki od klasika hrvatske i nekadašnje jugoslavenske kinematografije kakvi su *Martin u oblaci* Branka Bauera, *Događaj* Vatroslava Mimice i *Vesna* Frantičeka Čapa. Kao gošća iz „onih“ vremena, festival je posjetila srbi-

Monografiju prire. Sanela Pliško i Lana Skuljan Bilić

janska glumica, ali i književnica i slikarica Eva Ras, koju se nekad nazivalo „damom crnog vala“ a koja je na pozornici Vespazijanove Arene dočekana ovacijama.

Ocijenivački sud u kojem su bile direktorica fotografije Tamara Cesarec, glumica Nives Ivanković, producentica Maja Popović Milojević, dramatičarka Tena Štivičić i

redateljica Snježana Tribuson na prvi je pogled neočekivano nagradio neke filmove, ali već na drugi pogled te se nagrade moglo dijelom i predvidjeti. *Velika Zlatna arena* tako je dodijeljena izvrsnom dokumentarcu *Veće od traume* autorica Vedrane Pribačić i Mirte Puhlovski, emotivnoj i angažiranoj priči o sudbinama nekoliko žena koje su u Domovinskom ratu bile žrtve silovanja. Film je nastao tijekom održavanja programa *Ja*

Nagrađene Vedrana Pribačić i Mirta Puhlovski

sam mnogo više od moje traume, u kojem se ženama sličnih traumatičnih sudbina godinama nudila psihološka pomoć u nošenju s posljedicama trauma, a iz sama filma vidljivo je da je davao odlične rezultate. U fokusu filma su tri žene iz Slavonije različitih sudbina, različitih karaktera, obiteljskih, socijalnih i etničkih okolnosti, a sa svime što su doživjele nose se na različite načine, i kroz samoizolaciju i autodestruktivnost. Autorice se nadaju da bi i pobjeda na festivalu mogla pridonijeti da se vrijedan i koristan program obnovi.

Zlatna arena za režiju dodijeljena je Jurju Lerotiću, autoru naglašeno tjeskobne i iznimno snažne drame *Sigurno mjesto*, koja je osvojila i *Zlatne arene* za glavnu ulogu Gorana Markovića te za fotografiju Marka Brda-

ra. O tom se filmu u *Vijencu* već pisalo u vrijeme njegove kinopremijere, pa sad recimo da je posrijedi djelo u kojem se redatelj bavi tragičnim događajima iz života svoje obitelji, pokušajem samoubojstva brata i dramom koju je to izazvalo, a na način koji i publiku i kritiku osvaja iskrenošću, uvjerljivošću i autentičnošću.

Zlatnu arenu za glavnu žensku ulogu zasluženo je osvojila Tihana Lazović Trifunović, za rolu u drami *Samo kad se smijem* suscenaaristice i redateljice Vanje Juranić. Autorica angažiranog dokumentarca *Jesam li sretna?* i feminističke egzistencijalne drame *Zagreb Cappuccino* za svoj drugi dugometražni igrani film nadahnula se tekstovima iz crne kronike, odnosno slučajevima žena

Ekipe nagrađenog filma *Sigurno mjesto*

koje su, da bi spasile vlastite živote, bile prisiljene uteći se nasilju. Priča filma je vrlo potresna, nažalost svakako i aktualna, nemamljivo angažirana, a s obzirom da se sve zbiva u Zadru, nemoguće je izbjeći asocijacije sa slučajem Ane Magaš.

Prvom domaćem dugometražnom 3D-crtrici *Cvrčak i mravica* pripala je *Zlatna arena* za scenarij, koju je uz suscenaaristicu Ronu Žulj osvojio i redatelj Luka Rukavina, a zahvaljujući najvišoj ocjeni gledatelja (4,83) film se okitio i nagradom publike *Zlatna vrata Pule*. I o njemu je u *Vijencu* već bilo riječi, pa podsjetimo da je riječ o uspješnoj, maštovitoj, duhovitoj, šarmantnoj i zabavnoj varijanti glasovite La Fontaineove i Ezopove basne.

Od ostalih nagrada valja izdvojiti da se dojmljivo stilizirana urbana krimi-drama *Escort*, posljednji film Lukasa Nole, zadovoljila *Zlatnim arenama* za sporednu ulogu Krešimira Mikića i scenografiju Ivana Veljače, da su *Garburi* Josipa Žuvana, dobitnika nagrade *Breza* za najboljeg debitanta, pripale *Zlatne arene* za sporednu ulogu Ivane Rošić i specijalne efekte Sandrina Požežanca, da su *Tragovi* Dubravke Turić nagrađeni za zvuk, masku (Dubravka Premar) i montažu, koju je odradila sama redateljica, te da je *Dnevnik Pauline P.* osvojio *Zlatnu arenu* za scenografiju. Sve u svemu, nagrade su otišle u prave ruke.

